

GÓDÉNY ENDRE

TÁJOLÓ

**Történelmi, politikai
és közéleti esszék**

TARTALOM

Történelmi jelenidő

Ősidőktől mostanáig
Európa három történelmi régiója és a három világháború
José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása
Profán abszolutumok kora
Spengler és Huntington
Osztályrémkép és történelmi valóság
A műveltség: a béke hősiessége

Tájéoló

Tanítható-e az erkölcs és az etika?
Gyilkos kamaszok
Az olvasásról
Kérdezik a tanácsadót
Ha mégis Petőfi?
Heidegger-tudorok vircsaftja
A lélek tartós pünkösdsje

Áttűnő magyar útiképek

Szombathelyi vizitkártya
Hegyháti vizitkártya
Cseszneki vizitkártya
Pápai vizitkártya
Sárvári vizitkártya

Személyes történelem

Nevem a hazában
Anyám három alapverse
Föltámadt epizódok

TÖRTÉNELMI JELENIDŐ

Ősidőktől mostanáig ***A magyar etnikum és Magyarország történetéről*** ***Szemléleti ajánlat és kalauz***

Aki Magyarországon él, aki bárhol a világon magyarnak vallja magát, sőt aki csak foglalkozni akar a magyar történelemmel vagy egyszerűen csak el akar igazodni a magyar jelen problémái között, annak óhatatlanul szüksége van egy olyan történelemszemléletre, illetve szemléleti kalauzra, amely a jelenségek helyes elemzését, következésképpen a helyes tájékozódást lehetővé teszi. A *helyesség* nem határozható meg eleve. A helyességnek egyetlen kritériuma van: a szemlélet használhatósága. Fontos hangsúlyozni, hogy a szemlélet csak különféle irányokból feltett igen különböző kérdések megválaszolása esetén értékelhető igazán. Azt kérem tehát: ki-ki akkor mondjon véleményt a történelemszemléletemről, ha meggyőződött alkalmazhatóságáról vagy használhatatlanságáról.

Történelmi, társadalmi, politikai vizsgálódások céljára alkotott modell olyan még nem született, melynek segítségével meggyőzően magyarázható volna „minden”. Az efféle modelleket az minősíti, hogy mennyi magyarázható meg általuk.

Miért nehéz, szinte lehetetlen olyan szemléletet képviselni, olyan koncepciót, olyan modellt alkotni, amely „tökéletesen” megfelel? Azért, mert mindenkinek van egy bizonyos meghatározottsága, egy bizonyos érdekköre, és ennek alapján a fogalmazó ember spontán módon szelektál, ami kihagyások, elhallgatások, előítéletek, részrehajlások, preferenciák formájában valósul meg. Jó esetben a fogalmazó ember természetesen törekszik arra, hogy kerülje a részrehajlást, az elfogultságot, és lehetőleg tárgyilagosan, előítélet nélkül fogalmazzon, szembenézve minden kellemetlen, kedvezőtlen ténnyel, adattal is. Ilyenkor a konkrét kötöttség gúzsában senyvedő ember megkísérli azt, hogy szellemileg, virtuálisan szabaduljon a kötelekeitől, felülemelkedjék a kötöttségén, és minden nemzetről, etnikumról, minden társadalmi osztályról és rétegről, minden felekezetről lényege, jellege és szerepe szerint szóljon, feltétlenül mellőzve a kényelmet, sőt szükség esetén a kíméletet is.

Mielőtt olvasni kezdik írásomat, legyenek tudatában, hogy alapjában kétféle írásmód létezik: az apologetikus és az elemző. Az apologeta – rejtve vagy bevallva – valamit védelmez: egy álláspontot, egy nemzetet, egy etnikumot, egy társadalmi osztályt, egy felekezetet, akármit. Az elemző igénnyel készült írásmű szándéka szerint csak az eligazodást, a tájékozódást akarja segíteni. Szándéka szerint és szűkös terjedelme ellenére az enyém is ilyen, bármi legyen is a végén az olvasó véleménye. Ugyanis hitem szerint a magyar etnikum, illetve Magyarország ügye nem szorul furfangos védelemre: a magyar, illetve Magyarország megszenvedett már a maga igazáért. Az utóbbi másfél száz évben különösen.

*

A magyar őstörténet azért olyan gubancos, amilyen, mert az utóbbi másfél száz évünk is nagyon gubancos volt. Ugyanis a tudománytörténetben éppen ez az az időszak, amikor tisztázni lehetett és kellett volna az őstörténet kérdéseit is – már amennyire az ilyenek egyáltalán tisztázhatók. Ám a mi esetünkben ördögi kör keletkezett: az utóbbi másfél század ugyanazon okokból tisztázatlan, amilyen okokból tisztázatlan őstörténetünk, következésképpen az egyiknek a tisztázását nem segítette a másik, sőt akadályozta.

Mit lehet tenni ilyen esetben? Egy bizonyos megérzés, feltételezés (munkahipotézis) alapján egyszerre, illetve felváltva szólunk erről is, arról is, és majd a gondolatfutam legvégén derül ki, hogy az eredetünkre vonatkozó „elmélet” egybevág-e a jelenünk vizsgálatakor alkalmazott előfeltevésekkel, módszerekkel. Tehát ezen a téren is létezik olyasmi, amit az igazság pillanatának neveznek, de várni kell reá, nem a dolgok elején tündöklük!

*

Alapjában véve a magyar őstörténetnek két ága van: az egyik keleti alapokat vall magáénak, a másik lényegében nyugatra kacsint. Az előbbi a keletiséget vallja igazi értéknek, ami egyben a hősiség talaját is alkotja, a rendkívüli nehézségekkel együtt, a másik a nehézségeket és a hősiesség szükségét tagadni igyekszik, és egyetlen problémának azt tartja, hogy „gőzös” a fejünk, s amennyiben „kitisztul”, minden világossá válik, mi pedig zavartalanul elfoglalhatjuk helyünket „Európa”, „a Nyugat” paradicsomában.

Én abból a tapasztalatból indulok ki, hogy a megveszekedett kizárólagosságoknak ugyan lehet jelentős politikai szerepük, ám az elemező tevékenységben használhatatlanok. Tehát az a hipotézisem, hogy a magyar őstörténet dolgaiban is azokat az ésszerű és valóságos elemeket kell megkeresni, amelyek lehetővé teszik, hogy a történeti és politikai valóságunkról alkotott elképzelés egyaránt „működőképes” legyen. Természetesen az nem lehet szempontom, hogy „mindkét irányzatból azonos mennyiségű” elemet fogadjak el, ugyanis sem az élet, sem a történelem, sem a politika nem egyenlődsdi és nem számtan. Valami egészen más! – És még egy dologra kell felhívnom olvasóim figyelmét a tényleges feltételezésem előadása előtt: nem csupán mi magyarok vitatkozunk a keleti értékek és a nyugati értékek egymáshoz való viszonyáról – ez világtéma. Azonban kétségtelen, hogy a magyarok történeti és politikai gondolkodása kevésbé mentesülhet ettől a dilemmától, mint másoké. Mi magyarok ugyanis személyünkben vagyunk érintettek a vitában: bennünk magunkban dül a Kelet és a Nyugat vitája, mégpedig *nem csupán helyzetünk, hanem eredetünk miatt.*

*

Azt senki nem vitatja, a finnugor koncepció hívei sem, hogy a magyar nép keleti gyökerű. Ez nyilvánvaló tény. A finnugor koncepció hívei két ponton támadhatók. Először azért, mert a nyelvrokonságot gyakorlatilag etnikai rokonságnak tekintik. Gyakorlatilag. Mert bár elismerik, hogy a két dolog nem azonos, valójában úgy viselkednek és úgy gondolkodnak, mintha mégis azonos lenne. Másodszer azért támadhatók, mert ebbéli minőségükben akadályoznak és kirekesztenek minden olyan őstörténeti kutatást, amely nem a finnugor elemek és kapcsolatok vizsgálatára irányul, illetve irányulna. A káosz, avagy zavarodottság ősoka itt keresendő. Ezért nem lehetséges a tiszta beszéd. Ha valamennyi ténytetiszteletben tartva tisztán akarunk fogalmazni, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar nép nyelve leginkább finnugor nyelv, amely azonban a nép közel-keleti és távol-keleti eredete, illetve kapcsolatai miatt sok más elemet is tartalmaz, a nép etnikai jellege pedig lényegében nem finnugor, sokkal inkább a törökös, mongolos jelleg dominál. – A finnugor nyelvrokonság ellenzői pedig azért marasztalhatók el, mert a keleti jelleg védelme közben egy nyilvánvaló ténytetiszteletben tartva tisztán akarunk fogalmazni, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar nép nyelve leginkább finnugor nyelv, amely azonban a nép közel-keleti és távol-keleti eredete, illetve kapcsolatai miatt sok más elemet is tartalmaz, a nép etnikai jellege pedig lényegében nem finnugor, sokkal inkább a törökös, mongolos jelleg dominál. – A finnugor nyelvrokonság ellenzői pedig azért marasztalhatók el, mert a keleti jelleg védelme közben egy nyilvánvaló ténytetiszteletben tartva tisztán akarunk fogalmazni, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar nép nyelve leginkább finnugor nyelv, amely azonban a nép közel-keleti és távol-keleti eredete, illetve kapcsolatai miatt sok más elemet is tartalmaz, a nép etnikai jellege pedig lényegében nem finnugor, sokkal inkább a törökös, mongolos jelleg dominál.

A magyar nép tehát olyan finnugor nyelvű népnek tekinthető, amely eredete és későbbi kapcsolatai miatt lényegesen különbözik nyelvrokonaitól. Egész hagyományunk: hiedelemvilágunk, vallási gyökereink, gondolkodásmódunk, mentalitásunk, meséink, legendáink, tárgyi művészetünk, táncunk, zenénk, államalkotó hajlamunk és képességünk, a bennünk rejlő tudásunk lényegében a kelet világából származtatható. Ha nem így gondolkodunk róla, egyszerűen értelmezhetetlenné válik, mi pedig elveszítjük identitásunkat.

A népvándorlás következtében a Kárpát-medencébe érkező magyarság sikeres államalapítása egyszerűen magyarázhatatlan, és sovíniszta elfogultságok özönét feltételezi, ha nem abból a

hipotézisből indulunk ki, hogy Árpád magyarjai valami olyan tudást, olyan képességet hoztak magukkal onnan, ahonnan jöttek, amely felülmúlta a velünk kapcsolatba kerülő népek politikai, államszervezési, hadászati kultúráját, azaz hatékonyabb és időszerűbb volt a hozott tudás a Kárpát-medencében akkor létezőnél. Különbömben miért kerekedett volna felül? Különbömben miért kerekedtek volna a magyarok a többi nép fölé?

A magyarság a politikai, államszervezési, katonai tudását nem a nyelvrokonainktól örökölte, hiszen azok közül egyik sem csillogtatott ilyesmit, nem tett tanúbizonyságot ilyen tehetségről a történelem folyamán. A medencében élő népeknek újdonság és meglepetés lehetett a magyarok tudománya, különben nem hódoltak volna meg előttük. Akik a magyarok sikerét azzal magyarázzák, hogy őseink kegyetlenek voltak, megfelelnek arról az egyszerű evidenciáról, hogy minden nép kegyetlen, amikor hatalomra tör, amikor helyet csinál magának. Továbbá: kegyetlenséggel hatalomra lehet ugyan jutni, de a hatalmat megtartani pusztán kegyetlenséggel nem lehetséges, ahhoz az is kell, hogy a hatalom hosszú távon működőképes legyen, azaz elégítse ki a kor és a környezet politikai, katonai, társadalmi, gazdasági igényeit, vagyis tegyen eleget az itt és most követelményeinek.

A magyarság azért került uralmi helyzetbe a Kárpát-medencében, mert valami olyat tudott, amit a környezete nem tudott: képes volt konszolidálni ezt a képlékeny térséget, és ezzel megvetette lábát e bizonytalan talajon a messziről érkezett nép.

*

A honfoglaló népen belül természetesen különféle etnikumok és etnográfiai csoportok léteztek egymás mellett. A népesség finnugor elemeit nyilvánvalóan uralta az a törökös-mongolos vezető réteg, amelyik a honfoglalást megvalósította, és megalkotta a Kárpát-medencében a magyar törzsi alapú államot. Ezt is külön kell hangsúlyoznunk, mert az államalapítás fogalmát szinte teljesen lefoglalták a nyugati kereszténység szellemében fogant istváni államalapítás számára, holott István előtt is létezett magyar állam a Kárpát-medencében, mégpedig erős magyar állam. Nagyon valószínű az is, hogy ennek a törzsszövetségen alapuló államnak a lakossága már ismerte a kereszténységet, igaz, túlnyomórészt a kereszténység keleti változatát ismerte, nem a nyugatit.

István történelmi tettének nem az a lényege, hogy államot alapított, hiszen államunk már volt; nem is az, hogy felvetette a magyarokkal a kereszténységet, hiszen már ismertük – István történelmi tette azért döntő jelentőségű, mert a nyugati, latin kereszténység jegyében, nyugati mintára alkotott államot, a nyugati uralkodói gyakorlat szellemében. Ez volt az istváni államalapítás újdonsága, különlegessége, ezért vízvonalzó jellegű. Minden ember tudja Magyarországon, hogy István politikai lépésének mi volt az ára. Hitvilágunkat, költészetünket, hagyománykészletünket és szokásrendünket alaposan megnyirbálták, nemegyszer irtották. Borzalmasan megfizettünk a Nyugat nyelvének megtanulásáért, és az új rendre való átállás azzal járt, hogy az állami, egyházi, katonai tisztségekbe nagyon sok idegen került be, mert ők megbízhatóbbak voltak az új rend szempontjából, és természetesen adománybirtokokat kaptak. Már ebben a fordulatban csaknem hiánytalanul szemlélhetjük az egész későbbi magyar problematikát.

László király – miközben mélyen tisztelte Istvánt – azon fáradozott, hogy mennél több értéket megmentsen a kíméletlen fordulat előtti magyar világból; nem utolsósorban ezzel magyarázható, hogy az ő alakját kivételes kultusz övezi mindmáig.

Világosan kell látnunk, hogy a bennünk dúló Kelet-Nyugat vita az istváni fordulatban gyökerezik. Egy olyan népnek kellett bizonyos értelemben fejet hajtania a Nyugat előtt, amelyik háttérét tekintve kulturálisan a Nyugat fölött állt, mert a nagy keleti kincsből tarisznyázott. Az akkori magyar ember számára szinte emészthetetlen dilemmát jelentett, hogy egy olyan kultúráról kívánták a lemondását, amely élete minden mozzanatát tökéletesen szabályozta

mindaddig, s kínáltak neki ehelyett néhány hitvány új szokást. Ha ezt nem éljük át eleink fejével és szívével, akkor nem érthetjük meg önmagunkat; ha átéljük, akkor nem tévedhetünk nagyot sem történelmünk értelmezésében, sem napjaink politikai gondjainak értelmezésében.

Akik maradi Koppányról és haladó Istvánról beszélnek, azok egy üres sablont szajkóznak: vagy kényelemből, vagy alattomos szándékkal. Koppány és István vitája nem arról szólt, hogy haladjunk-e a korrallal, avagy sem, hanem arról, hogy szokásainkat, szokásrendünket megtartva, a keleti kereszténységhez igazodva, a keleti értékeinkkel felvértezve foglaljuk-e el helyünket a már csaknem teljesen kialakult Európában, vagy pedig ezekkel lényegében szakítva, a nyugati kereszténységhez igazodunk és nyugati uralmi formákat honosítunk meg politikailag és társadalmilag. Istvánt ma azért ünnepelem, mert bár kegyetlen döntést hozott, érvényesülésünk és jövőnk szempontjából helyesen döntött. De két dolgról nem feledkezhetünk meg: a döntés pillanatában ez nem volt nyilvánvaló, és a döntés pillanatában nem volt tudható, hogy a Nyugat mekkora hódító utat fog megtenni sok-sok évszázaddal később! – Amikor Koppányról beszélünk, azt sem feledhetjük, hogy a legyőzöttek is van igazsága, és ezt az igazságot legalább úgy kell ismernünk a jövőnk építése szempontjából, mint a győztesét. Éppen most kell ezt leginkább észben tartanunk, amikor a világrend átalakulásának korát éljük, és amikor a Nyugat és a Kelet vitája olyan eleven, amilyen nagyon régen volt. Ebben a különös szituációban végképp észben kell tartanunk, mi volt az, amihez Koppány ragaszkodott, s ami a történelemnek egy ezeréves kacskaringós íve után újra értelmet nyer és új értelmet nyer.

*

Azt hihetnénk, hogy egy így alapozott királyságban több volt a gyilkos, az árulás és más efféle, mint másutt. Ám ez nem igaz. Amikor a magyarok egyet nem értéséről és viszálykodásairól hallok szörnyűlködéseket, mindig azt kérdezem magamban: vajon ez az ember nem ismeri más népek történetét, más királyságok történetét? Miért a szörnyűlködés? Semmivel nem volt több árnykodás, intrika, árulás és politikai gyilkosság nálunk, mint más országokban. Sőt. És ha meggondoljuk, hogy Magyarországon nemcsak magyarok éltek, hanem igen különböző fajú, nemzetiségű, felekezetű emberek és csoportok, akkor igazán nincs okunk arra, hogy a magyarországi történelemben valamiféle különleges szörnyűséget lássunk. Nincs okunk sem önmarcangolásra, sem lelkiismeretfurdalásra. Semmi rendkívülit vagy szokatlant nem műveltünk másokhoz képest. Mások is marták egymást a hatalomért, a gazdagságért, az elvek miatt, mi is martuk. Ha figyelembe vesszük, hogy Magyarország egyáltalán nem volt homogén ország, akkor inkább még csodálnunk kell, hogy csak ennyi civódás volt. S ennek a civódásnak is csak egy része írható a „magyarok” rovására, jócskán részelték belőle mások is, akik ugyancsak a Magyar Királyság alanyai voltak! Ezen nincs mit rágódni!

*

A Magyarország történetéről elmélkedők általában egyetértenek abban, hogy a mohácsi vész nem érte az országot és társadalmát igazán megrendítő csapás, a tatárjárást számítva sem. Arról már megoszlanak a vélemények, hogy a török megszállás milyen megrázkódtatást okozott, sőt arról is, hogy a törökvész elkerülhetetlen csapás volt-e, avagy belső okok idézték elő. Ez utóbbira ma már egyszerű a felelet: a török mindenképp előrenyomult volna Európa szívébe, akármilyen szilárd lett volna az ország belső helyzete, akármilyen társadalmi béke honolt volna országunkban. Ez az akkori nemzetközi helyzet és erőviszonyok ismeretében nyilvánvaló, nem érdemel vitaszót.

Vannak viszont, akik úgy vélekednek, hogy a török előrenyomulás nem okozott annyi kárt, mint korábban véltük, és nem is rendítette meg az ország rendjét annyira, mint állították – az ország társadalmi struktúrája pedig több helyen kedvezően alakult át annak következtében, hogy egyes rétegek hosszú időre megszabadultak bizonyos függőségektől. Például, az alföldi

mezővárosok paraszti polgárosodáson alapuló virágzása nem tagadható. Ez utóbbi abba a kategóriába tartozik, hogy „minden rosszban van valami jó”. Kétségtelen, hogy a török jelenléte és a magyar, illetve osztrák hatalom távolléte közrejátszott kedvezőnek nevezhető jelenségek kialakulásában, de ettől még az idegen megszállás romboló és pusztító jellege összességében tény marad.

A kedvező jelenségek közé sorolhatjuk, hogy a török szaggatta országban futótűzként terjedt el egy nyugat-európai mozgalom: a reformáció. Túl azon, hogy ezáltal eleven szellemi-lelki kapcsolatban maradtunk Európával, a reformációnak Magyarországon különleges nemzeti szerepe volt. Nem csupán azért, mert a reformáció mindenütt a nemzeti jelleg erősítéséhez járult hozzá, és a három részre szakadt Magyarországnak nagy szüksége volt erre – másról is szó van! A különleges nemzeti szerep akkor érzékeltethető és érzékelhető igazán és egyszerűen, ha Lengyelországgal párhuzamosan szemléljük a jelenséget. (Lengyelország a leginkább ránk hasonlító ország!)

Nem tudok arról, hogy valaki is kutatta, vizsgálta és összevetette volna a nyugati kereszténység felvételének magyar és lengyel körülményeit, és következtetéseket vont volna le a különbözőségeik alapján. Ez a magyar történettudomány egyik nagy adóssága. E fehér folt miatt csak úgy mérhető be a dolog, ahogyan Mengyelejev elméletileg kimutatta, hogy a periódusos rendszerben itt és itt egy-egy elemnek kell lennie, ilyen és ilyen jellemzőkkel, és ezt az elemet a valóságban is meg lehet találni, tehát fel kell fedezni.

Nekem az a feltételezésem, hogy a magyar katolicizmus és a lengyel katolicizmus azért különbözik annyira egymástól, Lengyelországban azért volt és van egész más szerepe a katolicizmusnak, mint hazánkban, mert a lengyel kereszténység és a magyar kereszténység gyökereiben különbözik egymástól. A jóval későbbi jelenségek és események alapján meggyőződésem, hogy míg Lengyelországban kezdettől, a nyugati kereszténység felvételétől mélyes mély egyezés kapcsolja össze a vallást, az egyházat a néppel, a nemzettel, addig Magyarország esetében ez nem mondható el.

Hazánkban a katolikus egyház mindig kissé idegen maradt a nép, a nemzet lelkétől, annak ellenére, hogy a mély vallásosságnak és az odaadó nemzetszolgálatnak a szebbnél szebb példái akármeddig sorolhatók. Ennek okát két dologban látom. Egyrészt a keletről jött magyaroknak olyan, már létező hitviláguk volt, amely a keleti kereszténység kultikus hagyományából is építkezett, következésképpen a magyarok esetében nem egyszerűen egy „pogány” hagyományt kellett felcserélni a kereszténységgel, hanem a keleti (keresztény) hagyományt kellett felcserélni a nyugatival, ami nagy ellenállásba ütközött és nyilván sok zavart idézett elő. Másrészt ennek a váltásnak a folyamán idegen emberek, idegen érdekek folytak bele a magyar hitéletbe és a magyar egyházba. Magyarán szólva: hazánkban a katolicizmus sok buzgó képviselője nem volt egyszerre a nemzeti érdek képviselője is, nem képviselte magától értetődően a magyar gondolkodást, a magyar mentalitást is. Lengyelországban a katolikus egyház és a nemzeti királyság kezdettől egyet jelentett, míg nálunk a kettőt minduntalan külön egyeztetni kellett, az egyeztetésért külön meg kellett küzdeni, nyilván az egyházon belül is. A reformáció magyarországi sikere, szinte totális győzelme csakis azzal magyarázható, hogy a hűbéri állam és a hűbéres egyház hatalmasságainak távollétében eleink örömmel fogadták mind a tisztulást, a szabadabb vallásgyakorlást lehetőségét, a nemkívánatos idegen dogmatizmustól való fellélegzést, mind a szolgálat könnyebbedését. A magyar ember a reformációban, leginkább a kálvinizmusban olyan lehetőséget látott, melynek keretében megszabadulhat a korábbi lefojtottságtól, sokkal inkább hajlamai szerint lehet keresztény, mint eddig, közösséget talál a szétzilált országban, és a maga kezébe veheti önmaga művelését, nyelvének ápolását azok segítségével, akiket az új eszmék jegyében Nyugaton iskoláztat. A reformáció Magyarországon azt is jelentette, hogy

növekszik a nyugati kereszténység jegyében történt államalapítás előtti hagyományok megőrzésének és megtarthatóságának esélye, olyanokat választhatnak az egyházi tisztségekre, akikben bíznak, akik nem idegenek, olyanok lehetnek a vezetők, akik az idegen királlyal szemben a nemzetet képviselik, akik eleve, magától értetődően a magyar függetlenség letéteményesei.

A királlyal együttműködő, azaz Habsburg-szolgálatban álló katolikus egyház az ország három részre szakadása után végképp nem tölthetett be olyan szerepet nálunk, amelyet Lengyelországban mindig is. Furcsa módon nálunk ezt a szerepet a református egyház töltötte be, annak ellenére, hogy az ellenreformáció után szám szerint csak a lakosság negyedét ölelte fel. – Nem győzöm hangoztatni és hangsúlyozni, hogy amit mondok, az a katolikus egyház egészére mint hatalmi-ideologikus szervezetre értendő, és nem vonatkoztatható a katolikus egyház valamennyi prominensére, még kevésbé valamennyi tagjára. Már csak azért sem, hiszen a reformáció, a protestantizmus bölcsője maga a katolikus keresztény egyház volt! A reformáció élharcosai sem kívülálló emberek voltak, hanem buzgó keresztények, katolikusok! Így volt ez Nyugaton is, nálunk is.

A reformációtól elválaszthatatlan tehát a nemzeti és függetlenségi gondolat, következésképpen a nemzeti szabadságküzdelem is. De ez sem úgy értendő, hogy a protestáns az szabadságharcos, a katolikus pedig labanc, hiszen a Habsburg-királyság kebelében dúló függetlenségi és szabadságmozgalmak a református Bocskai István fellépésével kezdődtek, és a mindvégig katolikus II. Rákóczi Ferencsel értek véget.

Erdély a török hódoltság kezdetétől és a reformáció kezdetétől koncentrációja és védőpajzsa volt minden nemzeti, függetlenségi törekvésnek. Ezen a tényen nem változtat semmiféle modern szemléletű és újabb adatokat bemutató, favorizált könyv, legkevesbé akkor, ha egy Pálffy írja. Gazdag tapasztalatra tett szert a magyar nemzet az ügyben, hogy milyen bűvész-mutatványokat lehet végezni egy-egy történettudományinak nevezett attrakció keretében. A magyar nemzet tudata erősebb annál, minthogy ki lehessen énekelni a nemzet szájából a függetlenség és az Erdély sajtót! Pálffynak egy dologban igaza lehet: a töröktől aligha lehetett volna önerőből és hamarabb megszabadulni. A nemzetközi erőviszonyok olyanok voltak, hogy erre nem volt korábban és önerőből lehetőség.

Ami a magyar nemzeti függetlenségi és szabadságküzdelmek okát és értelmét illeti: nem mismásolható el, hogy amiatt robbantak ki, mert a védelmet és egyenrangúságot ígérő Habsburg királyok rögtön uralomra jutásuk után, majd végig-hosszig, a török kiűzése után ismét fellángolóan, szenvedélyes igyekezettel úgy vonták meg a birtokjogot az uraktól és úgy adományoztak birtokokat az uraknak, hogy háborítatlanul szabad kezet nyerjenek az ország ügyeiben, következésképpen ismét az idegen megbízhatókat juttatták előnyhöz az istváni drasztikus fordulat után megmaradt magyar érdekűekkel szemben. Ez az a vörös fonál, amelyik végighúzódik a magyar történelmen Istvántól mostanáig. Ebből nyilvánvaló az is, hogy a küzdelmek értelme az volt, hogy ezt a királyi törekvést akadályozzák vagy legalábbis mérsékeljék. Ez a küzdelem szinte független volt attól, hogy milyenek voltak a nemzetközi erőviszonyok, hiszen annyira égető, belső eredetű sérelemből fakadt, hogy külső szabályozót szinte nem tűrt. Magyarán szólva: nem méricskéltek, hogy van-e a mozgalomnak külső támogatottsága vagy nincs; felvették a harcot, és vagy volt támogatottság kívülről, vagy nem volt. Legtöbbször nem volt. Ugyanez történt 1848-ban és 1956-ban is!!! Nem véletlenül... A történelem nem beszél butaságot, ha okosan faggatják, és van neki fonala is, csak nem szabad összegubancolni.

*

Úgy vélem így utólag, illetve közben, ahogy immár végigfuttattam magamban a még mondandókat, hogy öt nagy korszakra osztható a magyar történelem, noha e korszakokon

belül is lehetnek igen markáns cezúrák. Az első korszak az ősidőktől az istváni államalapításig terjed, a második a mohácsi vésszel zárul, a harmadik eltart a Rákóczi szabadságharc végéig, a negyedik 1849-ig terjed, az ötödik pedig 1849-től napjainkig.

A Rákóczi szabadságharc századában, a XVIII. században két nagyon jelentős dolog történt még: a telepítések, valamint a birtokviszonyok megváltozása, átrendezése. Mindkettő szoros kapcsolatban van a török kiűzésével, ám az utóbbi mozzanatot a Rákóczi mozgalmával való leszámolás is jócskán motiválja és terheli.

Akik úgy vélik, hogy a török idők nem viselték meg az országot, vajon mit mondanak a nagyarányú telepítéseket kommentálандó? Természetesen azt, hogy nem annyira a török pusztította ki a lakosságot, hanem az örökös háborúskodás, nem utolsósorban a függetlenségért és a szabadságért vívott küzdelmek tizedelték a népességet. Ez formálisan akár igaz is lehet, csak azt ne felejtjük el, hogy az idegen uralom nemcsak közvetlenül okoz súlyos károkat, hanem közvetve, áttételesen is. Ilyen módon még többet, mint közvetlenül. Akik kritikus elmével élték át a szovjet megszállást, azt a 45-46 évet, és utána is figyelemmel kísérték, kísérik a következményeket, azok el tudják képzelni, mit jelentett a török hódoltság. És azt is tudják, hogy az idegen uralom, sőt csak az idegen befolyás is gyakorta az érintettek önsorsrontásában manifesztálódik, vagyis a kártétel takarásban történik. Szinte megfoghatatlanul, kimutathatatlanul, keverten. Különösen ezért veszélyes, és ezért nehéz nyomára lelmi.

A birtokviszonyok pedig három okból változtak meg. Egyrészt azért, mert a török kiűzése után felszabaduló országrészen igen sok birtokvitára, birtokperre került sor; másrészt azért, mert a felszabadult országrész földtulajdonosainak bizonyos váltságdíjat kellett fizetniük területeik felszabadításáért, és ezt nem mindenki tudta megfizetni; harmadrészt azért, mert a Rákóczi szabadságharcban résztvevőket birtokvesztéssel büntették, és másokat, nem egyszer új embereket juttattak földtulajdonhoz.

Itt jegyezzük meg, hogy a magyar történelemben igen markánsan és kivételesen nagy arányúan érvényesült az a különben általánosan ismert tendencia, hogy a közösség ügyéért kiállók és harcolók szinte mindig hátravetettek, elmarasztaltatnak, büntetést kapnak, és az ellenállás gyümölcsét következetesen mások élvezik, azok, akik a cselekvéstől távol tartották magukat, és a háttérből mint közeg előkerülnek az egyezkedés idején. Hangsúlyozom, hogy ez az emberi történelem ismert jelensége, de azt is hangsúlyoznunk kell, hogy ez a jelenség Magyarországon „mértéktelenül” érvényesült, azaz szinte abszolutizálódott, totalizálódott. Így történt meg Mária Terézia idején is a „kiegyezés”. És olyan haszonélvezői voltak, mint a gödöllői kastélyt építtető Grassalkovich Antal, aki az állami vagyongazdálkodási hivatalt vette bérbe, mintegy privatizálta a maga számára, így jutva aztán temérdek pénzhez és vagyonhoz. Mostanság kísérletek történnek arra, hogy az efféle privatizátorokat piedesztálra emeljék és példaképnek kijátsszák, ami persze nevetséges erőlködés. A történelmi lecke – minden ellenkező híresztelés ellenére – változatlan: privatizátoroknak nem jár lovasszobor akkor sem, ha gödöllői kastélyt építtettek. Ez a legkevesebb, amit a közösségért, a közösségnek tehetnek azonközben, hogy egyfolytában a saját zsebük tömésével vannak elfoglalva. Egyébként pedig jó helyen van Grassalkovich ott, ahol van, a bécsi Mária Terézia szobor mellékfigurái között, a királynő szoknyája szegélyénél. Egész felnőtt életében kegyekért kilincsel, és kegyeket kapott. Nagyon valószínű, hogy ő szervezte meg a magyar nemesség felajánlkozását Mária Teréziának, amikor Ausztria nagy bajban volt. Életünket és vérünket ajánlotta fel a királynőnek, majd a háború végeztével a háborús költségeket is jócskán Magyarországra terheltek, hálából a gáláns gesztusért és a kiontott vérért. Talán a figyelmes olvasónak ismerős ez a történet napjainkból is. Ezért mondom, hogy Grassalkovich uram odavaló, ahol leledzik!

A Mária Terézia idején lezajlott konszolidáció másik faktorában, a telepítések következtében ugyancsak drasztikusan megváltozott Magyarország arculata. A betelepített idegenek nagy tömege miatt a magyar népesség kisebbségbe szorult. Innen, ebből a rettenetesen kedvezőtlen pozícióból kellett indulnia – a ferenci abszolutizmus múltával – a reformkornak.

A reformkorról beszélvén nem szokott szóba kerülni, hogy Magyarország nem rögeszmeszerűen tűzte célként maga elé, hogy nemzetállammá váljék. Ez korkövetelmény volt, amelyet a francia forradalom és Napóleon szelleme sugallt. A magyar dilemma így fogalmazható meg: a kisebbségbe került magyarságnak jól jönne, ha egy nemzetállam keretében kiterjeszhetné nemzetiségének határait, ám féltő, hogy a többi nemzetiséget is felébredtjük törekvéseinkkel, s mivel kisebbségben vagyunk, rajtavesztünk. Egészen tömören így mondhatjuk: mindenképpen ki kell törnünk a kisebbségi helyzetünkből, ugyanakkor ezzel halálos veszélybe kerülhetünk mint nemzetiség, nem beszélve államunkról, amely eleve multinacionális. – Aki ezt nem tudja, az nem tudja felfogni azt sem, hogy 1848 őszén, amikor arról kellett döntenünk, hogy vegyük-e fel a nekünk dobott kesztyűt, avagy vonuljunk vissza, micsoda kegyetlen dilemma elé lettünk állítva. Ha visszavonulunk, lassú sorvadásra ítéljük magunkat, ha harcra szállunk, szinte biztosan veszíteni fogunk, de még így is ez a jobbik esély. Széchenyi és Kossuth vitájának hátterében is ez a dilemma volt, nem egyszerűen az, hogy fontolva haladjunk-e, avagy viharosan. Éppen ezért a Széchenyi kontra Kossuth is hamisan van interpretálva, mert a mélyek mélyén lévő dilemma fedve van. A sokat emlegetett, nemzetiségeink iránti türelem és megértés történelmietlen követelmény abban az időben, egyrészt azért, mert a polgári nemzetállam nem ezen alapult, másrészt azért, mert gesztus az erősebb féltől várható csupán. Mi pedig – noha hatalmi-uralkodó szempontból az erősebb fél voltunk – népesség dolgában gyengébbek voltunk. Ennek ellenére Kossuthék 1849 nyarán mégis eljutottak addig, hogy gesztust tegyenek, s ez akkor is nagy dolognak tekinthető, ha gyakorlati haszna a hadi helyzet miatt már nem lehetett. Különben Kossuthék politikája alapján tökéletesen egyezett a polgári nemzetállam eszményén alapuló európai politikával: azokat a népeket, amelyek az országban laktak, de nem tartoztak etnikailag az államalkotó néphez, úgy igyekeztek megnyerni maguknak, hogy az általános emberi jogok és polgári jogok teljes készletét kínálták nekik. Ez, kérem, nem magyar naivság és fafejűség volt – ez volt akkoriban az európai recept!

*

Az 1848-49-es küzdelemben alulmaradtunk, és ekkor kezdődött az a legújabb kori pokoljárás, amely máig nem ért véget. Valójában a polgári nemzetállam kialakításának műve maradt csonkán. Ebből egyenesen következett hetven évvel később az ország csonkulása is, ami máig nem hegedő további sebeket ejtett a nemzeten és az országon.

Történelmünknek ezen a pontján már olyan kalauzaink vannak, mint Ady Endre, Szabó Dezső, Németh László és Bibó István, akiknek az intuícióit és fejtegetéseit leginkább helytállóan és találónak érezheti a kései utód. Ma már csonkítatlanul olvashatjuk műveiket, és aki el akar mélyedni a magyarság utóbbi másfél évszázadának történéseiben, problematikájában, mégpedig úgy, hogy a korábbi történésekről is fogalmat alkosson, hozzájuk bizalommal fordulhat. Tudnivaló azonban, hogy viszonylag kevés embernek van lehetősége, ideje, türelme, no meg képessége ahhoz, hogy átrágha magát életműveken, ráadásul úgy, hogy ne tévedjen el vagy ne vesszen el bennük. Ezért igyekszem oly módon írni, hogy mennél tömörebben szóljak a tájékozódás szempontjából legkiemelkedőbb és legelgázítóbb mozzanatokról.

A március 15-e ünneplése körüli huzavonák, botrányok, zavarok érthetetlenek volnának, ha nem lennének tudatában annak, amit itt az első bekezdésben elmondtam. Amíg a nemzeti

polgárosodás hiánytalanul végbe nem megy, amíg a polgári nemzetállam kívánalmái nem teljesülnek (a megváltozott viszonyok közepette!), addig március 15-e ünneplése sem lehet felhőtlen. Nem véletlen, hogy ennek a jeles napnak az ünneplése csak az utóbbi évtizedben konszolidálódott úgy-ahogy. És az sem véletlen, hogy mindmáig nem tűntek el az ünnepből teljesen a légköri zavarok. A szabadságharc bukása után sokáig nemzeti okokból nem lehetett március 15-ét ünnepelni: sértette volna az osztrákokat, de sértette volna a kiegyezőket is. Az első világháború után – ha nem is azonnal – éppen a nemzeti elemet hangsúlyozták az ünnepben, és nemigen ejtettek szót az általános emberi és polgári jogokról. A második világháború után pedig hamarosan már nem is 1848 polgári, hanem radikális és kommunisztikus követeléseire tevődött át a hangsúly, mígnem igyekeztek március 15-éről lehetőleg megfeledkezni.

Arról a tisztességtelen játékról, melyet március 15-ével 1945 után űztek, külön és alapos tanulmányt kellene írni. – Miért volt ez a kezdetben hamisító, később eltüntető játék? Hát éppen azért, mert a „szocializmusnak” sem nemzetre, sem polgárra nem volt szüksége valójában, és azt hitték, hogy át lehet ugorni az át-ugorhatatlant és meg lehet kerülni a megkerülhetetlent. Ezt hitték, annak ellenére, hogy 1956 példája és emléke ott harsogott a fülükben, és káprázott tőle a szemük.

Nem. A történelem nem kerülhető meg! És nincs veszedelmesebb, mintha valamiről, ami nem valósult meg, nem teljesült, az ellenkezőjét állítják. Az ilyesmi nem más, mint időzített politikai és társadalmi pokolgép. Ez a pokolgép másfél évszázada ketyeg. Azt kell tehát megértenünk, hogy Petőfiék kokárdája miért számított botránykőnek a különféle hatalmasok szemében.

*

Az 1848-cal jelzett mozgalom vezető ereje a magyar köznemesség volt. A szabadságharc leverése elsősorban az ő leveretésüket jelentette. Ennek a politikai elitnek a politikai és gazdasági ellehetetlenülése pedig azzal a következménnyel járt, hogy úr tátongott a nyomában. Az úr pedig nem maradhat betöltetlen. A szabadságharc bukása után, amikor a katonai, hivatali megtorlás és elnyomás enyhült, majd szünni kezdett, új emberek kezébe került a politikai és a gazdasági kezdeményezés. A politikai kezdeményezők szociológiai mássága sokáig takarásban maradt, mert a felszíni látszat szerint a szereplők még jó ideig ugyanabból a körből kerültek ki, noha ezek is csak származásuk szerint voltak azonosak az előzőekkel, nem beszélve arról, hogy a politikai kezdeményezéseknek is csak egy része volt saját ötletük. A jobbágyfelszabadítás miatt és a Magyarországnak nem kedvező gazdaságpolitika miatt a középbirtokok és a kisbirtokok tulajdonosai özönével jutottak csődbe, és birtokuk bérbeadására vagy eladására kényszerültek. A nagy hatalmú földbérlők és az új földesurak, valamint a falu kereskedelmi és ipari objektumainak tulajdonosai olyan helyzetbe kerültek, hogy fokozatosan egyre inkább befolyásolni tudták a helyi politikát és az országos politikát, éppen gazdasági súlyuknak köszönhetően.

A reformmozgalomban, a 48-as törvényalkotásban és a szabadságharcban szerepet vállaló és a szabadságharc bukása miatt politikailag diszkreditálódott köznemesek helyébe olyanok léptek, akik kényszerűen lemondtak a valódi függetlenségről, gyakorlatilag feladták a független magyar nemzetállam eszményét, és lemondtak arról is, hogy úgy irányíthassák a polgárosodás folyamatát, ahogyan az a magyar nemzet érdekei szerint kívánatos. Ilyen körülmények között jött létre 1867-ben a kiegyezés Ausztriával. Mint Bibó István rámutat, Ausztria és Magyarország kiegyezése kölcsönös félelmen és öncsaláson alapult, tehát történelmi távlatban nem lehetett más, mint légvár és homokvár. Kossuth helyesen ismerte fel, hogy a monarchia nem sebezhetetlen, viszont az a vállalkozó kedv és bátorság, amely a reformkort és 48-at fűtötte, a szabadságharc elvesztése után elillant, s immár nem volt, aki a

monarchia megrendült helyzetét felismerve, bátran építsen önálló államot, ennek keretén belül pedig magyar érdekű, magyar dominanciájú polgári társadalmat.

Az igazi vezető erő nélkül, árván maradt magyar társadalomban a polgárosodás javaiból nem azok a magyar rétegek profitáltak, amelyek 48 győzelme esetén profitáltak volna, hanem azok a német és zsidó rétegek, amelyek eleve készen álltak a polgárosodás nyújtotta előnyök kihasználására, hiszen már a hűbériség idején is polgári jellegűek voltak. A jelzett magyar rétegek csak megfelelő előkészítés és védelem esetén lettek volna képesek élni a polgári rendszer kínálta lehetőségekkel. Ráadásul a szabadságharc bukása után az elerőtlenedett és gazdátlan Magyarországnak a nyakába zúdult egy olyan mértéktelen zsidó bevándorlás, amelynek a következményeit egy sokkal nagyobb és ereje teljében lévő ország és társadalom sem lett volna képes súlyos következmények nélkül elviselni.

Az első világháború végén, ami kikerülhetetlen európai szükségszerűség volt, pontosan olyan helyzetben találták magukat a magyarok, amelyet Kossuth megjósolt: egyedül a magyarnak nem volt katonai ereje a monarchia népei közül; mindenkinek volt támasza a nemzeti törekvéseihez, csak a magyarnak nem volt. Közvetlen következménye volt ez annak a visszásságnak, hogy a monarchiában magyar érdekű külügy és hadügy nem létezhetett. A háború után az is nyilvánvalóvá lett, hogy az a polgárosodás, amely a kiegyezés utáni Magyarországon torzán és kinkeservesen végbement, nem hozott létre olyan polgári magyar erőt, amely kezébe vehette volna a dolgok irányítását a háború okozta káosz idején, és ura lehetett volna a helyzetnek. Azok a polgári erők, amelyek Károlyi Mihály körül gyülekeztek, lényegük szerint nem voltak magyarok, és valójában talajtalanok, fantaszták, absztrakcionisták, valóságérzék nélküliek, azaz gyengék és távlat nélküliek voltak. Semmiképpen nem voltak alkalmasak arra, hogy egy ilyen kritikus helyzetben korrigálják a kiegyezés talmiságát, öncsalását, és sikerrel fellépjenek a nemzeti polgárosodás és a nemzetállam építése érdekében. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a Károlyi féle társaság felett átcaptak a történelem hullámai, és játékszerként söpörték őket félre a kommunisták. Róluk majdnem ugyanaz mondható el, mint a polgári erőlködőkről, csak hogy ők nem mondtak olyan badarságot, hogy nem akarnak katonát látni, sőt úgy mutatkoztak, mint akik az országcsönkítés ellenében a nemzet és az ország érdekeinek igazi védelmezői. Természetesen ma már a kényelmes történelmi távlatból szemlélődve és ítélkezve csak keserűen mosolyoghatunk azon, hogy a Kun Bélák és Szamuely Tiborok egyáltalán ilyen maszkot ölthettek magukra és ilyen álruhában léphettek fel, hiszen ha valamihez nem volt közük és nem fűződött érdekük, az éppen a nemzet volt. Ez persze ki is derült hamarosan uralomra jutásuk után.

Az erőtlen polgári demokratikus és kommunista kísérlet után nem következhetett más, mint egyfajta restauráció, a régi világ, a régi állapotok visszasírása. A figyelmes olvasó nyilván már előre mondja: ez is csak torz világot eredményezhetett. Valóban. Ami torzulás a veszett szabadságharc óta a magyar társadalomban felgyülemlett, az mind karakterisztikus jelmezekben farsangolt Horthy idején. Nem csoda. Magyarországnak a rettenetes trianoni országcsönkítés után esélye sem volt arra, hogy másképp legyen, és közvetlenül e csapás után még azok is visszafogták magukat, illetve megbénultak, akikben pedig a korszerű alapokon történő társadalomépítés szenvedélye munkált.

Mint annyiszor az eltorzult alkatú, zsákutcás történelmű Magyarországon, most is a költők és az írók éledeztek elsőként. A kiegyezéssel ország minden nyavalyáját látó Ady Endre nyomában Szabó Dezső, majd Németh László mondott új ígéretet és nevezett meg újabb és újabb feladatokat. Végül a népi íróknak nevezett csoportosulás vonta maga köré mindazokat, akik a nemzeti polgárosodás, a magyar függetlenség, a népi érdekű magyar állam híveinek vallották magukat. Ide tartozott Bibó István is, aki Erdei Ferencsel mindhalálig barátok-
viaskodó párost alkotott. (Utóbbi a parasztság polgárosodását szolgáló a kommunista

uralmi körülmények között is szerepet vállalt a későbbiekben.) Németh László 1943-ban, a szárszói találkozón olyan áttekintést adott a magyar viszonyokról, és olyan tanácsokkal látta el a második világháború utáni időkre a szociális érzékenységet is valló magyar polgári demokrácia elkötelezettjeit, hogy az ma sem vesztett érvényességéből.

Tudjuk, hogy a második háború után végképp nem volt lehetőség a 48-as követelmények megvalósítására, noha a hatalom kezdetben talpig nemzetiszínbe burkolózott, és egyfolytában Kossuthot, Petőfit, Táncsicsot favorizálta, akiknek ez nem tett jót. Ma már képtelenségnek tűnhet, hogy a kommunisták a magyar függetlenség jelszavával operáltak, miközben soha nem volt az ország kiszolgáltatottabb, mint a szovjet megszállás idején, valamint a nemzeti polgárosodás emblematikus zászlóvivőit sajátították ki, miközben kolhozszervezésen járt az eszük.

Valótlanság azt állítani, hogy a feudális maradványok ne lettek volna eltüntethetők, illetve megszüntethetők a kommunista terror nélkül. Természetesen évtizedekig tartott volna a polgári nemzettéválás folyamata, a parasztság polgárosodása, ami a Horthy-rendszer idején is zajlott, noha fojtottan, és természetesen Trianon újabb elszenvédeése sok vesződséggel járt volna mindenképpen, de bizony kijelenthetjük, hogy egy polgári demokratikus koncepciójú földosztás nyomán fokozatosan megvalósult volna 48 társadalmi célkitűzése: a magyar nemzeti polgárosodás. Azonban sem erről, sem a nemzetállam eszményéről szó sem lehetett. Ezért kellett eltűnniök a politikai porondról a polgári, katolikus, kisgazda pártoknak, majd a szociáldemokratáknak is.

Magyarország a kommunista uralom idején azért volt kivételesen hátrányos helyzetben, mert egyrészt tovább viselte Trianon átkát, amit mások nem ismertek, másrészt egyedül Magyarországon olyan magyarnak mondott, de nem magyar érdekű kommunisták kezébe került a hatalom, akiknek eszük ágában sem volt az, hogy a népből nemzetet neveljenek, ami más kommunista országokban ki nem mondott vagy kimondott, mindenesetre hön vágyott célnak volt nevezhető. Furcsa módon a legfőbb célnak, hiszen azt viszonylag hamar felismerték a kommunista vezetők is a tudatalattijukban, hogy a kommunisztikus törekvések aligha valósíthatók meg. Viszont a „nemzetállam” bizonyos értelemben kommunista gúnyában is megvalósítható, bármennyire fából vaskarikának tűnjék. Itt kell utalnunk arra is, hogy bár a „polgár” eszmei szinten mint fogalom szóbahozhatatlan borzalomnak számított, a történelem kérlelhetetlen objektív logikája miatt és az elvtársak jól felfogott érdeke szerint mégiscsak zajlott az ideologikus felszín alatt, a mélyek mélyén egyfajta polgárosodás. Különben érthetetlen volna, hogy a kommunista uralom megszűnte után honnan teremtek tőkés vállalkozók mintegy varázsütésre, ha viszonylag kis számban is, és honnan léptek elő teljes díszben azok, akik mégiscsak tudták, mi az a vállalkozás. (Persze a befektetők jelentős része azok közül került ki, akik korábban vezető pozícióban voltak, és privatizálták a közös vagy az állami tulajdont, de én most nem róluk beszélek.)

Magyarországnak külön sorscsapása volt az úgynevezett zsidókérdés. A szabadságharc bukása után az orosz pogromok elől menekülő és hozzánk beözönlő zsidó tömegek – mint már utaltam rá – olyan társadalmi tehertételt jelentettek, aminek a következményét az ország máig nyögi. Nem azokról a zsidó honfitársainkról van szó, akik a történelem folyamán lépésről lépésre nálunk telepedtek le, nálunk szocializálódtak és akik 1848-49-ben lelkes hívei voltak a magyar polgári átalakulásnak s részt vettek a szabadságharcban is. Nem ezekről van szó! Azokról a tömegekről beszélek, akik szüretlenül, nyaklő nélkül zúdultak a védekezni nem tudó, mert saját hatalmi akarattal és apparátussal nem rendelkező Magyarországra, oly módon, hogy azt semelyik ország nem tudta volna elviselni, és bármelyik országban társadalmi robbanást idézett volna elő. Később, a kiegyezés után, amikor már létrejött a magyar hatalmi apparátus miniszterelnököstül, mindenestül, akkor meg nemzetközi pénzügyi nyomással

kényszerítették ki a magyar kormányoktól a zsidó menekültek befogadását: vagy befogadjátok őket, mondták az európai zsidó pénzemberek, vagy nem kaptok hiteleket a modernizációra. Így történt, hogy Magyarországon rendkívül magas lett a zsidó népesség aránya, a városokban még magasabb, Budapesten a huszonöt százalékot is elérte. S történt ez egy olyan országban, amelyikben a nemzeti polgárosodás éppen csak dőcögött. Ehhez képest Magyarországon minimális volt a zsidók zaklatása, pogromokról pedig szó sem volt. Köszönhető ez elsősorban annak, hogy a magyar nép ősidők óta toleráns a más fajúakkal, a más nemzetiségűekkel, különben nem is lett volna képes fennmaradni és államát fenntartani. (Minden ellenkező híresztelés alattomos szándékú hazugság!) Sajnos, ezek a zsidók az első világháború utáni forradalmakban rosszul vizsgáztak a gyér szocializációjuk következtében, hiszen nem értették Magyarországot: a polgári forradalomban pacifista ködevőknek bizonyultak, a proletárdiktatúrában pedig véreskező brigantiknak. Csak így érthető meg az erre következő reakció, amely a tanácsköztársaság borzalmaihoz képest visszafogottnak nevezhető. És így érthető meg, hogy az emberi együttérzés ellenére miért nem őrjöngtek a magyarok fájdalmukban, amikor sor került a zsidók deportálására.

A zsidókérdésről egy másik dolgozatomban ezt írtam: „A rendiségből és jobbágyságból kibontakozó Közép- és Kelet-Európa természetesen akkor találta szembe magát a zsidó problémával, amikor a fejlődési frusztráltság lázában a heveny kapitalizálódás és polgárosodás, valamint a modern nemzetté válás útjára lépett. A probléma úgy fogalmazható meg, hogy a sorsa és élethelyzete miatt a kapitalizmus feltételeihez és körülményeihez ideálisan kondicionált zsidóságból Közép- és Kelet-Európa egyéb mobilizálódó rétegei legyőzhetetlen versenytársat láttak. A tragédia gyökere abban keresendő, hogy míg a zsidók úgy érezték, hogy történelmi szerepet töltenek be az illető országok kapitalista, polgári fejlődésében s ők a fejlődés motorja, addig az érintett országok kapitalizálódni, polgárosulni törekvő egyéb rétegei úgy érezték, hogy a zsidók elveszik előlük azt a lehetőséget, amely az elmaradottságuk miatti hosszú várakozás után végre megnyílt előttük.” Most sem tudok okosabbat mondani.

Egyébként pedig szögezzük le: a magyarok akkor sem tudták volna megvédeni a magyarországi zsidó állampolgárokat, ha akarták volna, hiszen önmagukat sem tudták megvédeni Hitlertől. Ezt soha nem szabad figyelmen kívül hagyni! – Ezért gyalázatos, hogy a második világháború után a kommunizmus jelmezében a magyar porondra beszabaduló zsidó vezetők (Rákosi, Farkas, Gerő, Révai és a többiek) azt bosszulták meg, amiről a magyarság lényegében nem tehetett, és azt a célt tűzték maguk elé, hogy a magyarságból minden nemzeti érzületet és jellegzetességet tüzzel-vassal kiirtsanak.

Csak ezeknek a magyar sajátosságoknak, azt ne mondjam, specialitásoknak az ismeretében érthető, hogy miért Magyarországon történt Sztálin halála és Rákosi menesztése után a legnagyobb robbanás. Három történelmi oka volt. Az első ok a magyar nemzetállam és a magyar nemzeti polgárosodás oly mértékű frusztráltsága 1849 óta, amelyet egyetlen másik ország sem élt meg. A második ok: a trianoni hagyatéék, a háborús bűnösséggel együtt. A harmadik ok: a kommunizmus jelmezében tomboló, gátlástalan, elnemetlenítő zsidóuralom. Mesebeszéd tehát, hogy még nem tudhatjuk, mi is volt 56. A lényege ez volt. És az utódoknak elég ennyit tudniok. Ez éppen elég.

A helyzet persze bonyodalmas volt 56-ban is, mint mindig a történelemben. Ellentmondásnak tűnhet, például, hogy a Rákosi ellenes mozgalmat zsidó értelmiségiek kezdeményezték, sőt folytatták igen következetesen és áldozatosan, akár az életük árán is. Ez azonban csak akkor nevezhető ellentmondásnak, ha a magyar zsidóságot valamiféle homogén tömbnek tekintjük, holott természetesen nem az. Ez a korábban elmondottakból is kitetszik. Teller Ede, aki a magfúzió ötletét saját vallomása szerint az Ady teremtette szóösszetételek rendkívüli erejének megtapasztalásából származtatja, nyilván nem azonosítható Szamuely Tiborral. Teller Ede

vagy Szerb Antal vagy az ősei közt zsidókat is számontartó Bibó István éppen azt példázza, hogy lehetséges a magyar és zsidó teremtő együttélés és együttműködés a kölcsönös előnyök alapján. (Az önteltek elfelejtik, hogy a peremhelyzetű zsidók teremtőbbek, zseniálisabbak, mint a csak saját közegükben élők! Ugyanaz a szociológiai törvény érvényesül az ő esetükben is, mint mindenki máséban.) 1956-ban egy pillanatra úgy tűnt, hogy a magyar és a zsidó tragédiásorozat után, éppen ezen az alapon a magyar és a zsidó közös akaratban összeforr, és egymásra figyelő, kiegyensúlyozott viszonyt alakít ki egymással, ami – mint társadalmi jelenség – addig sem volt ismeretlen az individuumok gyakori kapcsolatában. Sajnos, 56 mint korrekciós lehetőség minden értelemben elveszett, következésképpen ezt is a veszteségek közt kell számontartanunk. A leveretés után nem volt lehetőség arra, hogy egy közös, emelkedett, virtuális cél összeforassza a feleket, a megtorlás után ott folytatódott minden, ahová 45 után jutottunk, azzal a különbséggel, hogy a hatalomgyakorlás látványos dimenziójából eggyel lejjebb húzódott a tényleges döntéshozók nagy része. Ezentúl Rákosi-Farkas-Gerő és Révai helyén Kádár-Marosán-Biszkú és Aczél ágált, ez utóbbi: megtévesztő tömött bajusszal.

Ahogy 1848–49 immár ősi megoldatlanságaitól egyre távolodunk az időben, annál kínosabb, sőt katasztrófálisabb a történelmi mulasztásoknak minősülő megoldatlanságok társadalmi hatása. 1956 korrekciós lehetőségének elveszése mint cezúra különösen sokkolta a magyar társadalmat, s ennek következtében felerősödtek és látványossá váltak azok a kedvezőtlen társadalmi jelenségek és folyamatok, amelyek léteztek 56 előtt is. A születésszám észrevehető csökkenése, a halálozási ráta romlása, az öngyilkosság, az alkoholizmus drasztikus terjedése mögött nem nehéz felfedezni a történelmi megoldatlanságoknak a mindennapok nyavalyáiban jelentkező hatását. Csak aki a magyar történelem súlyos tényeit és tételeit nem hajlandó tudomásul venni, mondhatja azt, hogy nem tudhatjuk, mi rejlik e jelenségek és folyamatok mögött, és még sok kutatásra van szükség, hiszen, például, a svédek is alkoholizálnak, illetve máshol is drasztikusan csökken a születésszám. Ha nem vagyunk foglyai bizonyos foglalkozási ártalmaknak, azt ne mondjam: értelmiségi ártalmaknak, akkor józan ésszel tudható, hogy a magyarok alkoholizáló hajlandósága más töről fakad, mint a svédeké. Ehhez nem szükséges kutató intézet vagy szakirodalmi apparátus! A születésszám dolgában sem egy nyugati országgal kell összevetni a magyarországi jelenséget – mert ez tudományos ostobaság –, hanem olyan országokkal, amelyekkel a történelmi fejlődés dolgában és a civilizációs ütem dolgában nagyjából egy kategóriába tartozunk. De ettől függetlenül is: nagy szegénységi bizonyítvány, ha egy nép, egy nemzet, egy társadalom a tudományos kutatóktól várja, hogy megtudja, mi baja van. Miként az embernek, a társadalomnak is magának kell tudnia, hogy mi fáj és mitől fáj. Gergely Mihály röpirata az öngyilkosságról, Fekete Gyula írásai, könyvei a magunknak élésről, a népszaporulatról, Csoóri Sándor ÉS-beli cikke a beteg társadalomról vagy Csurka István dolgozata az elfogadhatatlan realitásról olyan híradások és elmélkedések voltak, amelyek a gondolkodó emberek számára igazi tájékozódási lehetőséget és irányt kínáltak. A magyar társadalom helyzetéről és állapotáról nem lehettek illúziói azoknak sem, akik a Bibó István halála után szerkesztett emlékkönyv dolgozatait olvasták.

Magyarország 56 után olyasféle látszattfellendülést élt meg, mint 1848–49 leveretése, illetve a kiegyezés után. Hogy a fellendülés nagyrészt látszólagos volt, az éppen a rendszerváltozás után derült ki.

Volt háztáji gazdaság, volt (torz vigyorba fordult) új gazdasági mechanizmus, volt világbanki hitel, (ami nem az előrejutásunkat szolgálta) – csak éppen az ép közeg, a valós valóság hiányzott körüle.

Már Kölcsey szájából elhangzott, hogy gyáva népnek nincs hazája. Bajcsy-Zsilinszky a kivégzésekor 1944 karácsonyán azt üzenté, hogy legyen a magyar gerincesebb, mint eddig

volt. Tudta, miért üzeni ezt. Bibó István éppen az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem* című tanulmányában ír arról, nem sokkal 45 után, hogy miként vesztette el a magyar a politikai realitásérzékét 1849 után. Ennek következménye volt, hogy a nemzeti gerinccesség, a polgári gerinccesség, egyszóval a közéleti-politikai gerinccesség bizony nem volt általános társadalmi jelenség. Nem csoda. Valóságos éltető közeg nélkül, valóságos éltető feladatok végzésének lehetősége nélkül bizony kocsonyásodik a gerinc, sőt csúnyán elferdül. Ha 1849-cel vagy 1867-tel számolunk, mintegy száz év telt el 1956-ig. Egy teljes évszázad, anélkül, hogy javultak volna a konstellációk és a kondíciók. És ezt az évszázadot fejelte még meg az 1956 utáni megtorlás, és az erre épülő kényszerű „kiegyezés”. Nem az ép gerincek ideje volt ez sem! De nem ám! Ez volt még csak a ferdítő-puhító időszak! Annál súlyosabb hatású, mennél régebb óta tartó a kedvezőtlen folyamat. A rendszerváltozás küszöbére tehát egy 140 éve gyötört és gyötrődő magyar társadalom érkezett.

*

Mindig ide kell visszatérnünk: 1849 után éppen abban különböztünk, mégpedig drasztikusan, minden szomszédunktól, Közép-Kelet-Európa minden népétől, hogy míg ők az elkövetkezendő hetven esztendőben (1850–1920) fokozatosan emelkedő pályát futottak be, nemzeti értelemben kiegyenesedtek, újtukra letek, és ebben az eufóriában élvezték, illetve viselték el a nemzeti polgárosodást, addig a magyarság és Magyarország éppen ellenkezőleg. Magyarország alulmaradtként társult Ausztriával, ugyanazon okból, mint az vele: csak így odázhatták el a kor megfellebbezhetetlen szelleme szerint elkerülhetetlen felbomlásukat. De míg Ausztria nemzeti létét és polgárosodását nem veszélyeztette sem ez a társulás, sem a bekövetkezendő (birodalmi) felbomlás, addig Magyarország a felemás egyenrangúságban – függetlenség híján – sem a nemzeti önszerveződés, sem a polgárosodás mikéntjét államhatalmilag, politikailag érdemben nem vezényelhette. 1920-ban – szemben a többi gyarapodó országgal – rettenetesen megcsonkítva és korlátozva lett független állam, és azt a 25 évét, amit formálisan függetlenségben élt meg, a csonkasága és a korlátozottsága keserítette meg. Erre következett a szovjet megszállás és 56. Tehát az 1850 és 1920 közé eső hetven esztendőben gyökerező döntő különbség, amelyről beszéltünk, lényegében megmaradt egészen a rendszerváltozásig. Hiába keletkeztek 56 után előnylatszátok, amelyeket a változás idején valóságos előnyként tartottak számon, ezek semmivé lettek. Nem is történhetett másként. Az, ami előnynek látszott, az nem a társadalomé volt, hanem a hatalmi szereplőké. Virtuális játék volt. A magyar népesség szempontjából köd és füst, ami a mohó és gerinctelen közszereplők machinációit eltakarta. Márpedig azon a társadalmon, amelyikben a nemzeti, polgári (állampolgári) gerinccesség, tartás nem általános jelenség, az Isten sem segít.

Nézzünk körbe! A mi kategóriánkban Szlovénia, Lengyelország, Csehország, de sok tekintetben még Szlovákia is, no és a balti államok egyike-másika összességében jobb helyzetű és jobb állapotú, mint Magyarország. Noha Magyarországnak állítólag (látszólag) kezdetben nagy előnye volt a többiekkel szemben. Lehet, hogy a Nyugat szerint most is mi vagyunk az eminensek, a jó tanulók, de ezzel vigyáznunk kell! Ne az idegen zsűrinek akarjunk mi mindenáron megfelelni, ne az idegenek által tartott tükörben akarjunk mi mindenképpen csinos babának látszani, mert az nem vezet jóra! Figyelni kell a külföld szavára is, a külföldi tükröződésre is, de minden nemzetnek, minden országnak, minden társadalomnak elsősorban a saját megítélése és igénye szerint kell megfelelőnek lennie! Nem gondolhatjuk, hogy a magyar ez alól kivétel lenne és lehetne.

Miben látom a nemzeti, társadalmi gerinctelenséget? Sajnos, mindenben. Ez nem pártfüggő dolog! Megnyilvánult már az úgy nevezett spontán privatizációban, megnyilvánult az adósságteher változatlan továbbvitelében, megnyilvánult a nemzeti vagyon esztelen és veszteséges kiürítésében, a magyar földvagyon elkótyavetyélésének elnézésében, a belföldi

és külföldi füttyentések lereagálásában, a belföldi és külföldi idegen érdekű zsürik elmarasztaló megnyilatkozásainak fogadásában.

A feladat és a teendő világosan áll előttünk: olyan gerincességgel kell intézni ügyeinket, olyan tartással kell kormányozni magunkat, hogy valóban mi magunk profitáljunk az ügyintézésből és a kormányzásból, miközben környezetünk közösségével is harmonizáljunk.

Európa három történeti régiója és a három világháború ötletvázlat és szemléleti ajánlat

I. rész

A tények: Az első és a második világháború is Európában tört ki. – A harmadik világháborúnak nevezett gazdasági és fegyverkezési verseny főszereplői az USA, valamint a Szovjetunió voltak, és a konfrontáció arcvonala a két német állam határán húzódott.

Munkahipotézis: Valószínű, hogy a két világháború, a második világháborúhoz társuló holokauszt, valamint a harmadik világháborúnak nevezett gazdasági és fegyverkezési verseny közös történelmi értelme csak akkor tárul fel előttünk, ha a történések értelmezésekor a három történeti régióra tagolódó Európa tényéből indulunk ki.

A hipotézis forrásai és háttere: Szücs Jenő *Vázlat Európa három történeti régiójáról*, Bibó István *Válogatott tanulmányok*, Huszár Tibor *Bibó István*, Oswald Spengler *A Nyugat alkonya*.

A feltételezett alaphelyzet: Az, amit európai kultúrának nevezünk, valójában a nyugat-európai történeti régió terméke. – Közép- és Kelet-Európának nem sikerült sem az, hogy eggyé olvadjon Nyugat-Európával, sem az, hogy függetlenítse magát tőle. A frusztrációs alaphelyzet történelmi értelemben a XIX. század elejére vált kritikussá, amikor a nyugat-európai kultúra megdermedt, és civilizációként mint imperializmus kezdett hatni; világpolitikai és világgazdasági értelemben pedig a XX. század elejére vált kritikussá a frusztráció.

1. Az első világháború

Századunk elején a nyugat-európai történeti régió országai, mindenekelőtt Anglia és Franciaország uralták a világgazdasági és világpolitikai pozíciókat.

Az 1871-ben egyesült Németország, melynek területe fejlődéstörténetileg részint a nyugat-európai régióhoz, részint a közép-európai régióhoz tartozott, a század elején már elég éretnek és erősnek érezte magát ahhoz, hogy a nyugat-európai régió teljes jogú tagjává váljék, és ennek megfelelően kérjen részt a világgazdasági és világpolitikai lehetőségekből.

Az a tény, hogy Anglia és Franciaország visszautasította Németország igényét, szükség-szerűen összezapáshoz vezetett.

Németország nem tehetett mást: vállalnia kellett a kockázatot igényeinek érvényesítéséért.

A háború utáni helyzetkép:

- Németországnak nem sikerült érvényesítenie igényeit, nem kerülhetett át a nyugat-európai régióba. Sőt: megalázó békekötésre kényszerítették, és kilátástalan gazdasági nyomorba

döntötték. Mindebből Németország csak azt a következtetést vonhatta le, hogy a partnerség útja járhatatlan, a mélységből pedig csak valamilyen sajátlagos, eredeti módon küzdheti fel magát ismét lehetőségeinek csúcsára. Németország eszerint döntött, s ezzel az elhatározásával önállósította magát a közép-európai térségben.

- Oroszország úgy igyekezett szabadulni a reménytelen elmaradottság nyűgéből, hogy megadta magát a bolsevikok nagy ugrást ígérő diktatórikus utópiájának, amelyben benne foglaltatott a Nyugat meghaladásának illúziója is. Ennek az utópiának a jegyében Oroszország – mint meghatározó kelet-európai hatalom – létrehozta a Szovjetuniót.
- Közép-Európában az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott. A Németország és a Szovjetunió közötti térségben kis államok alakultak, de nem a nemzeti önrendelkezés elve alapján. Ez a térség immár Köztes-Európának nevezhető, amely részint közép-európai, részint kelet-európai jegyeket visel.
- Az USA, amely fejlődéstörténetileg a nyugat-európai régióhoz sorolható, az első világháború után kísérelt meg először döntő szerepet vállalni az európai politikában, ám ehhez a szerephez ekkor még sem kellő elszántsággal, sem kellő tájékozottsággal nem rendelkezett. Visszavonult a párizsi békekonferencia tárgyalóasztalától, maga mögött hagyva a nemzeti önrendelkezés elvén alapuló ésszerű, pragmatikus javaslatait (Wilson-pontok), amelyek aztán illúzióként lebegtek Európa, különösen Köztes-Európa fölött a két háború közti időszakban.
- Japán, amely semmilyen értelemben nem sorolható Európához, nyugat-európai igényekkel és ambíciókkal kezdi kiépíteni gazdaságát, Németországhoz hasonló utat járván.

2. A második világháború

Ha Európa három történeti régiója szempontjából vizsgálódunk, evidenciának kell tekintenünk, hogy a második világháború tétje ugyanaz, mint az első: sikerül-e Németországnak átküzdenie magát a nyugat-európai régióba, avagy nem.

A fasizmus és a nácizmus, valamint a bolsevizmus azoknak az országoknak a görcsös, hisztérikus reagálása, amelyek kirekesztődtek a nyugat-európai fejlődésből, ugyanakkor nem menekülhettek a fejlett nyugat-európai régió büvköréből. Folytonosan érezték a szívóhatását, sőt azt érezték, hogy ez a régió egyetlen örvényléssel elnyelheti őket, esélyt sem adva nekik a felzárkózásra.

Szintén a három régióról szóló elmélet szellemében fogalmazva: Németország végül is azért döntött a nemzetiszocializmus mellett – noha a kommunisták és a nácik sokáig fej fej mellett versengtek a hatalomért –, mert Németországnak, a történeti fejlettsége miatt, a „nacionalizmus” is elegendő volt az önérvényesítésért vívott harcban; míg Oroszországon (a Szovjetunión) a „nacionalizmus” önmagában nem segíthetett – történeti és tényleges fejletlensége miatt feltétlenül szüksége volt „utópiára” is. Rövidebben: Németország a reménytelen, de frusztrált fejlettsége miatt választotta a nácizmust. Oroszország pedig a reménytelen elmaradottság pszichózisában választotta a bolsevizmust.

Az irracionálisnak és magyarázhatatlannak nyilvánított zsidóüldözés, illetve zsidóirtás sem értelmezhetetlen, ha a három történeti régió gazdasági-társadalmi problematikája alapján vizsgálódunk. – A nyugat-európai régió történetének bizonyos időszakaiban ugyancsak megtalálhatjuk a zsidóüldözéseket, kiűzéseket; és a nyugat-európai régió éppen Közép- és Kelet-Európába szorította ki azokat a zsidó tömegeket, amelyektől meg akart szabadulni vallási, gazdasági, társadalmi vagy nemzeti okokból. – A rendiségből és jobbágyságból kibontakozó Közép- és Kelet-Európa természetesen akkor találta szembe magát a „zsidó

problémával”, amikor a fejlődési frusztráltság lázában a heveny kapitalizálódás és polgárosodás, valamint a modern nemzetné válás útjára lépett. A probléma úgy fogalmazható meg, hogy a sorsa és élethelyzete miatt a kapitalizmus feltételeihez és körülményeihez ideálisan kondicionált zsidóságban Közép- és Kelet-Európa egyéb mobilizálódó rétegei legyőzhetetlen versenytársat láttak. A tragédia gyökere abban keresendő, hogy míg a zsidók úgy érezték, hogy történelmi szerepet töltenek be az illető országok kapitalista fejlődésében, s ők a fejlődés motorja, addig az érintett országok kapitalizálódni, polgárosulni törekvő egyéb rétegei úgy érezték, hogy a zsidók elveszik előlük azt a lehetőséget, amely az elmaradottságuk miatti hosszú várakozás után végre megnyílt előttük.

A két háború között bebizonyosodott az, amit a legkülönbözőbb nemzetiségű, pártállású, világnézetű politikai elemzők és tényezők már a békekötések másnapján hangoztattak: a békekötések elvtelen, voluntarista diktátumok, s ezek csak egy újabb világégéshez vezethetnek. – Köztes-Európában az antant érdekek védhetetlenek voltak az önerejéből talpra állt Németország feje fölött, illetve testén keresztül.

A háború utáni helyzetkép:

- Németországnak az a része, amelyik fejlődéstörténetileg a nyugat-európai régióhoz tartozott, átkerült ebbe a régióba. „Mintha Sztálin, Churchill és Rooseveltt gondosan tanulmányozták volna a Nagy Károly kori status quót, a császár halálának 1130. évfordulóján” – jegyzi meg Szűcs Jenő. Nyugat-Németország tüstént alkotásba fektette energiáit, mihelyt tér nyílt előtte, mihelyt a partnerség lehetőségét kínálták neki. A történelmi jelleg ismeretében semmi csodálkoznivaló nincs azon, hogy az NSZK igen gyorsan és szinte zökkenőmentesen illeszkedett bele a nyugat-európai régióba. – Tegyük hozzá: ehhez szükség volt egy pragmatikus és építőkedvű USA-ra, amely nemcsak a „német hisztéria” kezelésében bizonyult kitűnő orvosnak, hanem Európa gazdasági újjáépítésében is elévülhetetlen érdemeket szerzett (Marshall-terv). – És szükség volt a németek beilleszkedéséhez egy Charles de Gaulle vezette Franciaországra is. Franciaország és az NSZK kéznújtása bizonyítja, hogy két jelentős, ambiciózus ország is megférhet egymás mellett, egyiknek sem kell feltétlenül hátrányt szenvednie. Politikai tanulságként pedig megállapítható, hogy okosabb dolog, ha a politikusok nem Clemenceau kottájából játszanak, hanem az USA és de Gaulle második világháború utáni partitúrájából énekelnek.
- Európa keleti végében a Szovjetunió a háború után nagyhatalom lett. Az a látszat keletkezett, hogy az „utópia” kiállta a „gyakorlat” próbáját, és továbbra is valós alternatívaként kínálkozik.
- Bármilyen okból történt is: Köztes-Európa, amely a háború után az NDK-val bővült, a Szovjetunió fennhatósága alá került, vagyis kikerült a reális felzárkózás szférájából, és alárendelődött az utópiának. Ez a fordulat végzetesnek bizonyult a térségben, mert szinte teljesen megsemmisítette azokat a gazdasági-társadalmi struktúrákat, amelyek révén a térség – fejlődési zavarai ellenére is – szerves kapcsolatban, szoros összefüggésben állott a nyugat-európai régióval. – Leginkább azzal érzékeltethetjük a „szocialista társadalmi rendszer gazdasági csapását a köztes-európai régióra, amely a háború előtt már a reális felzárkózás küszöbén állt, ha arra utalunk, hogy a harmadik világkonfrontáció időszakában a sokkal elmaradottabb Délkelet-Ázsia messze maga mögött hagyta.
- Japán kapitulált, akárcsak Németország, és tradicionális alapokon versenyképes gazdasági hatalommá fejlődött, akárcsak Németország. – Japán érdekessége a mi szempontunkból abban van, hogy noha nem európai ország, története ebben az évszázadban feltűnő európai párhuzamot mutat. Ez a jelenség valószínűleg azzal magyarázható, hogy kihívást jelentett neki a csendes-óceáni szigeteken terjeszkedő Oroszország, valamint az óceán túlsópartjáról az

USA, ugyanakkor önálló, homogén, erős kultúrájára bátran építhetett. – Japán esetében az USA érdeme ugyanaz, mint Németország esetében.

- Két olyan mozzanatra kell még utalnunk, amelyek szintén nem európai történések, de részint gyakorlati, részint elméleti okokból fontosak az európai térség szempontjából is. – Néhány évvel a háború után megalakult Izrael Állam, és kikiáltották a Kínai Népköztársaságot. – Izrael Állam megalakulásának hátterében ott áll a közép- és kelet-európai zsidóság holokausztnak nevezett tragédiája mint mozgósító, szervező és teremtő erő, és ott áll az a zsidó lobby, amely az atlanti térségben, különösen az USA-ban, folyamatosan egyre nagyobb befolyásra tett szert, nem utolsósorban a holokauszt következtében. – Kína úgy érdemel figyelmet szempontunkból, mint a reménytelen elmaradottság talaján megtelepedő utópia, összevetve a Szovjetunióval. Lényeges különbség a két kísérlet között, hogy míg a szovjet kísérletet egy kelet-európai ország vezette, amely nem rendelkezett olyan önálló kultúrával, amely versenyképessé tehetné volna a Szovjetuniót a nyugat-európai régióval szemben, addig Mao Ce-tung egy olyan országban kísérletezett, amely egyszer már önálló, független kultúrát teremtett a történelem folyamán. Ez a kultúra szinte minden vonásában különbözött az európaiktól, és egyetemleges volt abban az értelemben, hogy mindenre megvolt a saját megoldása. Ebből következik, hogy míg a Szovjetunió mereven követte a XIX. századi Nyugat-Európa civilizációs meghasonlásából sarjadt marxi-lenini tanításokat, addig a kommunista Kína olyan kacskaringós utakon járt, amelyek „európai” ésszel szinte követhetetlenek.

3. A „harmadik világháború”

A gondolkodás története ismeri azt a jelenséget, hogy valaki számos részletkérdésben téved, ám a dolog lényegét tekintve fejen találja a szöveget.

Bibó István 1946-ban írott, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című tanulmányának utolsó bekezdését idézzük:

„Egész gondolatmenetünk során, noha gyakran érintettük a legáltalánosabb politikai igazságokat, konkrét vizsgálódásainkat tudatosan leszűkítettük Közép- és Kelet-Európa problémáira. Mégis úgy látjuk, hogy a világ konszolidálásának a centrális és legfontosabb kérdésével foglalkoztunk. Ez elsőre furcsának hathat, mert hiszen ahhoz vagyunk szoktatva, hogy hamis világméreteken gondolkozunk, és azt képzeljük, hogy a Közel-Kelet, a Távols-Kelet és a Nyugati Félteke nagy vitás kérdései mellett a területileg nem is olyan kiterjedt Közép- és Kelet-Európa csak *egy* problémakomplexum a *sok* közül. Valójában ez a legsúlyosabb tévedés, amit elkövethetünk. Közép- és Kelet-Európa kérdései abban az egyetlen csekélységben különböznek a Közel-Kelet, a Távols-Kelet és a Nyugati Félteke összes kis és nagy kérdéseitől, hogy egyetlenegy nemzedék életében immár két világháborút robbantottak ki, és a harmadik világháború, ha kitör, amitől az Isten őrizzen, aligha fog kitörni Irán, Mandzsúria, a Dardanellák vagy Spanyolország kérdéseiben, hanem csakis abból, amiből az első kettő már kitört: Németországnak és a tőle keletre lévő kis nemzeteknek az anarchiájából. Nincs nevetésesebb és eredménytelenebb erőfeszítés, mint a támadószellemet önmagában kiirtani akarni és közben az anarchiát, a bizonytalanságot és az elégedetlenséget növelni. Ebből a területből úgyszólván kinőhet világháború, hogy a támadás nem erről a területről, hanem ezért a területért indul meg. Közép- és Kelet-Európa, pontosabban Németország és a tőle keletre eső kis nemzetek területe, bármennyire is nem olyan nagy terület önmagában, a világ békéjének a legnagyobb veszedelme marad mindaddig, amíg a legnagyobb anarchiának, a legnagyobb bizonytalanságnak és a legnagyobb elégedetlenségnek a területe marad.”

Ehhez a fejtegetéshez két megjegyzés kívánkozik. – Az egyik az, hogy Bibó megmaradhatott volna végig a Közép- és Kelet-Európa terminusnál, hiszen amit mond, azt nemcsak Németországra és a tőle keletre eső kis államokra vonatkoztathatta volna, hanem a Szovjetunióra is. Ő azonban a Szovjetuniót maradandó alakulatnak tekintette, ahol létezik és működik egy berendezkedés, amely a Nyugattal szemben alternatívának tekinthető, s e két „modell” akár közeledhet is egymáshoz a jövőben. – A másik megjegyzés: amikor az „ezért a területért” vívandó esetleges harmadik világháborúról beszél, bizonyára egy Szovjetunió-Nyugat konfrontációra gondol.

Amit mi „harmadik világháborúnak” nevezünk, az valójában egy negyven-valahány évig tartó kiélezett gazdasági és fegyverkezési verseny volt *a nyugat-európai régió, valamint a Szovjetunió uralta kelet-európai régió között, amely egyidejűleg Köztes-Európát is bekebelezte.*

Nemcsak Németország szakadt ketté a második világháború után, hanem egész Európa is: vasfüggöny húzódott a két tábor között. Aztán már kétpólusú világról beszéltünk. – az USA, illetve a Szovjetunió világhatalmára utalva (szuperhatalmak). A „harmadik világ” konglomerációja alig enyhített ezen az állapoton. (Egyébként a két fél a békés konfrontáció idején éppen ebben a térségben igyekezett pozíciókat, befolyási övezeteket szerezni, olykor helyi háborúkban.)

Európa kettéosztottságát szervezetileg a NATO és a Varsói Szerződés, illetve a Közös Piac és a KGST testesítette meg. Az előbbi kettő mint politikai és katonai szervezet, az utóbbi kettő mint gazdasági szervezet.

A „hidegháború”, illetve az „enyhülés” után a békés konfrontáció tétje természetesen az volt, hogy a bolsevik utópián világhatalommá duzzadt Szovjetunió bírja-e a versenyt az USA-val.

A „háború” utáni helyzetkép:

- 1989-től kezdve a Szovjetunió fokozatosan feladta pozícióit Köztes-Európában. E térség országainak a helyzete az utópia összeomlása óta jórészt attól függ, hol tartottak akkor, amikor az utópia elborította őket.
- A két német állam egyesült, s ezzel Németország – a harmadik menetben! – elérte azt, hogy „teljes egészében” a nyugat-európai régióhoz tartozzék, teljes jogú tagként, amit már a század elején igényelt. – Az utópia rombolása leginkább azon mérhető, hogy még a németeket is (NDK) le tudta zülleszteni, s még a legerősebb európai gazdaságnak tekintett nyugat-német gazdaság számára is súlyos tehertételt jelent a kelet-német gazdaság integrálása.
- A Szovjetunió felbomlott. Oroszország néhány volt tagállammal laza társulásra lépett (FÁK). A volt Szovjetunió területén számos helyi háború tört ki. – Felbomlott a Varsói Szerződés és a KGST is.
- A Közös Piac metamorfózisaként megalakult az Európai Unió.
- Jugoszlávia hadszíntérré változott, és felbomlott. – Bosznia-Hercegovinában, Európa egyetlen világpolitikai metszéspontján, ahol három vallás, illetve „kultúra” ütközik (nyugati kereszténység, keleti kereszténység, iszlám), máig feszült a helyzet, annak ellenére, hogy nemzetközi politikai és katonai erők segédkeznek a rendezésben. (A „civilizációk harca” szempontjából Bosznia „fekete lyuk” Európában!) – Szerbián belül megszüntették a Vajdaság autonómiáját. A Vajdaság szeretné visszaállítani a korábbi status quót, miközben az ott élő magyarok is megfogalmazták autonómia-igényüket.

- Csehszlovákia szintén felbomlott. A csehek és a szlovákok szétváltak, mert a nyelvi hasonlóság fűzte őket össze, történelmi közösség nem. – A függetlenné vált Szlovákia déli sávjában élő magyarok pártjai és szervezetei megfogalmazták autonómia-igényüket. Szlovákia válasza: a déli sáv függőleges széttagolása közigazgatásilag, a nyelvhasználat korlátozása stb., stb.
- A Szovjetunióból kivált Ukrajnához tartozó Kárpátalja lakossága népszavazáson nyilvánította ki akaratát, hogy területi autonómiát kíván. Ukrajna nem hajlandó a lakosság döntését tudomásul venni. (Területi árnyékkormány alakult.)
- Romániában legális politikai erők napirendben tartják a Szovjetunióból kivált Moldáviával történő egyesülést. – A romániai magyarok pártként működő szervezete, az RMDSZ pedig autonómia-igényt jelentett be.
- Németország egyesülésével, valamint a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia felbomlásával kapcsolatban óhatatlanul utalnunk kell Köztes-Európa országainak területi vitáira, nemzeti-nemzetiségi problémáira, noha eddig ötletvázlatunkban szándékosan kerültük e bonyodalmak exponálását, mert szétfeszítette volna vázlatunk kereteit.

Bár jól tudjuk, hogy a régiótörténeti problematikának van egy gazdasági-társadalmi dimenziója és egy nemzeti dimenziója, s a kettő szorosan összefügg egymással, mi most csak a gazdasági-társadalmi dimenzióra óhajtottuk fordítani a figyelmet, mint olyanra, amely talán a „nyugat-európai régió” emberei számára is könnyebben érthető, mint a nemzeti dimenzió. Mármost és pontosabban: a közép-kelet-európai nemzetfogalom, amely *genetikailag különbözik* a nyugat-európaiktól. Míg a nyugat-európai nemzet elsősorban *territoriális* fogalom, addig a közép-kelet-európai nemzet elsősorban „nyelvi” fogalom, azaz a valóságos nyelvi határokon belül élő emberek közösségét jelöli. Ezért nem értik az atlanti térség politikusai máig sem, miért nem „stabilizálható” Bosznia-Hercegovina. Szerbiában Koszovó, és ne folytassuk! (Talán Ballardur sejtette.)

Mindenesetre a régiótörténet nemzeti dimenziójának is tartozunk egy rövid és világos áttekintéssel.

Azzal kell kezdenünk, hogy az első világháború utáni párizsi békekonferencia *rossz* döntéseket hozott, mégpedig annak *ellenére*, hogy *ismerte* a távlatos béketeremtő megoldás elvét: *a nemzeti önrendelkezés elvét*; ám nem tudhatta menedzselni a történeti határokról a nyelvnemzeti határookra való áttérés folyamatát, mert – az előbb elmondottakból következően – éppen azt nem ismerte fel, hogy *ebben a térségben a nemzeti önrendelkezés elve csaknem mindenütt csakis nyelvi határok megvonásával valósítható meg*. Mindössze egy-két olyan szituáció létezik a térségben, ahol nem a nyelvi szempont a döntő, hanem a történeti. Ezekben az esetekben vagy arról van szó, hogy noha az adott területen különböző nyelvű közösségek élnek, ez a terület politikai egységnek vallja magát – ezt a nyugati ember is érti: olyan, mint Belgium és Svájc; vagy arról van szó, hogy bár a terület lakosai ugyanazt a nyelvet beszélik mint valamelyik szomszéd nép, mégis külön politikai egységnek vallja magát a terület a szomszédhoz képest – a nyugati ember ezt is érti: olyan, mint Ausztria és Svájc. A nyugati ember éppen csak azt nem érti, hogy miféle rögeszme hajtja azokat az embereket, akik „mindenáron” egy államban szeretnének élni azonos nyelvű embertársaikkal. Ez azért nagy baj, mert Köztes-Európában éppen ez a „rögeszme” mozgatja leginkább az embereket.

Hitler – mint közép-európai ember – tökéletesen értette ezt, s éppen e tudás birtokában ígázte meg mágikusan Köztes-Európa minden népét, kivéve a rögtön saját falatjának tekintett cseheket. Van tehát magyarázata Hitler köztes-európai bűvös hatásának, mint ahogy az is egyenes következmény volt, hogy a párizsi „békecsinálók” ehhez a mágiához csak sápadtan asszisztálhattak! Természetesen tudjuk, hogy Hitler csupán manipulálta és zsarolta a

szerencsétlen kis nemzeteket, csupán taktikai eszközként használta ezt a tudását, s az ő stratégiai tervébe semmilyen kis nemzet, semmilyen kis állam nem illett bele; a „nemzeti önrendelkezés” közép-kelet-európai lényegét megértő bölcs pártfogó egy idő múlva egyszerűen likvidálta volna pártfogoltjait – kivétel nélkül mindegyiket. Ez lett volna a nemzetiszocialista Új Európa!

Sajnos, abból a tényből, hogy az első párizsi békekonferencia képtelen volt megvalósítani Közép- és Kelet-Európa valóságos konszolidálását, nemcsak az következett, hogy *egy Wilson* után *egy Hitler* lehetett a nemzeti önrendelkezés elvének szószólója, hanem az is, hogy a második világháború utáni párizsi békekonferencia – a rosszul alapozott konszolidáció hamis politikai logikája szerint – a status quo ante „alapelvéből” indult ki, ami azt jelentette, hogy törölték a Hitler égisze alatt megvalósított változtatásokat, mit sem törődve azzal, hogy a Hitlerhez kötöttség miatt diszkreditálódott határmódosítások megfeleltek-e a valós körülményeknek és igényeknek, avagy nem. Így aztán Szlovákiát megfosztották önállóságától, Szlovéniát és Horvátországot beteretelték ismét Jugoszláviába, Magyarországot ismét megfosztották a nyelvnemzeti határok „kedvezményétől” stb. – Annak az Elbáig előrenyomult Szovjetunióknak pedig, amely menetelés közben elfelejtette Lenin szavait az „imperialista békéről”, nagyon is megfelelt Clemenceau egykori kottája, s kedvére játszott belőle: azonnal magához csatolta a „status quo ante” „csehszlovák” Kárpátalját, ahol főként ruszinok és magyarok élnek; magához csatolta a „status quo ante” Besszarábiát, ahol főként románok élnek; Lengyelországot a németek rovására kárpótolta stb.

Az a meztelen igazság, hogy a második világháború után a nyugati hatalmak semmilyen tájékozottsága sem segíthetett volna ezen a térségen a katonai pozíciókat birtokló „fővédnök” Szovjetunió hatalmi érdekeivel szemben. Ekkor még annyi esély sem volt a nemzeti önrendelkezés elvének közép-kelet-európai igények szerinti alkalmazására, mint az első háború után. Akkor legalább az elv létezett – a második háború után már csak az elv karikatúráját (status quo ante!) mutatták fel oltári szentségként!

Az elmondottakból következik, hogy amíg a Szovjetunió „örködött” e térségben, addig senki nem mozdulhatott. (A végsőkéig provokált Magyarország „megmozdulása” 1956-ban belpolitikai fogantatású esemény volt. A forradalmárok követelték ugyan az osztrák államszerződés megkötése után (1955) már jogosulatlanul itt tartózkodó szovjet csapatok kivonását, és szabadságharcot vívtak ellenük, azonban a határok felülvizsgálatát nem követelték.)

De bárhogy vélekedjünk is a két békekonferencia döntéseiről, arról nem feledkezhetünk meg, hogy e régió nemzeti-nemzetiségi problémái és területi vitái lényegében a gazdaság, a társadalom és az állam fejlődéstörténeti zavaraihoz származnak, noha kétségtelen, hogy a nemzeti-nemzetiségi konfliktusokat és görcsöket szinte teljesen feloldhatták volna olyan politikai szerződések, amelyek ésszerűen ötvözik a pragmatikus (nyelvnemzeti) szempontot a történeti szemponttal, és amelynek a garanciája valóságos nemzetközi konszenzus lett volna.

Szűcs Jenő esszéjében Magyarországról – többek között – ezt olvashatjuk: „Sokféle módon fizetett a magyar történelem azért, hogy éppen az adott felemás közép-kelet-európai modellvariánsba kényszerült bele, a legsúlyosabb ár azonban kétségkívül az volt, hogy egy nem realizálható államnemzet fikciójával együtt a nyelvnemzet realitásából is példátlanul súlyos összeget kényszerült leadni”. Bibó István életműve pedig a régió nemzeti-nemzetiségi problematikájáról és területi vitáinak részleteiről is alaposan tájékoztat bennünket.

Amikor – hét évtizeddel az első párizsi békekonferencia határozatainak kihirdetése után – véget ért a harmadik világkonfrontáció, olyan „nemzeti” események követték egymást, amelyekből a történetileg teljesen érzéketlen ember is megérthette, hogy a történelemnek

igenis van „logikája”: a történelmi valóság igényei felszínre törnek, mihelyt alkalom adódik rá. A rossz döntéseket „stabilizáló”, hamis „reálpolitika” elfojthatja ugyan ezeket az igényeket (húsz évig vagy harmincöt évig); tartósíthatja a rendezetlenségeket – de a végtelenségig nem. – *A politika logikája lehet hamis, de a történelem logikája sohasem!*

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy az eddig történt változások nem lépték át a második világháború után szentesített államalakulatok kereteit, *azokon belül* zajlottak. (Az egyedüli kivétel: Németország.) Ám nem kell jóstehetség ahhoz, hogy előre jelezzük: hamarosan olyan eseményekre is sor kerülhet, amelyek szétfeszítik a nemzetközileg garantált kereteket. (Lásd: Albánia, albánok.) Ezért úgy véljük, hogy *mielőbb össze kellene hívni egy közép-kelet-európai konferenciát*, amely – türelmes tárgyalásokon konszenzusra jutva – valamennyi lappangó konfliktusra megoldást javasolna, s az elfogadott javaslatok alapján történő rendezést a konferencia valamennyi résztvevője együttesen garantálná.

Igaz, hogy a NATO ugyanúgy fagyasztani tudná a senyvesztő rendezetlenségeket, mint korábban a szovjet hadsereg, ám úgy véljük, nem nehéz elfogadni azt a megállapítást, hogy az efféle „stabilizációból” soha nem születhet erős, egészséges, egységes Európa. Kétoldalú alapszerződésekkel ez a térség nem stabilizálható valóságosan, csak látszat szerint! Európában *valóban kollektív* biztonságra van szükség – nem játszadozva a szavakkal. Ilyen biztonság pedig csak konszenzus alapján és az atlanti térség *hozzáértő* segítségével valósítható meg.

Nem, nem ábránd! *Mostanra megérett Európa egy kényszerek nélküli, valóban szabad, konszenzusos rendezésre.* Ami az első világháború után ábránd volt, a második háború után teljesen reménytelen vágy, az most, a harmadik világkonfrontáció megszűnte után nyolc évvel, igenis valóság lehet – azzá válhat. Ahogy manapság divat mondani: ennek nincs alternatívája! *Ennek valóban nincs!* Mert a lefojtottság, a jól záró fedél alatti rothadás, a senyvedés nem tekinthető alternatívának! Oroszország aggódik a NATO bővítése miatt. Más okokból, mint mi, de aggódik, miként Henry Kissinger is. Ez a konferencia volna a legalkalmasabb arra is, hogy Oroszország megnyugodjék és Oroszország térsége is rendeződjék. Lásd: Bibó István Közép- és Kelet-Európáról szóló, idézett sorait! Ideje volna márványba vésní ezeket a sorokat, és közzemlére tenni az Európai Unió és a NATO székházának előcsarnokában. Ugyanis: elévülhetetlen igazságok maradnak mindaddig, amíg ez a térség – valós igényei szerint – nem rendeződik. Gazdaságilag is, politikailag is. *A katonai rendeződés csak ezek következménye, eredménye lehet, de nem lehet a valós rendeződés forrása!* – Ezen a ponton valamennyien egyetérthetünk Oroszországgal.

II. rész

A harmadik világkonfrontáció utáni helyzetkép természetesen nem lehet teljes, hiszen csak arról számolhattunk be, ami 1997 júniusáig történt. Olyan folyamatok zajlanak jelenleg is, amelyeknek az eredményét később a történelem lapjain a konfrontáció utáni összegzéshez sorolják majd – ha lesz még „európai” történelem.

Ha a régiók történetének szellemében vizsgáljuk az eddigi eseményeket és a várható fejleményeket, valójában arra a kérdésre kell válaszolnunk, vajon megvalósul-e Köztes-Európa országainak integrálódása a nyugat-európai régióba? – Feltehetően: igen. Két okból. Egyrészt: a nyugat-európai kultúra, illetve civilizáció benső logikájából, benső dinamikájából következik, hogy az atlanti térség stratégiai célnak tekintse az európai integrációt. Ennél nyilvánvalóbb és természetesebb célja nem lehet. Másrészt: Köztes-Európa országai nem tanúsítanak ellenállást, sőt versengve kínálják fel magukat mind az Európai Uniónak, mint a NATO-nak. (A hölgyek egészségét persze nem árt ellenőrizni, s gyógyítani őket, ha szükséges – gazdaságilag és politikailag.) – A konfrontáció megszűnte utáni idők igazi tétje nem is az, hogy megvalósul-e Köztes-Európa integrálódása, hanem az: mennyi idő alatt, hogyan és milyen áron valósul meg? – A másik nagy kérdés pedig: mi lesz Oroszországgal és „vidékével”?

Mielőtt eltűnődnénk ezeken a kérdéseken, indokolnunk kell még, hogy Európa három történeti régiója, valamint a három világkonfrontáció mögé miért *A Nyugat alkonya* című művet kínáljuk háttér gyanánt.

Az első érvünk az, hogy Spengler a glóbusz valamennyi kultúráját egymás mellett szemlélte, egyenrangúnak tekintve őket. (Ezt nevezhetjük mellérendelődő szemléletnek is. Vessd össze: Karácsony Sándor: *A magyar észjárás.*)

A második érvünk az, hogy miközben egyenrangúnak tekintett minden kultúrát, meggyőzően kimutatta a nyugat-európai kultúrának azt a sajátosságát, hogy Mezopotámiától Rómáig számos kultúra tapasztalatát koncentrált egy olyan, példa nélkül álló absztrakció révén, amely egyszersmind szintén példátlan dinamikát gerjesztett e kultúrában, mert az individuumot szólította meg. A korábbi, „idősebb” kultúrák tapasztalatainak koncentrációja és absztrahálása, valamint szubjektivitása tette alkalmassá a nyugat-európai kultúrát arra, hogy globális-univerzális igénnyel lépjen fel – a globális-univerzális igény megvalósításában pedig példátlan dinamikája segíti. – Fontos hangsúlyozni, hogy Spengler sem azt nem mondja, hogy az európai kultúra felsőbbrendű vagy magasabbrendű; sem azt nem mondja, hogy Európa a világ közepe; csupán azt mondja, hogy a nyugat-európai és az amerikai civilizáció azért alkalmas arra, hogy az egész glóbuszra kiterjedjen, mert olyan, amilyen: koncentrátumot tartalmazó, absztrakt individuális és dinamikus. – Azt már mi tesszük hozzá: az alkalmasságból nem következik feltétlenül, hogy erőszakosan, gátlástalanul, minden áron akarjon terjeszkedni! (Lásd: Samuel P. Huntington!)

A harmadik érvünk: Spengler volt az, aki a nyugat-európai kultúra utolsó utáni pillanatában, közvetlenül az első világháború előtt, még e kultúra igényességével tekintette át az emberiség kultúráit történetileg, s vetette össze stádiumaik jelenségeit szellemileg, megteremtve így az emberiség ez után következő történelme értelmezhetőségének alapjait. – Sőt, ennél is többet tett, hiszen kronológiai táblázataiban előre jelezte a XX. század, valamint az ezredelő várható tendenciáit és jelenségeit; könyve bevezetésének 12–14. szakaszaiban, valamint a mű számos más helyén pedig olyan leírást, olyan jellemzést adott arról a világról, amelyben most élünk, hogy ezeket olvasván, úgy érezzük: korunk aktorai kézikönyvként és forgatókönyvként használják Spengler művét, miközben mélyen hallgatnak róla.

De bármilyen nagy, akár isten-igényű szellem legyen valaki, bármennyire pontosak legyenek is „a dolgok logikájából” levont következtetései: az emberi természetben rejtekezhetnek kifürkészhetetlen esélyek. Például: egy olyan gondolkodási „mutáció” is, amely lehetővé tesz, hogy kilépjünk a végzetesség ördögi köréből. (Úgy vélem, itt említhetjük meg azokat a lehetőségeket, melyek a számítógépnek az emberi gondolkodásmódra gyakorolt hatásában, valamint a káoszelméletben rejlenek. Ezekről én Soros György *A lehetetlen megkísértése* című könyvéből értesültem, aki a 164. oldalon kezdődő gondolatfutamatát a 167. oldalon azzal zárja, hogy „valóban egy egészen új világ születésének vagyunk tanúi”). Ez az egyik megjegyzésünk. – Másrészt arra utalunk, hogy a „történelmi szükségszerűségek” soha nem valósulnak meg totálisan, illetve mindig voltak országok és nemzetek, amelyek rácsfoltak a szükségszerűség mechanikus elvére. Elegendő néhány példát említeni: nem a Közel-Keleten, még csak nem is a Balkánon, hanem a nyugat-európai régióban is van olyan ország, ahol most, a XX. század végén is polgárháború dúl, illetve terrorizmus létezik vallási alapon, illetve vallási köntösben; a nyugat-európai régióban máig léteznek mini államok, amelyeket nem nyelt el „vaskövetkezetességgel” egyetlen nagy ország, egyetlen nagyhatalom sem; Belgium az „ésszerűség” dacára önálló államként létezik és virágzik Franciaország és Hollandia között; a kétmillióes Szlovénia a legsikeresebb ország Köztes-Európában; az egy milliót alig meghaladó csecsen nép országa dacol Oroszországgal; a húsz millióes kurd nép, melyből öt állam részesedik, s amelynek soha nem volt önálló állama, sehogy sem akar kipusztulni; Magyarország 1956-ban a Szovjetunióval is szembeszállt, amikor belpolitikailag lehetetlen helyzetbe hozták, és ellenállását csak a nemzetközi jog súlyos megsértése (a tárgyaló küldöttség letartóztatása!) árán, szégyenletes nemzetközi segédlet fedezetében sikerült megtörni; a húszmillióes Jugoszlávia vezetője, Tito, aki a szovjet világhatalom árnyékában folyamatosan Kelet-Európa hőse volt, magatartásával elérte, hogy a kétszázmillióes Szovjetunió vezetői keressék a kegyeit és figyelmesen meghallgassák tanácsait.

A mi történelemviselt közép-kelet-európai régióinkban aztán végképp nincs tekintélye a „vaskövetkezetességgel” „történelmi szükségszerűségnek”, mert itt egyetlen nemzedék szeme láttára bukott meg vaskövetkezetességgel a nemzetiszocialista Új Európa koncepciója, valamint a történelmi szükségszerűségként vörösen tetszelgő, az időtlenség álruhájába burkolódzó kommunizmus. Ennek a régióknak az embere egy szempillantás alatt megállapítja, hogy Spengler „történelmi szükségszerűsége”, valamint a szabadság „felismert szükségszerűségként” való aposztrofálása kísértetiesen hasonlít a marxista „fejtágítókon” (tudatszugarítókon!) hallott elméncségekre. Úgyhogy velünk nem sok szerencséje lehet az égszínkének „liberális demokrata” Fukuyamának sem, aki buzgón edzette magát Hegelen és Marxon, mélyeket szippantva közben az éteri elképzelésekben fürdőző Nietzsche levegőjéből – hiábavalóan kínozza magát, mert szirénhangjait hallgatva, felcsendülnek bennünk a sokat énekelt Internacionálé dallamai: „... és nemzetközivé-é-é-é lesz holnapra a világ!” Igen, lehet, sőt valószínű, hogy a földkerekség egy részén „nemzetközivé” lesz a világ – de éppen az a kérdés nem mellőzhető, hogy mennyi idő alatt, hogyan és milyen áron valósul meg ez a bizonyos „nemzetköziség”!?!

A nyugat-európai régió választási lehetőségéről kell beszélnünk, mivelhogy Köztes-Európa országai – nyomorítottságuk ellenére vagy éppen nyomorítottságuk miatt – nem szorulnak biztatásra, ösztökélésre. (Szerencsétlen védtelenek!)

Európa integrációja nagy kihívás az ezredvégi atlanti térségnek! Két lehetősége van, ám ezek közül csak az egyik tartalmaz esélyt. Az atlanti régió csak az önvesejtő önelvezet és az önelevenítő, áldozatot is követelő vállalkozás között választhat. Fukuyamára utalva: a jelenlegi keretek közt lubickoló (fuldokló!) öncélú önérvényesülés magánprogramja, avagy

(építő!) megalothümia. (Egy új Marshall-tervre irányuló javaslat – tudomásom szerint – egyedül Soros György szájából hangzott el, 1988 nyarán, akit ezért kinevettek. Lásd: említett könyvének 249. oldalát!)

Az előbbi nem ecsetelem, tessék elolvasni Spengler és Fukuyama szövegeit! Az igazi kérdés az: vannak-e még az atlanti térségnek az ezredvégen építésre fordítható, nagyszabású vállalkozásra fordítható vitális tartalékai, avagy kimerültek? – Képes-e még felismerni az atlanti régió az ezredvégen, hogy a jólét csömöréből – ami ugyanolyan romboló, sőt rombolóbb lehet, mint a nyomor! – csak egy nagyszabású építő vállalkozás útjára lépve bontakozhat ki, amely alkalmat teremt a befelé forduló, önmagával elfoglalt, „tétlen” embernek az igazi cselekvésre – aminek a hiánya Fukuyama szerint is rátelepszik a populáció hangulatára, egyfajta depresszív pangást okozva. – Ha vannak még tartalékai az atlanti térségnek, ha képes felismerni a helyzetet, és képes mozgósítani tartalékait, akkor saját maga is megélhet még egyfajta újjászületést, és Köztes-Európában is az éltető erőket fogja segíteni és mobilizálni, nem pedig a hedonista parazitákat, akik elérkezettnek látják az időt, hogy a társadalomból kivonulva, atlanti mintaképeket követve, csak magukra gondolva, az adózás alól trükkösen kibújva – élvezkedjenek. – Ha nincsenek már mozgósítható vitális tartalékai az atlanti régióknak, ha már megromlott a helyzetfelismerő képessége, akkor valóban bealkonyult. Leáldozott – egész Euramerikának!

Feladat pedig lenne még Köztes-Európán kívül is! – Úgy véljük, hogy Oroszországot valahogy úgy kellene kezelnie az atlanti régióknak a harmadik világkonfrontáció után, mint tette volt az USA a második világháború után Németország (és Japán) esetében. Tudjuk, hogy manapság már – sajnos! – minden más, mint 1945-ben volt; Oroszország sem azonos Németországgal, - mégis ezt mondjuk! – A bolsevizmus traumájának a gyógyítása legalább annyira terápiát igénylő feladat, amilyen a náciizmus traumájának a gyógyítása volt. És Oroszország mélységes bizalmatlansága a Nyugat iránt nem osztható el másképp, csak sandaság nélküli, érdemleges, jól megtervezett és jól megszervezett támogatással és partnerséggel. (Ez utóbbi kívánalmat az 1997. május 27-én aláírt NATO – Oroszország egyezmény – részben – kielégíti.) A Nyugatnak is szüksége van Oroszországra, nemcsak Oroszországnak a Nyugatra!

Ha európai integráción nem egyszerűen azt értjük, hogy a fejlett régió a zsákmányként kínálkozó rendezetlen, lezüllesztett térséget piacilag bekebelezi, akkor tudnunk kell, hogy az igazi egyesülés, a felzárkózáson alapuló integrálódás megvalósíthatatlan a történeti és nemzeti traumák és zavarok gyógyítása, a Nyugat alkotó hajlama nélkül.

Csak a kölcsönös elevenség valós energiáival hajtott európai integráció után nyílhat esély és távlat a mellérendelődéson alapuló globalizáció még nagyobb feladatának megvalósítása előtt. Nem azt mondjuk ezzel, hogy mi, euramerikaiak semmit ne tegyünk addig más térségek érdekében, amíg Európa nem egyesült, de azt igen, hogy az újjáépítés elvét is magában foglaló európai integráció háttere nélkül a mellérendelődéson alapuló globalizáció is megvalósíthatatlan. Azért mondjuk, hogy is, mert a civilizációs imperializmuson alapuló globalizációnak mindenképpen útját állja az iszlám, Kína, s ha kell, akár Japán és India is, de talán még Latin-Amerika is – tehát az semmiképpen nem valósítható meg.

Eljött az ideje viszont annak, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetét, amely a harmadik világkonfrontáció megszűnte után – vagyis: miután a Szovjetunió mint szuperhatalom kidőlt az USA mellől –, értelmét veszítette, elbúcsúztassuk. Az ENSZ szerepét a harmadik világkonfrontáció megszűnte után érdemben csak egy olyan fórum töltheti be, amely a világ civilizációinak a fóruma lesz, egyfajta állandó konzultatív konferencia. (Ez egyenesen következik Samuel P. Huntington felvázolt víziójából, de a józan ész is ezt tanácsolja.) Ennek

a konferenciának kell alárendelni egy adminisztratív-végrehajtó szervezetet, amely – jelenlegi fogalmaink szerint fogalmazva – egy „operatív ENSZ” lenne. A döntéseket az állandó konzultatív konferencia hozná, a határozatait pedig ez a bizonyos operatív szervezet hajtaná végre.

Semmi rendkívüli és csodáltnivaló nincs abban, hogy a kétpólusú világ megszűntével az ENSZ értelmét veszítette. Mi sem természetesebb, hiszen az ENSZ lényegében a kettészakadt világ fóruma és szervezete volt. – Azt pedig senki sem gondolhatja komolyan, hogy az USA, amely a rivális partner kidőlte után egyedül maradt a porondon, a csonka ENSZ-t működtetni tudná. A jelenlegi ENSZ-be pénzt fektetni: energiapocséklás! És a Biztonsági Tanács kibővítése is csak impotens társasjáték lenne.

Fel kell ismerni, hogy a világ – önmozgása következtében – többpólusú lett, és a többpólusú világnak csak egy többpólusú világszervezet felelhet meg.

Európa integrálásában, valamint a globalizációban kitüntetett szerep kínálkozik a zsidóknak. Ez az „idősebb” emberfajta, amely kultúrkinccsek hordozója és közvetítője, már eddig is nagy szerepet játszott a „fiatalabb” európai kultúrában és civilizációban. Absztrakciós képességükből, individuális intelligenciájukból, valamint dinamikus és pragmatikus mentalitásukból az USA és Európa sokat profitálhat civilizációnk jelenlegi stádiumában is, amennyiben kontrollálni tudják taktusérzéküket (Spengler), ami a nemzeti problematika s egyáltalán a történetiség faktorainak kezeléséhez nélkülözhetetlen. – Az olyan jelenségek, mint a volt ENSZ-főtitkár, a volt osztrák köztársasági elnök becsületének meghurcolása a háború után negyven évvel(!), igaztalanul; Németország lelkiismeretének szüntelen gyötrése és az ország szüntelen zsarolása, újabb és újabb igények bejelentése a második világháború időszakára hivatkozva; a katasztrofális helyzetben lévő Magyarország szüntelen kompromittálása és gyötrése; Svájc bankrendszerének kikezdése ötven-hatvan évvel ezelőtti okok ürügyén (!); az Egyesült Államok farokként csóválása Izrael megalapozatlan, túlzott igényeinek érdekében a Közel-Keleten – aggodalomra adnak okot, mert bizonytalanságot, zavart keltenek, következőképpen destabilizálják a világot.

Egyáltalán fölmerül: ésszerű, bölcs dolog volt-e „elévülhetlenné” nyilvánítani „az emberiség elleni bűntetteket”? – A szándék tisztességéhez nem férhet kétség, de utólag nyilvánvaló, hogy a holokauszt után a humanista túlbuzgóság megbénította a bölcs józan ész megfontolást termő működését. A korabeli törvényhozó nem ismerte fel, hogy az „elévülhetlenség” nemcsak a büntethetőséget teszi időtlenné – ebből a tényből, ebből a jogi állapotról örök nyugtalanság is következik! – Úgy véljük, az a tény, hogy az említett bűntetteket elévülhetlenné nyilvánították, egyenesen megakadályozta a zsidókat abban, hogy szellemileg és lelkileg feldolgozhassák a holokauszt traumáját. (Nem a képességük hiányzott hozzá!) – A feldolgozatlan trauma időtlen lebegtetése nem lehet érdeke sem a zsidóknak, sem Európának és az USA-nak. Gyötrelem ez zsidóknak és nem zsidóknak egyaránt!

Nemzeti sérelmeket nem lehet Európába integrálni – mondják. – Igaz! (A nemzeti traumákat is fel kell oldani!) – De mondjuk ki azt is: zsidó sérelmeket sem lehet Európába integrálni – bármennyire is megértjük e sérelmeket és fájdalmakat.

A holokauszt traumájának feloldódása elképzelhetetlen, ha a traumát megfosztjuk történetiségétől. A holokauszt traumája csak úgy oldódhat fel mind a zsidókban, mind a nem zsidókban, ha Európa elismeri a zsidók szerepét kultúrájának, civilizációjának kialakulásában, valamint történeti régióinak integrálódásában, a zsidók pedig fájó szívvel bár, de tudomásul veszik, hogy a nagy szerep nagy áldozatokkal jár. Így vagy úgy. Mindenütt és mindenkor a világtörténelemben.

A zsidó sérelmeknek és traumáknak a globalizációba integrálása pedig nyílegyenesen katasztrófához vezetne, még abban az esetben is, ha egyébként a „globalizáció” nem torkolna a civilizációk összecsapásába. Ezek integrálása ugyanis végső soron azt eredményezné, hogy globalizálódna és végtelenedne a világ minden sérelme és traumája, azaz bekövetkezne a sérelmek és traumák globális eszkalálódása. Ettől pedig Isten őrizze meg a világot, Euramerikát, különösen az USA-t és Izraelt!

*

A kézirat lezárva: 1997. június 6-án, az '56-os Magyarország miniszterelnökének, Nagy Imrének 101. születésnapján.

Hivatkozások, utalások

1. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Gyorsuló idő. Magvető, 1983.
2. Bibó István: Válogatott tanulmányok I-IV. Magvető, 1986, 1990.
3. Huszár Tibor: Bibó István Magyar Krónika, Kolonel Lap- és Könyvkiadó Kft., 1989.
4. Oswald Spengler: A Nyugat alkonya. Európa, 1994.
5. Karácsony Sándor: A magyar észjárás (Magvető 1985).
6. Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember. Európa, 1994.
7. Soros György: A lehetetlen megkísértése. Budapest 1991.
8. A „civilizációs imperializmus” fogalmához Spengleren kívül még:
V. I. Lenin *Az imperializmus – a kapitalizmus legfelső foka* (közismert);
D. C. Korten *Tőkés társaságok világuralma* (Kapu Kiadó 1996).
9. Samuel P. Huntington *The Clash of Civilizations?* (cikk, 1993).
Lásd még: Valóság 97/2, 119–124. oldal: a Huntingtonnal készített Spiegel-interjú.
(1996/49.) fordítása (*Civilizációk harca*).

José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása *Sűrített, egyéni olvasat 2001-ben*

Első rész

A kisebbség sajátosan kvalifikált egyénekből vagy csoportokból áll. A tömeg a sajátos kvalifikációval nem rendelkező egyének halmaza.

A kiváló ember nem afféle nagyzó, aki mindenkinél magasabb rendűnek képzei magát, hanem az, aki önmagától többet követel, mint másoktól, még ha magas követelményeinek nem is tud megfelelni.

Minden társadalmi osztályban van tömeg és valódi kisebbség. Ez alól nem kivétel a szellemi élet sem. Azt látjuk, hogy fokozatosan tért hódítanak a kvalifikálatlan, a kvalifikálhatatlan és a saját alkatuk alapján diszkvalifikált álértelmiségiek.

Ma egyfajta tömegdemokrácia érvényesül a szemünk előtt, amelyben a tömeg cselekedeteiben nyíltan tagadja a törvényt, anyagiakban nyomást gyakorol, és ezzel mindenütt érvényesíti vágyait és ízlését.

Korunknak az a jellemzője, hogy a közönséges lélek nemcsak tudatában van közönségességének, hanem van mersze, hogy jogot követeljen a közönségességnek, és mindenütt azt érvényesíti. Ahogy Észak-Amerikában mondják: nem illik különbözni.

Ma a „mindenki” csak a tömeget jelenti. Ez teljes újdonságnak számít civilizáciánk történetében, még sohasem volt ehhez fogható eset.

Az emberi társadalom csakis oly mértékben társadalom, amennyire arisztokratikus, s úgy veszíti el társadalomjellegét, amilyen mértékben megszűnik arisztokratikus lenni.

A tömeg engedetlen lett a kisebbséggel szemben: nem követi, nem tiszteli, hanem épp ellenkezőleg: félrelöki és elfoglalja a helyét.

A XVIII. században kezdte hirdetni néhány kisebbségi csoport, hogy minden egyén rendelkezik – születésénél fogva, s minden további sajátos kvalifikáció nélkül – bizonyos alapvető politikai jogokkal, az úgynevezett emberi és állampolgári jogokkal, és hogy szigorúan véve csakis ezek a mindenkire vonatkozó jogok léteznek. Minden más, sajátos képességeken alapuló jog elítélendő kiváltságnak minősült. – A tömeg ugyan lelkesedett ezeknek a jogoknak az eszményéért, mégis úgy telt el az egész XIX. század, hogy a tömeg nem érezte magáénak, nem gyakorolta és nem is érvényesítette ezeket. A demokratikus törvények körülményei között tulajdonképpen ugyanúgy élt és ugyanúgy érezte magát, mint a régi rendszerben. Mára ebből az eszményből valóság lett. A jogi eszmény átalakult az átlagember lelkiállapotává. Jól jegyezzük meg: ha egyszer egy eszmény a valóság része lesz, az kérelhetetlenül elveszti eszményjellegét. A nemes demokratikus lelkület egyenlőségelvi – a törekvések és az ideálok – átalakulnak merő öntudatlan vággyá és feltevessé.

Miért panaszkodnak a liberálisok, a demokraták, azok, akik harminc évvel ezelőtt haladóknak számítottak? Vagy talán gyerekek módjára csak akarnak valamit, de a következményeket nem vállalják?

Amerikában a XVIII. századtól, gyakorlatilag a kezdetektől fennáll az a lelkiállapot, hogy az ember úgy érzi, hogy önmaga ura és gazdája, és mindenkivel egyenlő.

Mivel az európai átlagember erkölcsi helyzete megegyezik az amerikaiéval, most először értik meg az európaiak az amerikai életformát, amit korábban rejtélyesnek és titokzatosnak találtak.

A nivellálások korában élünk; egy szintre hozzák a vagyont, egy szintre a különböző társadalmi osztályok kultúráját, egy szintre a nemeket. Hát akkor a földrészek is nivellálódhatnak.

Vannak századok, amelyek nem tudnak új vágyat teremteni, ezért az elégedettségtől pusztulnak el, ahogy a boldog here is elpusztul nászröpte után.

Maga az a nagyravágyó elképzelés, hogy az élet valamely időszak – az úgynevezett „modern kultúra” – végső korszak lenne, azt jelzi, hogy teljesen, szinte a vakságig beszűkült a látóterünk. S ezzel az érzéssel egyidejűleg az a csodás benyomás tölt el bennünket, hogy kiszabadultunk egy szűk, teljesen elszigetelt térből, hogy megmenekültünk, és ismét kiléptünk a csillagok alá, abba az igazi, mélységes, ijesztő, kiszámíthatatlan és kimeríthetetlen világba, ahol minden lehetséges: minden jó és minden rossz is.

Nem könnyű megfogalmazni, hogyan is látja önmagát korunk: minden kornál többnek hiszi magát, egyszersmind úgy érzi, hogy kezdet, de nem biztos benne, hogy nem haláltusáját vívja-e.

Egyetlenegy abszolút dekadencia létezik: a vitalitás fogyatkozása, az pedig csak akkor következik be, amikor érzik is az emberek a fogyatkozást.

Korunk embere mindenben uralkodik, de nem ura önmagának. Innen ered a mai lélekben fészkelő különös kettősség: a fölényesség és a bizonytalanság kettőssége.

A haladásban töretlenül hívó XIX. században *már* sok minden lehetetlenségnek tűnt. Ma, amikor minden lehetségesnek látszik, azt gyanítjuk, hogy még a legrosszabb is megeshet: a visszafejlődés, a barbárság, a dekadencia.

A haladó liberalizmus és a Marx-féle szocializmus egyaránt azt feltételezi, hogy megálmodott, ideális jövőképük elkerülhetetlenül, mintegy csillagászati szükségszerűséggel meg fog valósulni. Minthogy ez az elképzelés megvédte őket saját tudatukkal szemben, eleresztették a történelem kormányrúdját, lankadt az éberségük, s ezzel odalett az ügyességük, a hatékonyságuk is. Kicsúszott az élet a kezük közül, s ma szabadon, ismeretlen irányba halad.

A közhatalom a sürgető jelennel s nem a megtervezendő jövővel érvel. Ezért aztán minden tevékenysége arra szorítkozik, hogy óráról órára elkerülje a konfliktusokat. Nem oldja meg, csak egy időre elodázza őket, amihez minden lehetséges eszközt felhasznál, még azon az áron is, hogy emiatt még több és nagyobb ösztűznek néz hamarosan elébe.

A tömegre az jellemző, hogy céltalanul él s ide-oda sodródik. Ezért nem épít semmit, noha lehetőségei hatalmasak, akárcsak az ereje.

Az európai történelem kezdetétől, tehát a VI. századtól egészen 1800-ig – vagyis teljes tizenkét évszázad alatt – Európa lakossága nem érte el a 180 milliót. De aztán 1800 és 1914 között – tehát alig több, mint száz év alatt – Európa lakossága 180 millióról felszökik 460 millióra! Ez az adat önmagában is elég, hogy megértsük a tömeg uralmát.

A XIX. században Európa sokkal nagyobb mértékben gyarapodott, mint Amerika. Amerika Európa feleslegéből alakult ki.

Oly gyors iramban kerültek be nagy-nagy tömegek a történelembe, hogy nem lehetett könnyen átítatni őket a hagyományos kultúrával. Mi mást tehettek az iskolák, mint hogy

megtanították a tömegeknek a modern technika eljárásait, nevelni azonban már nem tudták őket. Ezért aztán a tömegek hallani sem akarnak a szellemről, s az új nemzedékek úgy készülnek birtokba venni a világot, mintha a világ előzmények nélküli, régi gondok-bajok nélküli földi paradicsom volna.

A XIX. századé a dicsőség és a felelősség is, hogy a történelem színpadára szabadította a nagy embertömegeket.

Túllépve minden lehetséges álokoskodáson, ahhoz a tapasztalathoz jutunk el, hogy ha az emberi magot két elvvel – a liberális demokrácia és a technika elvével – tápláljuk, akkor egyetlen évszázad alatt Európa népessége megháromszorozódik.

A XIX. század egy olyan emberfaját hozott világra – a lázadó tömegembert –, aki közvetlen veszélynek teszi ki azokat az elveket, amelyeknek a létét köszönheti. Ha végleg övé lesz a döntés joga, harminc év sem telik bele, s földrészünk visszahanyatlik a barbárságba. A tömegek lázadása pontosan megegyezik azzal, amit Rathenau „a barbárok vertikális hódításának” nevezett.

Egyszerű *a priori* okfejtéssel bármely éleslátó elme előre láthatta 1820-ban, 1850-ben, 1880-ban, hogy mára milyen súlyos történelmi helyzet áll elő. Hegel: „A tömegek előrenyomulnak!” August Comte: „Új szellemi hatalom híján korunk, mely forradalmi kor, katasztrófához vezet.” Nietzsche: „Látom már a nihilizmus dagályát növekedni!” Tévedés tehát azt állítani, hogy a történelem nem látható előre. Jóllehet a jövőből csak a fő váz látható, ám valójában ennél többet a múltból vagy a jelenből sem értünk meg.

Amikor a közönséges ember szembekerül a technikailag és társadalmilag oly tökéletes világgal, valójában azt hiszi, hogy az a Természet alkotása, és teljesen megfélemedezik róla, hogy az sok kiváló elme zseniális munkájának az eredménye. Azt pedig még kevésbé ismeri el, hogy ezek a vívmányok továbbra is nehezen tarthatók fenn, emberi erényektől függenek, és elég a legkisebb megingás is, hogy az egész csodálatos alkotás semmivé legyen. Őt csak a saját jóléte érdekli, ugyanakkor közömbös az iránt, hogy honnan származik a jólét.

Az általános hiedelemmel ellentétben nem a tömeg, hanem a kiváló ember él alapvető szolgátságban. Semmire se tartja életét, ha nem állíthatja azt valamilyen magasztos cél szolgálataiba. Ezért nem tartja kényszernek a szolgálás szükségességét. Ha véletlenül nincs mit szolgálnia, nem találja a helyét. Ez hát a fegyelmezett élet – a *nemes élet*. *A nemességet az igényesség, a kötelességérzet határozza meg, nem pedig a jogok. Noblesse oblige. „Kedvünkre élni közönséges dolog: a nemes rendre és törvényre törekszik” – mondja Goethe.*

Ahogy telik az élet, az ember unos-untalan azt látja, hogy a legtöbb férfi és nő csakis olyan erőfeszítésre képes, amit kizárólag valamely külső szükséglet kényszerít ki belőle. Éppen ezért elkülönül és óriássá emelkedik az a néhány ember, akiben megvan az önálló és magasztos igyekezet, s akiknek az élete állandó feszültség.

A jelenlegi civilizációnak csupán a megőrzése is rendkívül bonyolult feladat, s mérhetetlen tudás kell hozzá. Az átlagember csakis rosszul kormányozható, mert noha megtanulta használni a civilizáció számos eszközét, tudjuk róla, hogy fogalma sincs a civilizáció alapelveiről.

Valami felettébb ellentmondásos dolog történt, ami valójában nagyon is természetes: a középszerű ember előtt épp csak kitért a világ és az élet kapuja, s máris bezárta a lelkét. Szellemi bezárultságról beszélek. Az ilyen ember fejében van egy adott gondolatkészlet. Úgy érzi, hogy neki ez elég. Ám azzal, hogy semmit sem igényel szellemileg a külvilágból, végleg bezárja magát az említett gondolatkészletbe. Így működik a bezárkózás mechanizmusa.

A bölcs minduntalan azon kapja magát, hogy csak egy hajszál választja el a butaságtól. A buta ezzel szemben nem kételkedik önmagában, egy kicsit sem lehet kimozdítani a vakságából. A buta egész életében menthetetlenül buta. Ezért mondta Anatole France, hogy végzetesebb ostobának lenni, mint gonosznak. Ugyanis a gonoszság olykor szünetel, a butaság ellenben soha.

Már nem divat a másik meghallgatása, ellenkezőleg, ma ítélni kell, elítélni és határozni. A közéletnek nincs olyan kérdése, amelybe – süketen, vakon – ne szólna bele az átlagember, és ne érvényesítene a „véleményét”.

De végül is nem előny ez? Egyáltalán nem! Ott nincs kultúra, ahol nincsenek normák, amelyekre hivatkozhatnak embertársaink. Barbár norma ugyanis nem létezik. A barbárság a normák és a hivatkozásra való lehetőség hiánya.

Mindenki láthatja, hogy Európában évek óta „különös dolgok” történnek. Példaként néhány olyan politikai mozgalmat említhetünk, mint a szindikalizmus és a fasizmus. Ezeknek az új jelenségeknek a különössége nem az újszerűségüknek tulajdonítható, hanem rendkívül fura arculatuknak. A szindikalizmus és a fasizmus különböző formáiban először jelenik meg Európában az az embertípus, aki *nem akar észokokkal érvelni, s nem akarja, hogy igaza legyen*, egyszerűen csak eltökélte, hogy érvényesíti a véleményét. Véleményt akar alkotni, de nincs szándékában elfogadni a véleményalkotás előfeltételeit és szabályait.

A lélek bezártsága, mint láttuk, arra sarkallja a tömeget, hogy beleszóljon a közélet minden kérdésébe, egyszersmind elkerülhetetlenül arra kényszeríti, hogy egyetlen beavatkozási móddal éljen: erőszakkal. Korábban erőszakhoz csak az folyamodott, aki már minden más lehetőséget kimerített vélt igazának és az igazságosságának a védelmében. Az erő alkalmazása volt az *ultima ratio*. A civilizáció tulajdonképpen arra irányuló kísérlet, hogy az erőszakot *ultima ratio*-vá szorítsuk vissza.

Az *actio directa* igyekszik felborítani a rendet, s *prima ratio*-nak minősíti az erőszakot; pontosabban: egyetlen *ratio*-nak. Lassan az emberi együttélés minden formája beszorul ebbe az új rendbe, mely eltörli a közvetett eszközöket. A társadalmi életből eltűnik a „jólneveltség” fogalma. Az irodalom, mint *actio directa*, a sértegetésben ölt formát. Beszűkülnek a nemek közötti kapcsolatok. Szabályok, normák, illem, közbülső megoldások, igazságosság, ráció! Ugyan minek találták ki mindezt, minek ennyi bonyodalom?

A civilizáció elsősorban együttélési szándék. Az ember olyan mértékben udvariatlan és barbár, amilyen mértékben nem számol másokkal. Ezért van az, hogy minden eddigi barbár korszakban szétszóródtak az emberek, s csupa apró, elszigetelt, ellenséges csoportban nyüzsögtek.

Nem hiszek a történelem abszolút meghatározottságában. *Lehetséges*, hogy a tömegek lázadása valóban az emberi társadalomnak egy újszerű, egyedülálló berendezkedéséhez vezet, de az is *lehetséges*, hogy megpecsételi az emberiség sorsát. Nincs miért tagadnunk, hogy van valóságalapja a haladásnak, ám az a felfogás, amely biztosra veszi a haladást, már módosításra szorul.

Nem kétséges, hogy fejlődése során minden régi kultúra magával görget sok elhalt szövetet és nem kevés megkérgesedett anyagot, ami csak teher és mérgező üledék az élet számára. Létezik nem egy holt intézmény, csökevényként fennmaradt, értelmét veszített érték és tekintély, túlbonyolított megoldás, akárcsak sok nyilvánvalóan elavult norma. A *közvetett* akciónak, a civilizációnak mindezek az elemei egy egyszerűsítést hajszoló korszakot igényelnek.

A romantikus szerelem fája is nyelésre szorul, hadd hulljon le róla az ágaira tűzött rengeteg művirág, akárcsak a napfényt elrejtő, örülten burjánzó liánok, csigadíszek, tekeredő és kusza fonadékok.

De nem szabad beleesnünk a XIX. század vezetőinek a legfőbb hibájába: abba, hogy nem voltak elég éberek, nem voltak mindig résen. Ha valaki a napos oldalon sodródik, és teljesen eltompultan áll, az, amikor felbukkan valamely veszély, pontosan a felelősségvállalásban nem tölti be a küldetését.

A ma uralkodó ember primitív lény, egyfajta *Naturmensch*, aki a civilizált világból lép elő. A világ civilizált, lakója ellenben nem: meg sem látja a világban a civilizációt, úgy kezeli, mintha természet volna.

Ma szüntelenül a technika nagyszerű fejlődését emlegetik, azt ellenben nem tapasztalom, hogy akár a legkiválóbb nyilatkozók is tudatában lennének, hogy mennyire drámai jövőt hoz ez a fejlődés. A technika *lényege szerint* tudomány, a tudomány pedig nem létezik, ha önmagában, a maga tisztaságában nem kelt érdeklődést, ha az emberek többé nem lelkesednek a kultúra általános elvei iránt. Ha elsorvad ez a buzgalom – s láthatóan ez történik –, csak egy ideig maradhat életben a technika, addig, ameddig még tart forrásának, a kultúrának a lendítő ereje. Ezzel tehát azt akarom mondani, hogy a technika iránti mai érdeklődés önmagában semmit sem garantál, legkevesbé a haladást vagy a technika fennmaradását.

Vajon végiggondolták, hogy mi mindennek kell együtt lennie az emberi lélekben ahhoz, hogy továbbra is legyenek olyanok, akiket valóban *tudós embereknek* nevezhetünk? Komolyan azt hiszik, hogy amíg van *dollár*, lesz tudomány is? Ez a sokakat megnyugtató gondolat tulajdonképpen a primitívségnek újabb bizonyítéka. Felsül az, ki arra számít, hogy Európa pusztulása után az észak-amerikaiak *folytathatnák* a tudományt!

Roppant érdemes volna ezt a kérdést mélyebben megvitatni, s részleteiben kimutatni, melyek a kísérleti tudomány, következésképpen a technika vitális történeti előfeltételei. S még ha mindezt feltárnánk is, akkor sem várható, hogy a tömegember tudomást szerezne róla. A tömegember nem ért az észérvek nyelvén, csak a saját bőrén tanul.

Vajon milyen érvekkel lehetne azt elérni, amihez nem vezet el ezeket az embereket sem az autó, amin jönnek-mennek, sem az injekció, ami *csodásan* megszünteti a fájdalmaikat? Oly nagy a szakadék a tudománytól kapott nyilvánvaló előny és a tudomány iránt tanúsított érdeklődés között, hogy semmilyen ábrándos elképzeléssel nem áltathatjuk magunkat: csupán barbárságot szülhet az efféle magatartás. *Kiváltképp akkor, ha – mint majd látni fogjuk – ez a tudomány iránti közöny maguknál a szakemberek tömegénél, tehát orvosoknál, mérnököknél talán még világosabban megjelenik, mint bárhol másutt*, mert ők is alapvetően ugyanolyan lelkülettel szokták gyakorolni a hivatásukat, mint az az ember, aki az autója használata közben vagy egy doboz aszpirin vásárlásakor semmiféle közelebbi rokonszenvet nem érez a tudomány, a civilizáció iránt. Nekem az a legriasztóbb, hogy oly nagy szakadék választja el egymástól a hasznot és a hálát.

Az az európai ember, aki most kezd uralkodni, a sülyesztőből bújjik elő, és tulajdonképpen egyfajta primitív, barbár lény *ahhoz a bonyolult civilizációhoz képest*, amelybe beleszületett. Ő a „vertikális hódító”.

A civilizáció műalkotás, így művész és mester kell hozzá. Ha élvezni akarod a civilizáció előnyeit, de nem törödsz a civilizáció fenntartásával..., hát akkor megjáró! Egykettőre civilizáció nélkül maradsz. Egy kis figyelmetlenség, s mire körülnézel, hült helye az

egésznek! S mintha levették a faliszőnyeget, ami eddig eltakarta a természetet, újból feltűnik eredeti állapotában az ősvadon.

A romantikusokat minden korban magukkal ragadták az erőszakos jelenetek, ahol is a természet és az embernél alsóbbrendű világ ismét ránehezedett a halovány női testre, és bikát állítottak Pasiphaé mellé, Antiopét pedig a kecskebak alá helyezték.

Oktalanság volna kinevetni a romantikusokat, nekik *is* igazuk van. Ezeknek a jámborul fonák képeknek a mélyén egy hatalmas, örök kérdés lappang: az, hogy milyen kapcsolatban áll egymással a civilizáció, valamint az, amit eltakar: a természet. A racionális és a kozmikus világ.

Minél fejlettebb egy civilizáció, annál összetettebb. Roppant bonyolultak a ma fennálló gondok. Közben egyre kevesebb az olyan ember, aki feléri ésszel ezeket a problémákat. A problémák roppant bonyolultsága és az elmék fejlettsége közötti szakadék csak nőni fog, ha nem tesznek valamit ellene, és ez a civilizáció elemi erejű tragédiájához vezethet.

A római birodalmat a fogyatékos technika tette tönkre. Most ellenben az ember vall kudarcot, mert nem tud lépést tartani saját civilizációja fejlődésével.

Minden új nemzedéknek birtokba kell vennie a kifinomult eszközöket. A történelmi tudás elsősorú eszköz egy ősi civilizáció megőrzésére és folytatására. Ma hihetetlen mértékű a „műveltebb” emberek történelmi tudatlansága.

A XIX. század utolsó harmadában vette kezdetét - egyelőre rejtetten – ez a hanyatlás, a barbárságba való visszatérés, tehát egy olyan naivsághoz és primitívséghez való visszatérés, ami arra az emberre illik, aki nem ismeri a múltját.

Ennek az alapvető visszaesésnek két ékes példája a bolsevizmus és a fasizmus, tehát az Európában és környékén most kialakuló két „új” politikai irányzat. Mindkettő a tömegember jellegzetes mozgalma. Úgy viselkednek, mintha máris letűntek volna, mintha már az élő jelenben is a régmúlt faunájához tartoznának.

*

Ezért érdektelenek a történelmi távlat szempontjából az oroszországi események, ezért nem beszélhetünk ott új emberi életről, hanem pontosan annak ellentétéről.

A bolsevizmus és a fasizmus egyaránt csalóka hajnal, nem a holnap, hanem egy hajdan volt, egyszer vagy többször már eljátszott nap hajnalát ígérik.

Kétségtelen, hogy túl kell lépnünk a XIX. századi liberalizmuson, de aki antiliberalisnak vallja magát, mint a bolsevik és a fasiszta, pontosan ezt nem tudja elérni.

Ha valaki Péter-ellenes, az azt jelenti, hogy egy olyan világ híve, amelyben nem létezik Péter. A Péter-ellenes – ahelyett, hogy Péter után foglalna helyet – visszakanyarodik eléje, visszamegy az előző helyzetig, amelynek a végén elkerülhetetlenül ismét Péter bukkan elő.

A múlt – lényegét tekintve – *revenant* (azaz: visszaható). Ezért csak úgy lehet túllépni rajta, ha nem dobjuk ki. Ha számolunk vele.

A múltnak megvan a maga igaza. Ha nem ismerjük el, ki fogja követelni magának, és mellel azt is érvényesíteni fogja, amiben nincsen igaza.

A liberalizmusnak is megvolt a maga igaza, s azt el kell ismernünk. De nem volt mindenben igaza, s amiben nem volt, abban nem kell követnünk, abban meg kell vonnunk tőle a bizalmat.

Európának nincs menekvése, ha nem helyezi valóban korszerű emberek kezébe a sorsát, akik érzik, hogy reng alattuk a történelem talaja, akik ismerik az élet jelenlegi szintjét, s elvetnek minden elavult, vadonba illő megoldást. A teljes történelemre van szükségünk, ha nem akarunk visszaesni.

Összefoglalás. Most mindenütt az új típusú tömegember forgolódik, és érvényre juttatja belső barbárságát. Valójában az emberi történelem elkényeztetett gyermeke ő. Csakis a civilizáció teremtette jóléti világban tűnhet fel az említett vonásokkal és jellemmel rendelkező ember.

Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogyha valaki egy bőséges világba születik bele, annak az élete jobb, életszerűbb és magasabb minőségű, mint azé, akinek az egész élete küzdelem az inség ellen. Ám ez tévedés! Épp az élet megvalósítása során felbukkanó nehézségek serkentik és mozgósítják az ember tettejét és képességeit.

A fölös lehetőségekkel rendelkező világ automatikusan mindenféle súlyos torzulást és bűnös jellemet alakít ki az emberben.

Ne tévesszük össze az anyagi eszközök gyarapodását, sőt a gazdagságát sem a fölösleggel! A XIX. században növekedtek az élet kényelmi lehetőségei, s ez hozta létre a fentebb említett pazar – mennyiségi és minőségi – fejlődést. De elérkezett egy pillanat, amikor a civilizált világ *fölös*, túlzottan gazdag és kényelmes formát öltött az átlagember képességéhez mérten. Az a látszólagos biztonság, ami a haladással együtt járt, demoralizálta az átlagembert, és valami teljesen hamis, csonkító, bűnös önbizalmat gerjesztett benne.

Őszinte sajnálatomra határozottan rá kell mutatnom, hogy ez a roppant műveletlen ember, ez a legújabb barbár: egyenes ági terméke a civilizációnak, elsősorban civilizációnk XIX. századi változatának. Nem kívülről tört be a civilizált világba, nem is valami titokzatos, spontán fejlődéssel alakult ki, mint ebihal a medence vizében, hanem civilizációnk természetes gyümölcsként.

Sorsunk nem egyenlő azzal, amit szívesen megteszünk. Világos, kontúros vonásai inkább abban a tudatban láthatók és ismerhetők fel, mely szerint azt *kell* tennünk, amihez nincs kedvünk. A lezüllés, a lealacsonyodás tulajdonképpen az az életmód, ami annak jut osztályrészül, aki elutasította, hogy az legyen, aminek lennie kell. Nem hal el benne az igazi lény, csupán vádló árny, kísértet lesz belőle, mely szüntelenül érezteti vele, hogy mennyivel hitványabb életet él, mint amilyet élnie kellett volna. A lezüllött ember: életben maradt öngyilkos.

Az általános, mindent elsöprő komédiázás vihara tombol most Európában. Szinte minden állásfoglalás, amely elhangzik s amellyel kérkednek, velejéig hamis. Erőfeszítésnek csak akkor látni nyomát, amikor ki-ki megpróbál megfutamodni saját sorsa elől, szemet huny annak nyilvánvalósága és mélyből jövő szólítása előtt, s kerüli a szembesülést *azzal, aminek lennie kell*. Viccelődve folyik az élet, s annál több a humor, minél szomorkásabb a választott álarc.

Az „áramlatok” és az „elsodortatások” korszakát éljük. Szinte senki sem szegül ellen a művészetben az eszmékben, a politikában vagy a társadalmi szokásokban támadó, múltó forgószeleknek. Ezért dívik ma mindenütt a retorika.

A mediterrán civilizációban, alighogy csúcspontjára ért Krisztus előtt a III. század tájékán, feltűnik a cinikus. A cinikus nyüzsgő alakja minden szinten, minden utcasarkon felbukkant. A cinikus tulajdonképpen csak szabotálja a korabeli civilizációt. A cinikus, a civilizáció elősdiye abból él, hogy tagadja a civilizációt, épp ezért meg van győződve, hogy nem fog felsülni.

Nem is lehet más magatartást várni ettől az embertípustól, aki beleszületett egy túlságosan is jól szervezett világba, és annak csak az előnyeit látja, a veszélyeit ellenben nem.

*

Ki gyakorolja ma a társadalmi hatalmat? Ki határozza meg szellemi alkatával a kort? Nem kétséges, hogy a polgárság. És a polgárságon belül ki tekinthető meghatározó emberfajtának? Nem kétséges, hogy a szakember. És ki a szakember legtökéletesebb, legtisztább képviselője? Nem kétséges, hogy a tudós.

No mármost: az a helyzet, hogy a mai tudós a tömegember prototípusa. És ez nem véletlen, s nem is a tudós egyéni fogyatékoságának tulajdonítható, hanem annak, hogy civilizációnk gyökere, a tudomány automatikusan tömegemberré formálja, tehát primitívvé, modern barbárrá teszi. Közismert jelenségről van szó, de csak dolgozatunk keretében tárul fel a teljes értelme, és nyer bizonyítást a súlyossága.

A tudós szakosodik, nem a tudomány. A tudomány nem szakosodhat. Ugyanis, ha szakosodna, akkor megszűnne igazi tudomány lenni.

A tudós nemzedékről nemzedékre egyre szűkebb szellemi térbe kényszerült visszavonulni. Mivel a tudományos munka hatósugara beszűkült, a tudósok minden nemzedéke egyre lazább kapcsolatba került a tudomány többi ágával, a világegyetem átfogó értelmezésével, pedig kizárólag ez méltó az európai tudomány, kultúra és civilizáció nevére.

A XIX. század olyan emberek irányítása alatt indult útjára, akik enciklopédikusan éltek, de munkájuk eredménye már magán viselte a specializáció nyomát.

Amikor 1890-ben a harmadik generáció veszi át Európa szellemi irányítását, egy olyan tudóstípus tűnik fel, amilyenre még nem volt példa a történelemben. Ez az ember csak egy adott tudományt ismer mindabból, amit egy értelmes személynek tudnia kell, és még abból a tudományból is csak azt a kis területet ismeri jól, amellyel kutatóként foglalkozik. Sőt odáig megy, hogy erénynek tekinti, hogy semmiről sem tud semmit, ami kívül esik az általa művelt szűk szakterületen, és *dilettantizmusnak* nevezi az átfogó tudás iránti igényt.

A szaktudós remekül „tudja” a világnak egy apró zugát, minden másról azonban fogalma sincs.

Hajdan egyszerűen fel lehetett osztani az embereket tudósokra és tudatlanokra. A szaktudós tudatlan tudós, ami roppant súlyos vád, hiszen ez azt jelenti, hogy olyan emberről van szó, aki nem tudatlan módjára fog viselkedni a számára ismeretlen területeken, hanem azzal a fölényességgel, amire szakterületének tudósaként igényt tart.

És pontosan így viselkedik a szakember. Primitív, roppant tudatlan emberre valló nézetei vannak a politika, a művészet, a társadalmi szokások és a többi tudomány kérdéseiben, de határozottan és önelégülten hangoztatja őket, és – képtelen módon – nem hallgat az adott terület szakembereire. A civilizáció a specializációval hermetikusan bezárta ezt az önelégült embert saját korlátai közé, ám mivel emberünk belülről erősnek és értékesnek érzi magát, szakterületén kívül is hatalomra vágyik. Amiből az is következik, hogy jóllehet a specializáció maximumát képviseli, s ebben a minőségében a tömegember szöges ellentéte, végül mégiscsak úgy viselkedik az élet szinte minden területén, mint a kvalifikálatlan ember, mint a tömegember.

Mindenki maga is meggyőződhet arról, hogy a „tudós emberek” – s nyomukban persze a sok bankár, mérnök, orvos, újságíró, tanár és így tovább – mily ostobán gondolkodnak, ítélnek és cselekednek ma a politika, a művészet és a vallás területén, nemkülönben az élet és a világ dolgaiban. Nagyrészt ők képviselik és jelképezik ma a tömeguralmat, barbárságuk pedig az európai erkölcsi hanyatlás legközvetlenebb oka. Ők a legékesebb, legvilágosabb példa, hogy a

legutóbbi évszázad *saját hajlamára* hagyott civilizációja miképpen idézte elő a primitívségnek és a barbárságnak ezt az újjáéledését.

Ebben az a legrosszabb, hogy a tudományos pecsenyesütő tacsói a tudománynak még csak a belső fejlődését sem biztosítják. Ugyanis a tudománynak időnként szüksége van egyfajta újbóli alapvetésre, amihez elengedhetetlen az integrálásra való törekvés.

Newton még nagyobb filozófiai tudás nélkül alkotta meg fizikai rendszerét, Einstein ellenben csak úgy juthatott el ragyogó szintéziséhez, hogy előtte elmélyedt számos filozófus és pszichológus eszméiben. Ez az elmélyülés *szabadította fel* Einstein elméjét, és nyitotta meg a felfedezéshez vezető utat. De nem állhatunk meg Einsteinnél! Most kezdődik a fizika történetének legmélyebb válsága, és csak egy újabb, az elsónél organikusabb enciklopédia tudja majd a fizikát megmenteni.

A tudományos pályának napjainkban megfigyelhető sorvadása aggasztó tünet mindenki számára, akinek világos fogalma van a civilizáció lényegéről, tehát arról a fogalomról, amit civilizációnk csúcsa, a tipikus „tudós” általában nem ismer. Ő is abban a hiszemben él, mint a tömegember, hogy a civilizáció csak egyszerűen *van*, úgy, mint a földkéreg vagy az őserdő.

*

A közügyek jól szervezett rendjében a tömeg nem cselekszik önállóan. Azért jött a világra, hogy irányítsák, befolyásolják, képviseljék, szervezzék – sőt azért is, hogy megszűnjék tömeg lenni, vagy legalábbis feltámadjon benne eziránt a vágy.

Az ember – akarja, nem akarja – olyan lény, kinek alkata megkívánja, hogy találjon magának egy felsőbb tekintélyt. Ha magában sikerül rálelnie, akkor kiváló ember; ha nem, akkor tömegember, s a kiválóktól kell megkapnia ezt az élményt.

A XVIII. század vége felé Franciaországban már roppant gyenge az állam, s minden oldalról szorongatja a kiterjedt, felbolydult társadalom. A társadalom és a közhatalom közötti óriási erőkülönbség tette lehetővé a Forradalmat.

A Forradalommal a polgárság megkaparintotta a közhatalmat, és egy jó nemzedéknyi idő alatt erős államot teremtett.

Mára az állam már remekül működő roppant gépezet; eszközeinek mennyisége és pontossága oly nagy, hogy bámulatos hatékonysággal tevékenykedik. Minthogy a társadalom szívében található, egyetlen gombnyomással mozgásba lendíthetők a karjai, s a társadalom bármely kis szeletét villámgyorsan eléri.

A mai állam a civilizáció leglátványosabb és legismertebb alkotása. Ez jelenti ma a legnagyobb veszélyt a civilizációra: az életem eluralkodó etatizmus, az állam szüntelen közbeavatkozása; az, hogy az állam eltünteti a társadalom minden spontaneitását, tehát megszünteti a történelmi spontaneitást, pedig végeredményben az tartja fenn, élteti és mozgatja az emberek sorsát. A társadalomnak az *államért* kell majd élnie, az embernek pedig a kormány *gépezetéért*. Az állam először teljesen kiszipolyozza a társadalmat, aztán maga is lesóványodik, csont és bőr lesz, és elpusztul. Mégpedig a gépek rozsdahalála éri el, ami sokkal nyomorúságosabb vég, mint egy élőlény halála.

Ez a szomorú sors jutott a római civilizációnak. A császárkori állam bámulatos gépezet volt, ám alighogy kiteljesedett, kezdetét veszi a társadalmi hanyatlás. Elbürokratizálódik az egész élet. És mi történik? Apad a vagyon, az asszonyok alig szülnek. Militarizálják a társadalmat, militarizálják a világot. Már minden hiába! Nőttön-nő a nyomor, napról napra terméketlenebbek az anyaméhek. Már katoná sincs elég. Kénytelenek idegen katonákat besorozni a hadseregbe.

A társadalom először élete jobbítására szolgáló eszközként teremti meg az államot, később azonban az állam felülkerekedik. Az európai nemzetek olyan korszaknak néznek elébe, amelyben nagy nehézségek sújtják majd belső életüket, mégpedig rendkívül égető gazdasági, jogi és közéleti bajok. Hogyne félne akkor az ember, hogy a tömegek uralma meg fogja semmisíteni az egyén és a közösség függetlenségét? Erre a mechanizmusra az utóbbi harminc év egyik legriasztóbb jelenségét idézhetjük példaként: azt, hogy a rendőri erők minden országban óriási mértékben felduzzadtak. Ez óhatatlanul a népességnövekedés hatására következett be. Egy mai nagyváros lakói feltétlenül igénylik, hogy a rendőrség irányítsa a forgalmat, hogy békésen jár hassanak -kelhessenek, intézhessék az ügyeiket. Csakhogy a közrend őrei egyszer csak maguk fogják megszabni, hogy milyen rendet érvényesítenek.

Második rész

A tömegek lázadása az emberiség alapvető erkölcsi hanyatlásával esik egybe.

A hatalom gyakorlója határozza meg a korszellemet. Az uralom a hatalom szabályos gyakorlása. Az uralom mindig a közvéleményre támaszkodik. A földkerekségen még soha senki nem uralkodott úgy, hogy lényegében ne a közvéleményre alapozta volna az uralmát.

Az az igazság, hogy janicsárokkal nem lehet uralkodni. Talleyrand Napóleonnak: „A szuronyokkal, uram, mindent meg lehet tenni, de rájuk ülni nem lehet.” Az erőszak legfeljebb a közvélemény pótlékeként hódíthat tért. Az uralom valójában egy vélemény túlsúlya, tehát az uralom végeredményben szellemi hatalom.

Az emberek többségének nincs véleménye, ezért kívülről és erővel kell eljuttatni hozzájuk valamely nézetet, mint gépbe az olajat. Ezért fontos, hogy hatalma legyen a szellemnek, mert így érhető el, hogy a véleményalkotásra képtelen embereknek – azaz a többségnek – legyen véleménye. Vélemény híján az emberi együttélés merő káosz lenne, sőt: történelmi nihil. *Ha nincs valaki, aki uralkodjék*, elhatalmasodik a káosz az emberiségen.

Nem mondható, hogy ne volna bája egy ilyen korszaknak, mégis a nagy korokban a vélemény élteti az emberiséget. Ezért van rend.

A háború utáni korszakban most egyre többször halljuk, hogy Európa már nem uralkodik a világban.

Vajon ki követi Európát a világalomban?

Európa, amely háromszáz éven át uralkodott a világban, elbizonytalanodott. Nem kétséges, hogy még a legjobb esetben is túlzásnak tekintendő, ha egy ilyen egyszerű képletbe szorítja bele az ember a mai, végtelenül sokrétű történelmi valóságot, ezért kell arra emlékeztetnem, hogy a gondolkodás szükségképpen túlzás. Aki nem akar túlozni, annak hallgatnia kell, sőt ki kell kapcsolnia az értelmét, s keresnie kell a módját, hogyan hülyülhet el.

Én valóban azt hiszem, hogy most ténylegesen a fent említett jelenség játszódik le világszerte, s minden más ennek következménye, feltétele, tünete vagy kiszínezése.

Ne legyenek olyan naivak, hogy ha Európa vagy a Nyugat hanyatlásáról hallanak, mindjárt csak Spenglerre gondolnak! Már könyvének megjelenése előtt is mindenki emlegette a hanyatlást, s épp annak köszönheti sikerét a mű, hogy a legkülönbébb okokból és értelemben már mindenki fejében ott volt ez a sejtelem vagy aggodalom.

Ma tökéletesen gyermeketeg képet fest a világ. Ha egyszer híre kel egy iskolában, hogy elment a tanító, elszabadul és rosszkodik a gyermekesereg. Egytől egyig elfogja őket a gyönyörűség, hogy lerázhatják a szabályok igáját, hogy szétvethetik a házat, és maguk irányíthatják a

sorsukat. De ha nincs szabály, ami megszabná a tennivalókat és a feladatokat a gyerekeknek, akkor csak egyetlen dolgot művelhetnek: ugrabugrálnak.

A régi nem azért régi, mert elöregedett, hanem mert már létezik egy új elv, amely újdonságánál fogva érvényteleníti a korábbi.

Európán valójában és elsősorban három ország értendő: Franciaország, Anglia és Németország. A földgolyónak általuk határolt részén érlelődött ki az az emberi életforma, amely megszabta az egész világ szerveződését. Ha most – mint mondják – ez a három nép hanyatlásnak indult, életprogramja pedig vesztett érvényességéből, nem meglepő, ha a világ is demoralizálódik. És ez való igazság: mindenki – nemzet és egyén egyaránt – demoralizálódott.

Ez a fajta demoralizáció egy ideig szórakoztató, sőt valamelyest illúziókat ébresztő. A hitványabbak úgy érzik, hogy megszabadultak egy nagy tehertől. A tízparancsolat annak a kornak a nyomasztó jellegét őrzi, amelyben kőbe vagy bronzba vésték a törvényeket. A *parancsolni* szó etimológiailag azt jelenti, hogy terhelni, valakinek valamit a kezébe adni. Aki parancsol, az óhatatlanul bosszantó. A hitványabbak az egész világon megunták, hogy terheket és feladatokat bízunk rájuk, s most ünnepi hangulatban élnek ebben a súlyos imperatívuszoktól megfosztott korszakban. De nem tart sokáig az ünnep! Ha nincsenek parancsolatok, amelyek egy bizonyos életmódra kényszerítenek bennünket, akkor életünk csupán lehetőségek halmaza marad. És a világ legkiválóbb ifjúsága már ebben a rémisztő lelki helyzetben van. Ürességérzetük épp abból fakad, hogy szabadok, hogy nincsenek kötöttségeik. Egy élet, amely csupán lehetőség, sokkal inkább tagadja önmagát, mint a halál. Mert az élet egy meghatározott tett elvégzésére – egy feladat teljesítésére – szóló kötelezettség, s amilyen mértékben igyekszünk kibújni az alól, hogy feltegyük valamire a létünket, ugyanolyan mértékben fog kiürülni az életünk. Hamarosan majd hatalmas kiáltás tör fel a bolygónkon, egy eget verő – végtelen sok kutya vonítására emlékeztető – jajszó, hogy legyen már valaki vagy valami, aki parancsot oszt, s megszabja ki-ki feladatát vagy kötelességét.

Uralkodni nem más, mint feladatot adni az embereknek, felvállaltatni velük a sorsukat, keretbe illeszteni az életüket: megfékezni a szertelenségüket, ami többnyire csak lustaság, üresség, kiábrándultság.

Nem volna nagy jelentősége, hogy megszűnik Európa uralma, ha lenne, aki a helyére lépne. De ennek nyoma sincs! New York és Moszkva semmi újat nem jelent Európához képest. Mindkettő az európai uralom egy-egy szelete, amely a leválással elveszítette értelmét.

Tulajdonképpen mind a kettő nyilvánvalóan abba a kategóriába sorolható, amelyet már több alkalommal is „a történelmi *kamuflázs* jelenségének” neveztem. A *kamuflázs* lényegében olyan valóság, ami nem az, aminek látszik. A külseje nem árulja el, hanem éppen elfedi a lényegét. Ezért téveszti meg a legtöbb embert. Így csak az nem esik bele a *kamuflázs* csapdájába, aki tudja, hogy létezik *kamuflázs*. Ugyanez a helyzet a délibábbal is. A tudatnak kell felülbírálnia a szemet.

Moszkva esetében létezik egy hártavékony eszmeréteg – a marxizmus –, amelyet Európában és Európa valóságára, gondjaira eszeltek ki. Oroszország körülbelül annyira marxista, mint amennyire rómaiak voltak a germánok a Szent *Római* Birodalomban. A sztálini marxizmusban az a döntő, ami orosz, nem pedig az, ami kommunista.

Egészen hasonló a helyzet New York-kal is. Jelenlegi erejét tévedés azzal magyarázni, hogy milyen elveket tisztel. Azokban végül is egyetlen szempont érvényesül: a technika. Micsoda véletlen! Ez is európai, s nem amerikai találmány. És még képesek komolyan azt állítani,

hogy Amerika lényege a gyakorlatias, a technikán alapuló életfelfogás! Ahelyett, hogy azt mondanák: mint minden gyarmat, Amerika is ősi – elsősorban európai – fajok megtisztulása és megújítása. Amerika ezzel még csak történelmének a kezdeténél tart. Most jönnek majd a gondok, viszályok, konfliktusok. Még sok mindent el kell érnie, többek között nem egy olyan dolgot, amely homlokegyenest ellentétes a technikával és a praktícizmussal. Én mindig is azt tartottam – vállalva a túlzás kockázatát –, hogy Amerika tulajdonképpen a legújabb találmányok által *kamuflált*, primitív nép. Amerika még nem szenvedett: hiú ábránd azt hinni, hogy rendelkezik az uralkodáshoz szükséges erényekkel.

Vajon az európai nemzetek hanyatlása nem afféle *a priori* szükségszerűség volt-e, hogy egy nap majd létrejöhessen az Európai Egyesült Államok, amelyben a formai egység veszi át az európai sokféleség helyét.

Az uralkodás és az engedelmisség funkciója minden társadalomban döntő jelentőségű. Ha nem világos, hogy ki parancsol és ki engedelmeskedik, akkor minden más terület is zavarosan és nehézkesen működik. Sőt – néhány zseniális kivételtől eltekintve – ez minden embert lelke legmélyén felbolygat és meghamisít. Minthogy az ember minden elemében társas természetű, személyes lényében gyötrik azok a változások, amelyek tulajdonképpen csak a közösségre hatnak közvetlenül. Ezért van az, hogy elegendő kiválasztani és megvizsgálni egyetlen személyt, s minden további adat nélkül kikövetkeztethető, hogy országában milyen szinten áll az uralom és az engedelmisség tudata. Az elaljasodás tulajdonképpen nem más, mint egy rendellenességnek megszokott dologként, fennálló állapotként való elfogadása. Minthogy képtelenség normálissá alakítani azt, ami lényegében bűnös és rendellenes, az egyén a helytelenhez való alkalmazkodás mellett dönt, s ezáltal azonosul a magával vonzott bűnnel vagy rendellenességgel. Ez a mechanizmus az ismert népi bölcsességet idézi fel bennünk: „Hazugság csak hazugságot szül”.

Minden nemzet élt át olyan korszakokat, amelyekben illetéktelenek igyekeztek őt uralom alá vonni, de valamely erős ösztöntől hajtva összeszedte minden erejét, s megghiúsította a szabálytalan hatalmi törekvést. Elvetette az átmeneti rendellenességet, s ezzel helyreállította a közerkölcsöt.

Egy olyan társadalom, melynek állama, hatalma, uralma eredendően csalárd, nem rendelkezhet azzal az erővel és hajlékonysággal, amit megkíván a történelemben való tisztességes helytállás nehéz feladata.

Tehát egyáltalán nem meglepő, hogy mihelyt felmerül egy halovány kétely, egy kis bizonytalanság afelől, hogy ki is uralkodik a világban, máris mindenki elindul – a közéletben és a magánéletben egyaránt – a demoralizálódás útján.

Ismétlem: az emberi élet természetéből eredően kívánja, hogy feltegyék valamire; legyen az dicsőséges vagy szerény vállalkozás, jeles vagy köznapi küldetés. Különös állapot ez, de kérlelhetetlenül bele van kódolva lényünkbe. Az élet egyrészt az, amit mindenki önmagától és önmagának cselekszik. Másrészt: ha tulajdon életemet, amely csak nekem fontos, nem állítom valaminek a szolgálatába, akkor az tartás és *forma* nélkül ziláltan pereg.

Az utóbbi években egy rettenetes látványban van részünk: cél híján végtelen sok eltévedt emberi élet bolyong saját labirintusában. Minden imperatívusz, minden parancs megszűnt. Akár ideálisnak is tűnhet ez a helyzet, hiszen minden élet teljesen szabadon azt tehet, amihez kedve van, s csakis önmagával foglalkozhat. Ám nem az történt, amit várni lehetett, hanem épp az ellenkezője! A szabaddá tett élet bezárul önmagába, üres és tétlen lesz, s minthogy valamivel csak meg kell tölteni, frivol módon kitalálja vagy tetteti magát, s mindenféle látszafeladatot végez, amire semmilyen igazi, őszinte indíték nem készíti. Ma ez, holnap valami más, emennek az ellentéte. Elveszettnek érzi magát, ha önmagával szembesül. Az

önzés kész útvesztő. Érthetően. Ha önző módon úgy döntök, hogy csak a saját életemben lépdelek, nem jutok sehová, csak egy helyben topogok.

Eszközök nélkül nem lehet uralkodni. Az uralkodás: nyomás-gyakorlás másokra. De nem csak ebből áll! Ha csak ez volna, csupán erőszak volna. A parancs szól valakinek, egyszersmind valamit megparancsolnak. S amit megparancsolnak, végül is nem egyéb, mint hogy az alárendelt vegye ki a részét egy feladatból, egy nagy történelmi küldetésből. Ezért nem létezhet uralom életprogram nélkül. Pontosabban: uralmi életprogram nélkül. Mint Schiller mondja: „Amikor a királyok építkeznek, van mit csinálniuk a fuvarosoknak.”

A nagy népek és a nagy emberek látszólagos egoizmusa valójában egyfajta keménység, ami nélkülözhetetlen annak a magatartásában, aki egy feladatra teszi fel az életét.

A csellengő ember nem tart sehová, nincs terve, se küldetése, és egyszerűen azért lép ki az életbe, hogy hátha mások életével feltöltődhet egy kicsit.

Ha az európaiak megszokják, hogy nem ők uralkodnak, nem kell több, csak másfél nemzedék, és az óvilág erkölcsi tehetetlenségbe, szellemi sivárságba és mindent elborító barbárságba süllyed. A nyugati lelkek tetterejét csak az uralmi eszmény és az abból származó felelősség fegyelme tudja fenntartani. Ha ez nincs meg, fokozatosan elzúllik az európai. Közönséges, kicsinyes, üres lény lesz belőle, olyan, mint amilyen a görög hanyatlás és az egész bizánci történelem idején volt az ember.

A demoralizálódás veszélye nem fenyegeti azokat a népeket, amelyek egy-egy külön világban élnek (Kína, India), valamint azokat, amelyek történelmüknek még csak a kezdetén tartanak.

A teremtő élet előfeltétele, hogy legyen egy olyan rend, amely teljesen egészséges, roppant tisztességes, és állandó ösztönzéssel ébren tartja a méltóságtudatot.

A tudomány világossága nem annyira a tudósok fejében van, mint abban, amit megfogalmaznak. A mindig egyedi, konkrét vitális valóság az, ami alapvetően zavaros és bonyolult. Aki el tud benne pontosan igazodni, aki minden vitális helyzet zűrzavarában megsejti az adott pillanat rejtett szerkezetét, tehát aki nem téved el az életben, az nevezhető igazán tisztánlátó elmének.

Nézzétek csak meg, hogy a környezetetekből hányan bolyonganak elveszetten az életben; úgy élnek – jó vagy rossz sorban –, mint a holdkórosok, a leghalványabb fogalmuk sincs, hogy mi is történik velük. Persze fületek hallatára szövegesen nyilatkoznak magukról is meg a környezetükről is, ami azt is jelenthetné, hogy mindenről van elgondolásuk. Ám a legfelületesebb elemzéssel rájöttök, hogy véleményük egyáltalán nem tükrözi a szóban forgó valóságot, ha pedig mélyebben megvizsgáljátok, azt látjátok, hogy nem is igyekeznek a valósághoz igazodni. Épp ellenkezőleg: gondolataikkal eltakarják a valóságról, a saját életükről alkotott képet. Ugyanis az élet átmeneti zűrzavar, amelyben elveszettek érzik magukat az ember. Sejtik, hogy így van, de retteg, hogy szembesülnie kell a rémisztő valósággal, s egy délibábos függőnyt von maga elé, amelyen minden ábra roppant világos. Nem zavarja, hogy nem valóság az „ideái”, neki azok csak védőernyőül kelljenek, hogy oltalomra leljen az étellel szemben – meg afféle hűhónak, amivel elhessentheti a valóságot.

Világosfejű embernek az nevezhető, aki megszabadul az efféle délibábos „ideáktól”, szembenéz az étellel, megérti, hogy az életben minden kérdéses, és elveszettek érzik magukat. Mivel ez a való igazság – tehát, hogy az élet nem más, mint hogy az ember elveszettek érzik magukat –, aki ezt felismeri, az máris elindult azon az úton, hogy megtalálja magát, hogy ráleljen az igazi valóságára. Akkor már szilárd talajon áll, s mint a hajótörött, szemével ösztönösen keres valamit, amiben megkapaszkodhat, s akkor ez a tragikus, izgatott, tökéletesen nyílt tekintet – mivel a menekülés múlik rajta – egyszerre rendet teremt élete

zűrzavarában. Csak ezek az igaz eszmék: a hajótörött eszméi. Aki nem érzi valóban elveszettnek magát, az menthetetlenül elvész, vagyis sosem talál rá a saját valóságára.

Ez minden területre érvényes, még a tudományra is. Csak az jut el egy új tudományos igazsághoz, aki előzőleg minden korábbi tudását ízekre szedte, s akinek már véres a keze, mert végtelen sok közhelyet pusztított el.

A politika sokkal valóságosabb, mint a tudomány, mert csupa egyedi helyzetből áll, amelybe az ember – akarva-akaratlanul – egyszer csak belekerül. Ezért könnyebb itt megkülönböztetni, hogy ki a tisztánlátó és ki a szokványos elme.

Az *európaiakra* most köszöntött rá az a korszak, amelyben Európából nemzeti eszmény lehet. S ez ma sokkal kevésbé utópisztikus elképzelés, mintha valaki a XI. században Spanyolország vagy Franciaország egységét jósolta volna meg. Minél hívebb marad igazi lényegéhez a Nyugat nemzetállama, annál egyenesebb út vezet el az egész földrészt átfogó, óriási államhoz.

Halvány fogalmam sincs, hogy mi, akik bolygónknak ezen a részén élünk, mi más fontos feladatot *végezhetnének el*, mint hogy megvalósítjuk azt az álmot, amit az Európa szó jelent immár négy évszázada.

Szerencsénkre a nemzetállam eszméje, amelyet az európaiak – tudatosan vagy öntudatlanul – megteremtettek, nem azonos azzal a filológusi, tudósi eszmével, amit hirdettek nekik.

*

Tekintsük most át esszénk gondolatmenetét!

Súlyos erkölcsi válságban van ma a világ, ami sok más tünet mellett a tömegek féktelen lázadásában nyilvánul meg.

Nincs többé „idők teljessége”, mert ahhoz tiszta, egyértelmű, előre meghatározott jövő kell, olyan, mint amilyen a XIX. században létezett. Akkor abban a hitben éltek, hogy tudják, mit hoz a holnap. Most ellenben ismét kitégűl a horizont az ismeretlen felé, *mert* nem tudni, *ki* fog uralkodni, és miképp fog megszerveződni földünkön a hatalom.

Nem tudni, hogy a közeljövőben milyen súlypont felé haladnak az emberi dolgok, amiért is az egész világ életén botránnyosan eluralkodott az ideiglenesség. Ma minden, de minden, ami a közéletben és a legszemélyesebb dolgokig a magánéletben történik, átmeneti jellegű. Olyan ellentmondásos életstílussal állunk szemben, amely igyekszik őszinte lenni, ugyanakkor csupa hamisság. Csak akkor valódi a létezés, ha tetteinket kétségbevonhatatlanul szükségesnek érezzük. Csakis egy elkerülhetetlen cselekvéssorból jöhet létre önálló gyökérezetű, hiteles élet. Minden más, amit kényünk-kedvünk szerint elfogadhatunk vagy elutasíthatunk, csak az élet meghamisítása.

Korunk két történelmi hatalmi struktúra közt támadt úr, azaz interregnum eredménye; aközött van, ami volt és ami lesz. Ezért nem tudják a férfiak, hogy igazából melyik intézmény mellé álljanak, amint a nők sem tudják, hogy igazából milyen férfit is akarnak.

Az európaiak képtelenek úgy élni, hogy ne lelkesítse őket valamilyen nagy közös ügy. Ha nincs előttük ilyen cél, elzülленek, ellustulnak, s a lelkük összetörik. Csírájában ezt látjuk magunk körül.

Az eddig nemzetnek nevezett közösségek elérték fejlődésük csúcspontját. Már nincs mit tenni velük, csak túlhaladni lehet őket. Noha még sosem volt ennyi vitális szabadságunk, mindannyian úgy érezzük, hogy már minden népnél kibírhatatlan a levegő, mert börtönlevegő az. S a nemzetek, melyek egykor mind nagy, nyitott, szellős terek voltak, most provinciákká

és „vidékké” lettek. Mégis, az elképzelt európai szupernemzetben nem tűnhet el, nem szabad eltűnnie a sokféleségnek sem, ami mindig is hozzátartozott a nyugati élethez.

Csak az élénkítheti meg ismét Európa szívverését, ha eltökéljük, hogy a földrész népeiből egyetlen nagy nemzetet hozunk létre. És akkor visszatér Európa önbizalma, és késedelem nélkül sokat és nagy fegyelmet követel majd magától.

A helyzet sokkal veszélyesebb, mint amilyenek általában ítélik. Telnek az évek, s fennáll a veszély, hogy az európaiak hozzászoknak a jelenlegi erőtlenséghez, megszokják, hogy se másnak, se önmaguknak nem parancsolnak. Így pedig apránként semmivé lesz minden magasabb rendű erény és képesség. Most valóban rázúdulhat Európára a fékezhetetlen, diadalmas kommunizmus.

A polgár nem gyáva. Mindenki tudja, hogy Oroszországban csak azért győzhetett a bolsevizmus, mert nem volt polgársága. A fasizmus, ez a *petit bourgeois* (kispolgári) mozgalom sokkal erőszakosabbnak bizonyult, mint az összes munkásmozgalom együttvéve.

Az európai ember nem látja, hogy a kommunista berendezkedésben növekednék az emberi boldogság, mindazonáltal nagyon is lehetségesnek tartom, hogy az elkövetkezendő években lelkes fogadtatásban részesíti Európa a bolsevizmust.

Bármit tartalmaz is a bolsevizmus, kétségtelenül egy hatalmas emberi vállalkozásra tett kísérlet. Képzjük el, hogy a szovjet kormány herkulesi erővel szervezett „ötéves terve” eléri célkitűzéseit, és nemcsak helyreáll a hatalmas orosz gazdaság, hanem nagyszerű fejlődésnek is indul. E csodás vállalkozás ragyogó jellege tüzes, új csillagzatként tündököl majd a földrész egén. És ha Európa eközben a mai méltatlan, vegetatív életét folytatja, akkor hogyan tudná elkerülni eme nagyszerű vállalkozás fertőző hatását? Ha találnak az európaiak valamit, ami értelmet ad életüknek, és megmenekíti őket létük ürességétől, nem nehéz elképzelni, hogy visszanyelik a kommunizmus elleni érveiket, és ha nem is a tartalma miatt, de a benne lévő erkölcsi gesztus miatt, a vonzásába kerülnek. Úgy látom, hogy a nagy európai nemzetállam felépítése az egyetlen vállalkozás, amelyet szembe lehetne állítani az „ötéves terv” sikerével.

Nagyon becstelen dolog volna, ha az antikommunizmus az ellenfél anyagi nehézségeibe vetné minden reménységét. Ebben az esetben a kommunizmus csődje egyetemes kudarcot jelentene: minden és mindenki, a mai ember kudarcát. – Nem volna tisztességesebb és hasznosabb, ha a Nyugat egy új morált, egy új életprogramot hirdető biztatást állítana szembe vele?

Európa erkölcs nélkül maradt. Nem arról van szó, hogy a tömegember egy most születő erkölcs kedvéért lemond egy elavult morálról, hanem arról, hogy életét semmiféle erkölcsnek nem akarja alávetni. Életmódjának épp ez a lényege.

Egy szót se higgyetek el, ha azt halljátok, hogy a fiatalok „új erkölcsöt” emlegetnek! Amikor „új” erkölcsről beszélnek, valójában egy újabb erkölcstelenséget követnek el, s a legkényelmesebb fortéllyal végzik a porhintést.

Gyermetegek volnánk, ha szemére vetnénk a mai embernek, hogy nincs erkölce. Egyáltalán nem venné zokon, sőt hízelgőnek találná a vádat. Az erkölcstelenség mára már kelendő bővli lett, s bárki hivalkodhat vele.

Ha most figyelmen kívül hagyjuk a múlt folytatását jelentő csoportokat, a mai kor képviselői közt egyetlenegy sem akad, akinek az életfelfogása ne abból állna, hogy neki mindenhez joga van, de nincs semmiféle kötelessége. Lényegtelen, hogy reakciónak vagy forradalmárnak tünteti-e fel magát.

Napjainkban külön platformot hoztak létre az „ifjúságnak” mint olyannak. Talán nincs is korunknak még egy ilyen groteszk vonása. Hihetetlennek tűnik, pedig már oda jutottunk, hogy a fiatalságot *zsarolásra* használják. Valójában *az egyetemes zsarolás* két egymást kiegészítő fintor alakjában jelenik meg: *az erőszakos zsarolás* és *a tréfálkozó zsarolás* formájában. Egyikkel is, másikkal is mindig egy a cél: az alsóbbrendű, a közönséges ember úgy érezze, hogy mentesülhet mindennemű alávetettségtől.

A tömegembernek egyszerűen nincs erkölce, mert az erkölcs eredendően alávetettségérzés, szolgálat és kötelességtudat. Ez a figura nem képvisel semmilyen új civilizációt, ő csak tagad, és tagadása mögött valójában élősdiség rejlik.

Milyen lényegi fogyatékoságokban szenved a modern európai kultúra? (Mert nyilvánvaló, hogy ezek a fogyatékoságok szülik a ma uralkodó embertípust.) Erre a nagy kérdésre azonban itt nem adhatunk választ. Ahhoz teljes mélységben ki kellene fejtenünk az emberi életről alkotott elméletünket.

Lehet, hogy hamarosan már kiáltanunk kell.

Profán abszolútumok kora

Két éven belül két olyan könyvet olvastam, amely a XX. század teljes áttekintésére vállalkozott. 1998-ban a Pannonica Kiadó jelentette meg az angol Eric Hobsbawm 1994-ben publikált könyvét (kb. 550 oldalon), 2000-ben pedig a XX. Század Intézet tette le a magyar olvasó asztalára a szintén angol Paul Johnson 1983-ban készült, majd 1999-ig több kiegészítéssel bővített könyvét, amely kb. 900 oldal terjedelmű.

Ilyen igényű és ilyen terjedelmű könyvekről öt flekket írni istenkísértés, hiszen az érdemi bemutatásukra legalább ötször ekkora terjedelemre volna szükség.

Hobsbawm a szélsőségek koraként jellemzi „a rövid 20. századot” (1914-1991); Johnson eredetileg modern időkről beszél, és alcímében egyfajta világtörténelmet ígér az 1920-as évektől 2000-ig. A magyar kiadás alcíme ennél jóval többet: a század igazi arcát. – Múltbeli örök tanulság: az igazság megítélését bízzuk az égiekre!

Nem tudom, milyen borítóval jelent meg e könyvek eredeti első kiadása, nálunk mindkettőnek a fedelén kurtabajszos ember virít; az egyikben uniformisban, feje fölött földgömböt tartva, a másikon civilben, kemény kalappal, és mellette csak egy kicsi, Sztálin-bajszos fél fej jelzi, hogy más szörzet is volt itt divatban.

A magyar címlapok azt sugallják, hogy az egyik szélsőség mégis szélsőségesebb, mint a másik.

Különösen furcsa ez a sugallat a Johnson-könyv esetében, amelynek az egyik erénye éppen az, hogy határozottan a marxizmust, illetve a kommunizmust jelöli meg első számú szélsőségeként, hangsúlyozván a történelmi időrendet. Johnson csak egyszer bicsaklik meg, amikor a könyv vége felé azt írja, hogy „mint láttuk”, a politikai terrorizmus Németországban kezdődött az 1919-1922 közötti években, – holott a könyv második fejezetében, az olvasó vélelme szerint – egyszer s mindenkorra tisztázta, hogy e tekintetben a lenini Oroszország volt a világelső 1917-ben. – Sajnálatos, hogy a fedélterv készítőjét vagy készíttetőjét éppen a könyvből kilógó félmondat ihlette meg.

Johnson a magyar kiadáshoz írott rövid előszóban azt reméli, hogy kötetét hasznos kézikönyvként forgatják majd az olvasók. Hobsbawm a bevezetőjében leginkább a század történetének megírásakor felmerülő nehézségeket ecseteli. Elismeri, hogy könyve egyenetlen alapokon nyugszik, és megjelöli történetírói, helyesebben portréfestői pozícióját: részt vevő megfigyelőnek, nyitott szemű utazónak, illetve őseit idézve, *kibicnek* határozva meg magát. Érdekes módon Hobsbawm ugyancsak esszé jellegű munkája jobban hasonlít egy kézikönyvre, mint Johnson óriás-esszéje.

A lényegesen gazdagabb anyagú Johnson-könyv élményszerűen és érzékletesen mutatja be, milyen véletlenek, esetlegességek, érdekességek révén történt meg a XX. század történelme. Ugyanakkor Hobsbawm többet világít meg elméletileg, mert nem hiányzik könyvéből a polgár és a kapitalizmus genetikájával, természetével és sorsával való szembenézés. Ez a szféra Johnsonnál elsikkad.

Hobsbawm sem mondja ugyan ki, de a tájékozott olvasó számára kitetszik könyvéből: mi váltotta ki, mi gerjesztette az utópiákat és a szélsőségeket. Természetesen a liberális kapitalizmus. A bázisukat is az teremtette meg, létrehozván a tömegtársadalmat.

Ha ezt a tényt megkerüljük vagy elmismásoljuk, akkor tonnányi könyvvel sem értelmezhető a XX. század történelme. A hidegháború utáni időszak sem!

A század történelme csakis úgy érthető meg, ha abból indulunk ki, hogy az internacionális (transznacionális) liberális kapitalizmusra két fajta történelmi válasz érkezett: először az internacionalista marxizmus, kommunizmus, nem sokkal utána pedig a nacionalista alapú fasizmus, a faji alapú nemzetiszocializmus, valamint a különböző nem fasiszta, nem náci, de nacionalista autoriter rendszerek.

A történelem értelmezéséhez az ok-okozat tiszteletén kívül még valami szükségeltetik: a filozófiai szemlélet. Enélkül a történelem csak mese, csevegés, véletlenek és esetlegességek halmaza, illetve „korrekt” politikai, társadalmi, gazdasági elemzés.

A filozófia mint az értelmezés nélkülözhetetlen kerete és eszköze akkor válik igazán nyilvánvalóvá, ha *bűnös* ideológiákról olvasunk. Ugyanis a bűn nem történelmi, nem politikai kategória, hanem erkölcsi, vallási. Ilyen értelemben a Szent és az Isten helyébe a Rációt emelő, tisztán haszonelvű és pénzközpontú polgár, valamint az ő kapitalizmusa ugyanolyan bűnös, mint a reá felelő ideológiák, utópiák. Mind a három jelenségben és törekvésben (liberális kapitalizmus, kommunizmus, „jobboldali szélsőségek”) közös elem, hogy a szakrális abszolútum helyébe egy profán abszolútumot iktatnak (a rációt, a pénzt, az ilyen-olyan eszmét), tehát *a modern kor leginkább a profán abszolútumok koraként írható le*, és csak ezen belül tárgyalható a XX. század történelme. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a liberális kapitalizmus és a kommunizmus szellemileg egy töről fakad, valamint az sem, hogy a fasizmus és a nemzetiszocializmus két vezére, Mussolini és Hitler eredetileg a baloldalon iskolázódtak! És Hitler a halála előtt Sztálint irigyelte.

Hitler esetében érdemes utalnunk az amerikai John Lukacs történészi véleményére, mely szerint a XX. század igazi forradalmára Hitler volt, aki ösztönösen egyesítette ideológiájában a nemzetit és a szocialistát. Az egyik elem a kapitalizmus internacionális jellege ellen irányult, a másik elem pedig a kapitalizmus társadalmi érzéketlensége ellen.

Johnson azt írja, hogy Hitler csodálta a zsidókat. Mégpedig a faji tisztaságuk és öntudatuk miatt. A zsidók világbeli szerepléséből azt a következtetést vonta le, hogy csak tiszta fajú nép képes minden helyzetben érdekei szerint cselekedni és a világ urává lenni. Ha Hitler valóban így vélekedett, további gondolatmenete is rekonstruálható. Minthogy a zsidó egy-Isten foglalt volt, választott népe által, amely hitt világhatalmi küldetésében, Hitler a faji logikát követve csakis egy olyan faji kontrával állhatott elő, amely független a zsidó-keresztény Istentől, és übereli a zsidók hiedelmét. Így érthető, miért vallotta Hitler azt, hogy Németország vagy a világ ura lesz, vagy nem lesz Németország.

Hobsbawm Európából szemléli a századot, míg Johnson leginkább az USA szemével nézi a világot. Különbségek ebből is adódnak. Johnson könyvéből többet tudunk meg az amerikai gondolkozásról, az amerikai és az amerikaiak által ismert kulisszatitkokból. Hobsbawmtól többet tudunk meg az európai színterről. Ezért is hasznos mind a két könyvet elolvasni. A század történelme Európában zajlott, s ez akkor is igaz, ha kétségtelennek tekintjük, hogy az USA ebben a történelemben meghatározó, sőt döntő szerepet játszott, és a XX. század lényegében az USA százada volt. Nincs ellentmondás! Az USA az európai szerepvállalásnak köszönhetően lett szuperhatalommá, majd világelsővé. (E nélkül a szerepvállalás nélkül egy ideig még tetszeleghetett volna impotens mamutként, izoláltan, míg Németország le nem gyűri.)

Johnson könyve húsz fejezetből áll, a Hobsbawmé tizenkilencből. Johnson fejezetcímei irodalmibbak, de közülük sok azonosítható Hobsbawm címeivel, hiszen ugyanarról a századról írnak. A téma feldolgozásának módja természetesen más és más.

Hobsbawm könyve könnyebben áttekinthető. *A század madártávlatból* című külön kis esszéje olvasmányos, izgalmas kalauz, amely exponál minden későbbi témát, és sokat segít az

eligazodásban. Ő triptichonnak látja a századot, ennek megfelelően három részre tagolja a kötetet. Címei: *A katasztrófa kora*, *Az aranykor*, *A földindulás*. Az első rész a második világháborúval zárul; a második részben a háború utáni nagy nyugati fellendülésről, a civilizációs (társadalmi és kulturális) szakadék kialakulásáról és a „létező szocializmusról” ír; a harmadik korszakot a válság évtizedeiként jellemzi.

A két szerző közti különbség talán jól érzékeltethető azzal, ahogyan az egyik és a másik kezdi, illetve zárja a könyvét. Hobsbawm szerint egy történelmi eseménnyel, az első világháborúval kezdődött igazából a XX. század; Johnson szerint a modern világ 1919. május 29-én kezdődött, amikor a napfogyatkozásról készített felvételek igazolták a világegyetemre vonatkozó új elméletet, Einstein relativitáselméletét. Johnson záró fejezetének címe: *A szabadság visszanyerése*, de legalább annyi veszélyt és fenyegetést érzékel és sorol fel, mint Hobsbawm. Hobsbawm azt mondja: „Elérkeztünk arra a pontra, amikor az emberi múlt örökségének pusztulása felszámolhatja az emberi társadalom struktúráit és ezzel együtt a kapitalista gazdaság társadalmi alapjait is. Világunkat egyszerre fenyegeti a robbanás és az összeroppanás. Ennek meg kell változnia. (...) ...egy megváltozott társadalom alternatívája csak a sötétség lehet”. – Johnson így búcsúzik: „...az arrogáns meggyőződés, hogy az emberek saját intellektusukkal mindenfajta segítség nélkül képesek megoldani a világegyetem valamennyi problémáját és misztériumát – továbbra is mélyen a világtársadalomban gyökerezik. Kiírható vagy legalábbis enyhíthető-e? Ezen múlik, hogy az új évszázadnak van-e esélye arra, hogy a remény kora legyen az emberiség számára”.

A pápa már ebben az új évszázadban nyilatkozta: „Az egyetlen vezető, akivel nem sikerült megfelelően eltársalognom, Clinton volt. Én beszéltem, míg ő az egyik falon lévő freskókat csodálta. Nem figyelt rám”. Mivel fejezhetjük be ezek után? Az Isten, csak az Isten...

Spengler és Huntington

Volt egy fiatalember Németországban, 1911-ben, aki azért merült bele a századok, kultúrák tanulmányozásába, mert rádöbbsent, hogy enélkül egy igényes politikai dolgozatot sem lehet megírni. (Egyébként nemcsak azt tudta, hogy a világháború – „mint a történelmi válság külső formája” – elkerülhetetlen, de azt is felismerte *egyidejűleg*, hogy ez az esemény határköve annak a korszaknak, amely a francia forradalommal és *Napóleonnal* kezdődött, s melyet legújabban „hosszú XIX. századnak” neveznek.) Tehát megalapozottan jelenthette ki 1917-ben az összehasonlító kultúrtörténeti felkészültségű politikai író, *Oswald Spengler* A Nyugat alkonya előszavában: „Bebizonyosodott, hogy e gondolatoknak éppen most és épp Németországban kellett felbukkanniuk, s hogy még maga a háború is csak azon előfeltételek közé tartozik, melyek révén meghatározhatók az új világkép legvégső vonásai.”

Ehhez a magabiztossághoz képest a világpolitológus *Samuel P. Huntington* szinte mentegetőzik, amikor 1996-ban útjára bocsátja *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című könyvét: „A civilizációkra összpontosító megközelítés segíthet ugyan megérteni a világpolitikát a XX. század végén és a XXI. század elején, ám ez nem jelenti azt, hogy ugyanilyen üdvös lett volna a XX. század közepén, vagy hogy az lesz a XXI. század közepén.” Pedig fogalmazhatott volna így is: ez a világpolitikai elemzés csak a hidegháború után és csakis az Egyesült Államokban születhetett meg. (Egyébként az első világháború kezdete, valamint a hidegháború vége között feszülő történelmi szakaszt nevezik legújabban „rövid XX. századnak”. Lásd *E. J. Hobsbawm* A szélsőségek kora című, villódzó világtörténelmi portréját!)

Henry Kissinger már a század közepén – mint ifjú doktorandusz – úgy vélte, hogy Spengler előrejelzései „meghökkenően pontos jóslások”; Huntington pedig azt írja: „Spengler [...] fő mondanója – »a Nyugat hanyatlása«, avagy »alkonya« – központi témaként kíséri végig a XX. század történelmét.”

Ám Spengler legnagyobb érdeme mégis az, hogy világtörténelmi szemléletünk korrigálására vállalkozott, miként Huntington világpolitikai szemléletünk korrigálására. Előbbi a történelmi helyzetfelismerés, utóbbi a politikai helyzetfelismerés serkentése érdekében.

„Az persze magától értetődő, hogy a nyugati kultúra számára Athén, Firenze vagy Párizs léte fontosabb, mint Lojángé vagy Pataliputrái. Szabad-e azonban ilyen értékbecsléseket valamely világtörténelmi séma alapjává tennünk?” – kérdi Spengler, majd folytatja: „Hát nem nevetséges, hogy a néhány évszázadot átívelő, ráadásul csak Nyugat-Európára korlátozódó újkort szembeállítjuk az ókorral, amely éppen annyi évezredet ölel át, s melyhez aztán – minden alaposabb periodizációs kísérlet nélkül – egyszerű függeléként csapjuk hozzá a görögöket megelőző valamennyi kultúra tömkelegét? Ezen idejétmúlt séma megmentése érdekében vajon nem tették-e az antikvitás előjátékává Egyiptomot és Babilont? S ugyanezen okból vajon nem utalták-e – némi zavartsággal – a lábjegyzetek közé az indiai és a kínai kultúra roppant képződményeit?”

Ezt az elavult szemléletet nevezi Spengler a történelem *ptolemaioszi rendszerének*, és *kopernikuszi felfedezésnek* tekinti, hogy könyvében olyan szemléletet ajánl, mely szerint az antikvitás és a Nyugat nem élvez kiváltságos helyzetet India, Babilon, Kína, Egyiptom, az arab és a mexikói kultúra ellenében.

Aki hosszadalmasnak találta az iménti idézetet, gondoljon arra, hogy évtizedekkel Spengler után, *Toynbee* dörgegelmei és *Braudel* intelmei túl Huntington kénytelen megállapítani: „Az előítéletek, amelyekre e tudósok figyelmeztettek, ma is élnek, és a XX. század vége táján

ugyanolyan széles körben érvényesülnek, és képviselőik ugyanazokban a lokálpatrióta illúziókban ringatóznak, mint korábban. Azaz, hogy a Nyugat jelenlegi európai civilizációja egyben a világ egyetemes civilizációja is lenne.”

Bizonyára sokan vélik úgy: más dolog a történeteszemlélet, s megint más a politika. Ne higgyék! Bármennyire fuvolázzák is erről-arról, hogy nincs ideologikum, nincs történetiség – ez önáltatás vagy ámitás. Minden politikai magatartás, a leggyakorlatibb politikai lépések háttérében is valamiféle szemlélet munkál. Akár tudunk róla, akár nem. Így van ez a világpolitikában is. Ezért fogalmaz Huntington igen kategorikusan és keményen, amikor a Nyugat egyetemes érvényességét hirdető hiedelemről szól: ez a nézet *hamis, erkölcstelen és veszélyes*.

(Kötetlenül idézek.) – Hamis ez a nézet, mert egyszerűen nem igaz, hogy csupán történelmi érdekesség lenne a kulturális sokszínűség, amely fokozatosan feloldódik egy Nyugat-orientált, a mi közös értékrendünket megtestesítő, angol nyelvű világkultúrában. – Erkölcstelen ez a nézet, mert semmi szükség annak követelésére, hogy a nem nyugati népek a Nyugat értékeit, intézményeit és kultúráját fogadják el. – Veszélyes ez a nézet, mert civilizációközi háború forrása lehet, s a Nyugat vereséget szenvedhet ebben az összecsapásban.

Spengler írja műve II. kötetében, a harmadik fejezet zárócikkelyében: „A rómaiak és a görögök mindig saját poliszuk életfeltételeit képzelték bele az idegen eseményekbe, a modern európai mindenütt az alkotmány, a parlament, a demokrácia fogalmain keresztül néz az idegen sorsokra, noha ezeknek a képzeteknek az alkalmazása más kultúrákra nevetséges és értelmetlen.”

A mai ember számára azonban semmi sem bizonyíthatja jobban a nyugati gondolkodás korlátozott érvényét, mint az, hogy képtelen megérteni Japán egyedülálló gazdasági teljesítményét. A 90-es évek elején az ipari nagyhatalmak közül csak Japán rendelkezett költségvetési többlettel. Japánban nem érvényes az, amit a nyugati gazdasági szakértők a munkanélküliség és az infláció összefüggéséről, vagy az import és a külföldi befektetések szükségességéről vallanak. Huntington *Edward J. Lincoln* elemzéséből idéz: „Bármit mondjanak is a nyugati szakértők, a japán gazdaság nem a nyugati logika szerint működik, egyszerűen azért, mert nem nyugati típusú szabadpiaci gazdaság.”

Beugrik a kép: a világhíres pénzügyi matuzsálem hencegve nyilatkozik a televízióban. Legyőzte a szovjetet, legyőzte Japánt – az USA egyedül maradt a porondon. Tévedés! Japánt nem győzték le. Japán visszakozott egyelőre, e művelet nagymestereként, amikor megkötötte az USA-val a kereskedelmi egyezményt. A porondon pedig ott van még a lábjegyzet-Kína; a megrángatott, de meg nem rendült Délkelet-Ázsia; számos, viharosan erősödő iszlám ország; a háttérben a lábjegyzet-India. Ezt a porondot mutatja be Huntington. Csak dicséret illetheti azért, hogy könyvében felhasznál minden eddigi európai szellemi teljesítményt is.

Az Egyesült Államok még soha nem volt olyan erős, egészséges és dinamikus, mint most – hangzott január 20-án az elnöki üzenet.

1999. március 5-én jelentették a hírügynökségek, hogy a New York-i tőzsdeindex átlépte az álomhatárt.

Spengler, Toynbee és Huntington egyszerre emeli fel az ujját: ilyenkor kell nagyon vigyázni!

Osztályrémkép és történelmi valóság *Fogalmak dzsungele*

A Magyar Nemzet 1998. szeptember 16-i számában *Dessewffy* László arra a fogalmi káoszra hívta fel a figyelmet, amely a fasiszta, fasizmus szavak parttalan használata nyomán keletkezett (A pártzsargon tréfája). Az ellenfél stigmatizálása és megsemmisítése nyelvi-fogalmi eszközökkel nem XX. századi találmány ugyan, de a zavarkeltés nagyüzemisége és szervezettsége századunk újdonságának tekinthető.

Pelle János is egy fogalom körüljárására vállalkozik a lap 1999. január 2-i számában (*A populizmus kísértete*). A populizmus fogalmával űzött mesterkedésről szólva találóan utal az 1935. évi Komintern-kongresszuson elfogadott dimitrovi fasizmusdefinícióra. A szentencia így szólt: a fasizmus a finánctóke nyílt, terrorista diktatúrája. A definíciót elsősorban azért alkották meg a kommunisták, hogy elméleti fegyverként használhassák a német nemzetiszocializmus (nácizmus) fenyegető veszedelmével szemben.

A definíció valóságtartalma a nullával volt egyenlő. A német nemzetiszocializmus nyílt, terrorista diktatúra volt ugyan, de – mint tudjuk – nem fasizmus volt. A fasizmus is minősíthető ugyan nyílt, terrorista diktatúrának, de sem a nemzetiszocializmus, sem a fasizmus nem írható le a finánctóke mozgásaként és lényegi tartalmaként.

Viszont el kell ismernünk: nehéz helyzetben volt a Komintern és a sztálini Szovjetunió 1935-ben. Azt mégsem konstatálhatták, hogy – az ideológiai különbségek ellenére – történelmi értelemben egy hajóban eveznek az olasz fasizmussal és a német nemzetiszocializmussal. Pedig mindhárman azért vezettek be nyílt, terrorista diktatúrát, hogy az egész társadalmat totálisan mozgósíthassák a termelésre, leküzdendő a Nyugattal szemben tapasztalt gazdasági hátrányukat. Sorrendben: a bolsevizmus, a fasizmus és a nemzetiszocializmus volt a történelmi válasz a XX. század első harmadában arra a kihívásra, melyet a nyugat-európai régió és az Egyesült Államok gazdasági erőfölénye jelentett.

Ebben a jelenségcsoportban Közép-Európát elsősorban Németország képviselte, Kelet-Európát a Szovjetunió, míg Dél-Európát Olaszország. De Spanyolország és Portugália, később Görögország diktatúrái szintén a kontinentális megosztottságból, a regionális fáziskülönbségből, azaz az elmaradottságból sarjadó válaszok voltak. Nem véletlenek tehát e jelenségcsoporton belül a hasonlóságok. Nem véletlen, hogy kezdő fiatakként *Mussolini* és *Hitler* egyaránt a baloldalon tapogatózott. Nem véletlen, hogy Németországban fej-fej mellett versengtek egymással a kommunisták és a nemzetiszocialisták. Nem véletlen, hogy Spanyolországban a kommunisták és a falangisták egymást váltották.

Az első világháború utáni Közép-, Kelet- és Dél-Európában érvényesült az az ismert tétel, hogy hasonló történelmi szituációk hasonló jelenségeket táplálnak, és hasonló megoldásokat sugallnak. Jóllehet manapság – visszahatásul a racionalizmusra és a marxizmusra – divat a „valóság” és a „történelem” kategóriáinak tagadása, miként korábban divat volt a fetiszizálásuk. Ám, aki nem akar eltévedni, annak tudomásul kell vennie, hogy az önmozgás és a tehetetlenségi nyomaték éppúgy létező tényező, akárcsak a szellem ereje és az akarat szuverén képessége.

Hogy miért a fasizmus szót használták a definícióban a nemzetiszocializmus helyett, arra megtalálhatjuk a valószínű feleletet. Mert sem a *nemzeti*, sem a *szocializmus* mint fogalom nem lehetett elrettentő. Egy „szocializmust építő” országban, ahol „a nemzeti önrendelkezés megvalósult”, semmiképpen nem. Az érthetetlen, misztikus fasizmus szó sokkal inkább megfelelt a démonizálás és elrettentés szempontjainak, sőt tökéletesen megfelelt.

Hogy miért varrták a fináncsőke nyakába a „fasizmust”, az pedig nyilvánvaló: csak így határolhatták el drasztikusan a bolsevizmust mint történelmi jelenséget a másik kettőtől. Csak így alakíthatták ki az egyik oldal és a másik oldal fogalmát.

Annak ellenére, hogy a definíció valóságátartalma a nullával volt egyenlő, a kommunisták évtizedeken át hatásos fegyverként forgatták az ideológiai és politikai küzdelmekben. A fasizmust (egyúttal a nemzetiszocializmust) a fináncsőkével hiteltelenítették a tömegek szemében; a fináncsőkét fasisztává (egyúttal nemzetiszocialistává, nácivá) nyilvánították; végül teoretikusan lehetetlenné tették, hogy az elméleti fennhatóságuk alatt lévők közül bárki összefüggést merjen felfedezni a bolsevizmus, valamint a fasizmus és a nácizmus mint történelmi jelenség között. Mi tagadás: egy elméletileg helytálló definíciótól sem remélhet politikus ennél többet.

És nem elképzelhetetlen, hogy a dimitrovi definíció karrierje még nem ért véget! Mert századunk utolsó harmadában éppen az történik, hogy a transznacionális fináncsőke, amely *Marx* diagnózisát fényesen igazolva hihetetlen koncentrációt ért el, függetleníti magát az államtól, a munkásosztály nélküli társadalomtól, s elszabadulva bolyong a világban. Követlenül, szeszélyessé, irracionálissá válik. Bármi kitélik tőle, mert ellenőrizhetetlen. Már most is a diktatúrája alatt élünk. Előfordulhat, hogy egy ponton túl arra kényszerül, hogy nyílttá, terrorisztikussá tegye láthatatlan diktatúráját. Ha már most zavartalanul beszélnek a „hús a nyolcvanhoz” társadalmáról, nem lehet olyan messze ez a pont... Különösen nem, ha a 20:80-ból a végén 10:90 lesz!

Ebben az esetben furcsa dolog történne: az egykori osztályrémkép történelmi valósággá válna. Jóval a fasizmus kimúlása és a munkásosztály megszűnte után. A történelem tréfájaként.

Visszakanyarodva a populizmushoz: egyelőre leginkább azokat nevezik populistának, akik megpróbálnak gátat vetni a transznacionális fináncsőke irracionálisizmusának. Csúnya dolog a populizmus? A transznacionális fináncsőke is csúnya dolog. De most ne társadalomszépészetről essék szó! Inkább azt fontoljuk meg, hogy fából vaskarikát gyártó korunkban vajon nem fenyegetőbb-e a „bérelt populizmus” veszélye. Igen, a bérelt populizmusé, amely arra vállalkozik majd, hogy rendpárti módon karámban tartsa a fináncsőke áldozatául esett 80-90 százaléknyi népességet. A magánszolgáltatásban lévő kigyúrt fiúk serege máris porondon van. Az utánpótlás biztosított. Bármikor bevethetők. Kelet-Európában szemlélődve ez talán jobban látszik, mint Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban vendégeskedve.

A műveltség: a béke hősiessége **Márai Sándor röpirata 1942-ből**

A Kalligram Kiadó 1993 után most, 2000-ben is megjelentette Márai Sándor 1942 nyarán fogalmazott röpiratát a nemzetnevelésről. Azt hihetnénk, hogy egy sok mindent megingató, sok-sok érték érvényességét kikezdő, sőt megszüntető félszázad múltán érdektelen a mai olvasónak egy röpirat 42-ből, már csak a műfaj sajátossága miatt is. De az utánnomás cáfolja ezt a feltételezést.

Noha 1942 nyarán, a háború harmadik évében még szinte egyetlen valószínűsíthető konkrétumot sem lehetett megjósolni a háború utáni időre, s noha a szerző is, már egy évvel később is, másképp ítélte meg a háború utáni konkrét lehetőségeket, nem beszélve naplójának újabb és újabb évfolyamáról – a röpirat mintegy kétharmada ma is eleven olvasmánynak számít. Nem csupán azért, mert továbbgondolásra érdemes elemeket tartalmaz, de azért is, mert egyrészt a XX. század háború előtti jelenségeinek, tendenciáinak elemzését és érzékeltetését ma is hitelesnek érezzük, másrészt a háború után várható kívánatos tendenciákról is meglepően találóan nyilatkozik.

„Nincs módom megítélni, reménytelen-e az ember sorsa a földön. Engem hazám sorsa érdekel” – írja Márai mindjárt az első oldalon. A röpirat mégis azért nem avult el, mert a haza sorsát európai összefüggésekben, világösszefüggésekben szemléli.

„Magyarország Európa műveltségi térképén még szerves területe annak a kultúrának, mely az emberi együttélés legmagasabb életformáit megalkotta. Magyarország pontosan úgy hozzátartozik a keresztény műveltség Európájához, mint Hollandia, Svédország vagy Portugália. A hazánk történelmi határaitól keletre élő népek már a Kelet nagy szellemi, vallási és társadalmi eszményeinek sugárkörében élnek, akkor is, ha földrajzilag Európához tartoznak”. Ezt a kulturális választóvonalat Európa nem vette figyelembe az első világháború után, a második világháború után pedig nem volt abban a helyzetben, hogy figyelembe vehesse. Viszont kénytelen-kelletlen figyelembe kell vennie most, hogy az európai együttműködés bővítésének ügye terítékre került a hidegháború lezárultával, a 90-es évek elején.

Márai 42-ben még nem tudhatta, hogy a háború után lesz-e egyáltalán bolsevizmus, illetve milyen lesz az, tehát azt sem tudhatta, hogy közvetlenül a háború után szó sem lehet majd európai integrációról a mi tájékunkon, ám nem tévedett abban, hogy az európai együttműködés a háború után elkerülhetetlenül a politika egyik legfőbb témája lesz, noha egyelőre csak Nyugat-Európában, mely északra és délre is kiterjed.

A háborúért viselendő felelősséget természetesen módon kollektív felelősségnek tekintette, de nem abban az értelemben, ahogyan a háború végeztével a nemzetközi politika szótárába bekerült! A felelősséget az okból eredeztette: *„Az újkori háborúk legfőbb oka és értelme a feudalizmust felváltó és követő occidentális (nyugati) kapitalizmus rövidlátása, szűkkeblűsége és különös tehetetlensége”* – állapítja meg. *„Minden felelős és gondolkozó iparvezér és pénzember tudta Angliában és Amerikában, hogy az a földrész, ahol az újkori találmányok, az új életrend, társadalmi lehetőségek, a higiénia, az orvostudomány fejlődése, a kanalizáció félmilliárd embernek adott az eddig ismert átlagos életkornál jelentékenyen hosszabb életet, a nacionalista államok határai közé szorítva nem tud megélni, a világnak egységes piacokra van szüksége, a nyersanyagokat méltányosan kell elosztani, s a termelő erejű európai szellem termékei számára korlátlanul meg kell nyitni a világpiacokat”.* Jegyezzük meg: a szerzőnek Franciaországot is említenie kellett volna Anglia és Amerika mellett, de Franciaországot az európai szellem legfőbb letéteményesének tekintette, ezért megkímélte.

Márai szerint a kollektív felelősség azt jelenti, hogy a szűkkeblűség ugyanúgy felelős a történelemért, mint a támadó indulat. Mindenkinek, mindegyik félnek vállalnia kell a felelősségből a maga részét. Szavaiból az is nyilvánvaló, hogy a két világháborút lényegében egy gyökerűnek tekinti, ami manapság immár evidenciának számít. *„A ma élő nemzedék öntudatában sóvárgó emlékezéssel él a XIX. század második felének napsütéses békéje. Csakugyan, ötven éven át úgy tetszett, az értelem által fegyvelmezett indulatok és ösztönök lecsillapodtak, s a józan ész, a belátás és a méltányosság kormányozza a világot. [...] Időközben megtudtuk, hogy ez az idill a mélyben már a háború csíráit érlelte: a tömegek e nagy korszak gazdasági aránytalanságain belül elégedetlenül éltek, óriási erők feszültek és mérkőztek a társadalom mélységeiben, keresték az egyensúlyt, iparkodtak megvalósítani a fennálló rend birtoklási, termelési és elosztási visszasságainak méltányos rendezését. Ez a méltányos rendezés késett; helyében bekövetkezett az első világháború”.*

Úgy véli, hogy már az első világháború után megindult az a folyamat, melyben a tőke mindinkább átalakult az államhatalom által ellenőrzött termelési erővé, és ezt a folyamatot tudatosan tovább kell vinni a második háború után:

„A keleti bolsevizmus katonai, társadalmi és szellemi offenzívájával szemben Európa nem maradhat meg a XIX. század klasszikus-liberális, ortodoxan kapitalista rendszereinek védőbástyái mögött, s mind katonai, mind szellemi és társadalmi védőrendszerét korszerűen kell átalakítania”. Ez megtörtént. Más lapra tartozik, hogy azt az egyezséget, amelyet a nyugati országok 1944-ben kötöttek, s amelyen a Nyugat gazdaság- és társadalompolitikája a háború utáni „aranykorban” nyugodott, azóta felbomlasztották a globalizációként ismert törekvések. Meglehet, végül ez a fordulat is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Nyugat gazdasági és társadalmi értelemben is győztesként kerüljön ki a versengésből, és Európa politikai megosztottsága megszűnjék, azonban a tőke újabb „elszabadulását” veszélyforrásként is számon kell tartanunk.

A szerzőnek határozott elképzelése van a kontinens termelő és szellemi erőit közös erőfeszítésben egyesítő Európáról. *„Európa igazi értelme soha nem lehet nyelvi és faji egység: tragikus és nagyszerű feszültséget és tartalmat az európaiság fogalmának éppen a nivókülönbségek adnak, melyek az itt élő népek között lappanganak. Élet, erőfeszítés és áram csak ott fejlődik, ahol különböző szintek erői áramlanak egymás felé. Szintkülönbség nélkül csak lapály van. Az amerikai tömegek lelki életének, életformáinak mind ijesztőbb standardizálódása éppen úgy bizonyítja ezt, mint a közös politikai rendszerbe kényszerített, hatalmi kényszereszközökkel megparancsolt életformában tengődő szovjet népek életének példája. Európa nagysága és végzete mindig az volt és lesz, hogy különböző kultúrájú, múltú, fajú, nyelvű népek a jelenük szintjéért és fennmaradásukért, jövőjükért folytatott küzdelemben különböznek, s éppen ez a különbség adja meg a közös európai erőfeszítés igazi erejét és jellegét”.* Ugyanakkor: *„A jövő Európáját gazdasági vonatkozásokban nem lehet másképp látni, mint vámhatárok nélküli, közös, óriási termelő- és elosztóterületet, ahol az európai szellem a kicsinyes helyi érdekek akadálya és gátlása nélkül végre kifejtheti igazi képességeit”.* Márai úgy ítélte meg, hogy a háború után Európában Franciaországnak és Magyarországnak lesz kitüntetett szerepe. No, ez aztán vaskos melléfogás, elfogultság a javából! – gondoljuk első olvasásra. Ám nem annyira az, amennyire annak látszik! Végül is, Franciaország békülő hajlama nélkül nem lett volna lehetséges a francia-német kiegyezés, következésképp a nyugat-európai gazdasági közösség sem. Ami pedig Magyarországot illeti, éppen mostanában, fél évtizede hallhatunk szinte naponta Magyarország délkelet-európai kiegyensúlyozó, kezdeményező, közvetítő szerepéről. A szabad világpiac közelebbi lehetőségére utalva fogalmazza meg figyelmeztetését: *„E kényszerű fejlődés méretei oly csábítóak és lenyűgözőek, hogy minden nép helyesen cselekszik, ha már most, a háborúban iparkodik számot vetni szellemi és anyagi helyzetével, felméri erőit, s megvizsgálja a képességeket és módszereket, melyek segítségével e minőségi versenyben egyszer részt kell*

vennie, ha nem akar a segédnépek, a másodrendű, inkább csak szolgai és kiséítő népek történelmi statisztaszerepére szorulni”.

„Ezt a kérdést mi magyarok is kénytelenek vagyunk idejében fölvetni” – folytatja Márai. Nos, a kérdésfelvetés valójában csak bő negyven évvel később lett aktuális Magyarország számára, ám kétségtelen: ennek is eljött az ideje!

„Magyarország ... a megnyitott gazdasági határok által kényszerűen felidézett minőségi versenyben történelmi sorsfordulat előtt áll, s ezeréves európai szerepének olyan új lehetőségeit ragadhatja meg, amilyen lehetőségeket a történelemben csak a nagy szerzőháborúk nyújtanak más-különben a nemzeteknek. Mi nem területeket óhajtunk szerezni az új Európában, hanem módunk nyílik reá, hogy megvalósítsuk a magyarság új európai honfoglalását, ha megfelelő nemzetneveléssel előkészítjük hazánkat arra a minőségi vezető szerepre, melyet múltja, képességei, sajátos szellemi alkata a Duna-medencében valósággal parancsolóan jelölnek ki számára. Ha a nemzet elmulasztja a lehetőséget, hogy ezt az új, békés, kulturális honfoglalást minden erejével és képességével megragadja és kihasználja, válságos sorsfordulatok elé kerül. Ha képes arra a pedagógiai erőfeszítésre, mely erőit a minőségi versenyen belül teljesen tudatosítja, megalapozhatja helyét, biztosíthatja vezető szerepét Délkelet-Európában és az új Európában egyáltalán”.

A kiadó a könyvecske fülszövegében említi, hogy a röpirat a maga idején hatalmas visszhangot váltott ki pro és kontra. Nem tudni, vajon az Európára vonatkozó megjegyzések korbácsolták-e fel inkább a szenvedélyeket vagy a Magyarországra vonatkozókat. Mindenesetre bizonyosan érdeklődésre számíthatna egy olyan kis kötet is, amely az akkori vitát mutatná be bő válogatásban.

Úgy vélem, a vezető szerep, a kulturális vezető szerep a vitatott pontok közé tartozhatott, s e tárgyban a múlt, a jelen és a jövő különböző megítélése is keveredhetett.

Ám az aligha vitatható, hogy a népek egyáltalán nem érzelmes vizsgálóbizottsága elé lépve, mindenekelőtt tudnunk kell, kik és mik vagyunk. Szent István birodalma nem faji képlet volt, hanem egy olyan állameszme megtestesülése, amely minden itt élő népnek életjogokat biztosított. (Különben nem is maradhatott volna fenn, és kebelén nem szaporodhattak volna kedvükre a nemzetiségek.) Ezt az állameszmét képviseli tárgyi valóságként a Szent Korona. A korona nem vallási kegytárgy, nem papi huncutság és nem elavult politikai eszme. Csak a szándékosan kitermelt tudatlanság vélheti ilyesminek. Mai szóhasználattal úgy is fogalmazhatunk, hogy a Szent Korona a sok nyelvű, sok nemzetiségű, sok fajú Magyarország „multikulturalitását” jelképezte a nyugati kereszténység jegyében. A kezdet kezdetétől, Európa kellős közepén. Magyarnak lenni pedig nem állapot volt, sokkal inkább feladat és hivatás. A különféleségekkel való érintkezés egy évezreden át mindennapi gyakorlatot jelentett. Ennek is köszönhető, hogy a magyarnak olyan arányérzéke van, mint kevés népnek Európában. A kiegyezés utáni magyar nemzetiségi politika „túlkapásai” pedig eltörpülnek, ha a legújabb korban Európa-szerte eluralkodó faji és nemzeti türelmetlenséghez mérjük őket. Magyarország évszázadokon át közvetítette, illetve sugározta szomszédai felé azokat a kulturális értékeket, amelyekre minden népnek szüksége volt nemzeti műveltsége megteremtéséhez és közös európai szintre emeléséhez. Egyszerűen adódott ez a nyugat-keleti áramlásból. Nagyon ismerősen hangzik, amikor Márai két végletől óvja a nemzeti öntudatot: az elérzékenyült önimádattól és öniqézettől, valamint a nyegle és üzleties nemzetközi szemlélettől, amely pökhendien tagadja egy nemzet hagyományokból táplálkozó öntudatának jogosultságát, egyéni képességeit és sajátosságait. A spekulatív jellegű hazafiasság éppen olyan bűn a nemzet ellen, mint a közösséggel minden együttérzést megtagadó, a nemzet nyelvét, múltját, képességeit ócsároló szemlélet.

Nyilvánvaló, hogy csak olyan nemzet képes helytállni a nemzetközi versengésben és az eltömegesedésben, amely becsüli és védelmezi múltját; amelynek egészséges önismerete és

öntudata van, és amely a műveltség és a minőség iránt fogékony. Az igénytelenség az eltömegesedés korának egyik legveszedelmesebb tünete, mondja Márai. *„A tömeg, amely mohón és falánkan jól akar lakni ennivalóval, olcsó és gyors keresettel, technikai kényelemmel, műveltségpótló szórakozásokkal és ismeretekkel, igénytelen lesz erkölcsi és szellemi magatartásában. Ennek az igénytelenségnek természetes következménye a pökhendi és szemérmetlen ököljog a társadalmi, kulturális és világnézeti vitákban”.*

Nem nehéz megállapítani, hogy Márai a röpiratában a tömeg, az eltömegesedés problémájával viaskodik leginkább. Egyrészt tudomásul veszi, elsősorban Spengler és Ortega fejtegetéseit akceptálva, hogy az eltömegesedés tény és kivédhetetlen tendencia, másrészt reménykedik abban, hogy egyszer ez a tendencia is „elmúlik”, és a kigúnyolt humanizmus, a lesajnált műveltség és a mellőzött minőség ismét szerephez jut, mert kénytelen-kelletlen rádöbben a világ, hogy ha nem „rehabilitálja” ezeket a fogalmakat, katasztrófába zuhan.

Megrendítő kiáltványként hangzik az, ami a röpirat 113. oldalán olvasható: az igazi műveltséghez bátorság kell. A műveltség a béke hősiessége. Az a műveltség, mely szembe mer nézni egy közösség igazi feladatainak nagyságával, legalább olyan bátorságot követel egy közösség tagjaitól békében, mint amilyent a háború követel a katonáktól. Tisztán látni a kor szellemi zűrzavarában, egy társadalmi, gazdasági és kulturális sorsforduló számumjában megőrizni az értékeket, melyeket az európai műveltség értéknek megismert, mindehhez bátorság kell. Az eltömegesedés korában az alkotó szellem vezető jogát hirdetni: bátorság, tehát műveltség kérdése. Nem téveszteni össze a nemzetet, mely örök, semmiféle alkalmi tenyészettel, mely mulandó: erkölcsi és szellemi bátorság ez is. Magatartást találni, és ezt a magatartást megőrizni egy tömeggel szemben, mely semmit és senkit nem érez annyira ellenségének, mint az egyéni vezetők szellemi igényét: egy neme az emberi hősiességnek.

„Egységes magyar faji képletet soha nem tudunk teremteni – írja Márai –, de egységes, osztályok feletti és minden osztály öntudatát mély árammal átható magyar műveltséget teremthetünk, ha elég bátrak vagyunk hozzá, hogy az egyéni jellemű és szellemű magyarságot egy önként vállalt nagy pedagógiai kísérlet segítségével egységes szellemi igényérzetre neveljük”.

Márai külön-külön tárgyalja a szellemi csúcsteljesítmények világát, a minden nemzet tulajdonképpeni nivóját reprezentáló átlag középvonalának problémáját, valamint minden alapok alapját: a népoktatás, a néptanító témáját. Egy nemzet jövője elsődlegesen attól függ, hogy a kisiskolásban sikerül-e felébreszteni a kíváncsiságot és az igényérzetet. Márai kiáll a néptanító szellemi és anyagi függetlensége mellett, mert *„a jövőt, a magyar nemzet minőségi élethalálharcának esélyeit az első harcvonalon ők tartják kezükben”.* Ezért szorgalmazza a néptanítók továbbképzését, ezért akar módot adni nekik, hogy rendszeresen megismerkedhessenek a magyarság és Európa időszerű problémáinak igazi értelmével. Márai ekkor még nem tudhatta, hogy a háború utáni nagy társadalmi rangsorolás alkalmával, 1946-ban, az új pénz bevezetésekor a nevelők fizetését a háború előtti keresetük ötödére fogják leszállítani. S noha azóta ciklikusan, visszatérően nagy szavak hangzanak el az oktatásról és a nevelőkről; időnként stratégiai ágazatnak kiáltják ki az oktatást; untig ismételtetik, hogy minden ország, amely fel akart emelkedni, mindenekelőtt az oktatásba ruházott be – semmit nem változik az alapképlet! Ki kell végre mondanunk: hazugság, hogy nincs pénz az oktatásra. Az oktatás finanszírozása nem függ a gazdasági helyzettől. Egyes-egyedül politikai akarat kérdése. Semmi más!

A falunkban Svecné, a legszegényebb, legnyomorultabb asszony mindig az első sorban ült, ha jött a faluszínház. Megkérdezték tőle: hogy-hogy erre van pénze? Így válaszolt: ami kell, az kell!

Döntéshozó Hölgyeink és Uraink, tanuljanak a néhai Svecnétől!

TÁJOLÓ

Tanítható-e az erkölcs és az etika?

Természetesen tanítható, sőt kell is tanítani. Csakhogy ahhoz mindenekelőtt tudni kell, hogy civilizációnk, illetve országunk milyen stádiumban van, milyen erkölcsi állapotban van, azaz ismerni kell a tanítás egyetemleges közegét, különben elkerülhetetlenül csalódás éri a tanítót, valamint a nevelésügy eredményt váró irányítóit egyaránt. Ugyancsak tudatában kell lennie minden érintettnek, hogy hol húzódnak a taníthatóság határai – még a „legideálisabb” feltételek és körülmények között is.

A mindennapi élet, a köznapi gyakorlat alapján ítélő ember úgy vélheti, hogy bizonyos normákat és szabályokat „minden tisztességes ember” megismer felnövekvése közben, és a szocializáció eredményeképpen figyelembe is veszi őket – legalábbis tudja, milyen normákhoz és szabályokhoz kellene alkalmazkodnia. Tehát az erkölcs, illetve az etika tanítójának „csupán” az a feladata, hogy a családból és a tágabb környezetből hozott készletre építve egyfajta megerősítést, illetve korrigálást végezzen.

Sajnos, nem ilyen egyszerű! Hogy ne a közepébe kapva kínlódjunk, illetve gyötrődjunk a teendők végzésekor, a dolog alfájától kell indulnunk, ha az ómegáig nem is juthatunk el.

Etika csakis erkölcsből származtatható. Erkölcs pedig nem létezik vallási, tradicionális vagy filozófiai alapok nélkül. Tehát, ha valaki erkölcsileg nevelni akar, avagy etikát akar „oktatni”, először tevékenységének vallási vagy filozófiai alapjait kell tisztázni.

Európában az erkölcs alapja a keresztény hit volt, minthogy az, amit történelmileg Európának nevezünk, maga is a keresztény vallás alapján szerveződött, elsősorban a kereszténység római ágának szellemében. Ez a hegemónikus állapot elvileg a felvilágosodásnak nevezett szellemi mozgalom térhódításáig tartott, közhelyszerűen a XVIII. század végéig; gyakorlatilag természetesen tovább: hozzávetőlegesen a XIX. század harmadik harmadáig. Nem egyszerre és azonnal szűnik meg egy hegemonia. A dolog természetéből következően az ilyesmi többlépcsős folyamat, s ez jelenleg is tart. Közben olyan stációkat jegyezhetünk fel, mint az első világháború; a bolsevizmus, a fasizmus és a náciizmus uralomra jutása; a zsidóirtással súlyosbított második világháború, valamint az 50-es évek második felében és a 60-as években lezajló nyugat-európai társadalmi bomlás, ami persze egész Európára, sőt az egész világra kihatott.

A részletes vizsgálódáshoz José Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* című könyvét ajánlhatom kalauzként; mégpedig egyszerű, érthető és elfogulatlan kalauzként. Nem ismerek használhatóbbat. Tehát legyen ő a társunk a tájékozódásban és segítők a megértésben!

(Az említett könyvből éppen a napokban készítettem – függetlenül a cikkírás feladatától – egy sűrített, aktuális egyéni olvasatot. Az alábbiakban ebből fogok idézőjel nélkül idézni.)

Ortega akkor írta ezt a könyvet, amikor még nem lehetett tudni, hogy az első szovjet öt éves terv egyáltalán megvalósul-e; és nem lehetett tudni, hogy Németországban a kommunisták kerülnek-e hatalomra, avagy Hitler lesz a befutó. Akkor még a bolsevizmus, a fasizmus és a nemzetiszocializmus *egyaránt* reménységnek számított. A Szovjetuniót is, az Egyesült Államokat is – ezért vagy azért – az emberiség reménységének tekintették. Ma már nehéz elképzelni ezt a történelmi szituációt, a csillagok eme együttállását.

Mindezt azért mondtam el, hogy az olvasó érzékelhesse és értékelni tudja Ortega ítélőképességét és történelmi előrelátását. *Annak a szellemnek*, aki az eseményekkel egyidejűleg képes volt olyan

diagnózist megfogalmazni, amely hetven év óta érvényes, tehát kikezdetlennek bizonyult, *elhihetjük*, hogy a történelmi jövő előre látható, noha csak annak fő váza. Ám ennél többet a múltból és a jelenből sem láthatunk. Ortega szellemének fényében nyomorúságosan hangzanak azok a gyakran olvasható és hallható bárgyúságok, hogy a történelem értelmezhetetlen, valamint hogy „még nincs kellő távlat” az események megítéléséhez. (56 esetében ez az állítás egyszerűen tragikomikus és szégyenletes!) Valójában a történelem nagyon is értelmezhető, és az egyidejű események megítélésében sem indokolt a tanácstalanság. Az viszont igaz, hogy az időtálló vélemény megalkotásához két dolog nélkülözhetetlen: az ítélőképesség (judícium), valamint a részrehajlás nélküli, elfogulatlan gondolkodás. Civilizációnk jelenében mind a két szellemi erény hiánycikknek számít. Ez az oka a feltűnően rossz találati aránynak, valamint a mellébeszélésnek!

Mi köze mindennek az erkölcsöz? Mindjárt kiderül!

Tehát a felvilágosodás filozófiája a profán ráció (a „józan” ész) nevében megfosztotta trónjától a szakralitást (az Istent és a szentet). Ennek két társadalmi következménye támadt. Az egyik az volt, hogy az általános emberi és politikai jogok értelmében az emberek elvileg egyenlők lettek; a másik pedig az, hogy a továbbiakban az erkölcs alapjául nem az isteni eredetű keresztény vallás szolgált, hanem a közember által alkotott törvény. Akkor is így van ez, ha a törvényalkotó – a nyomaték kedvéért – esetenként buzgón hivatkozott a keresztény elvekre. (Paradox módon – vagyis *álnokul* – még a liberálisok és a szocialisták is ezekkel revolverezik ellenfeleiket alkalomadtán napjaink magyar országgyűlésében. Bájos, ugye?)

Mondanunk sem kell, hogy a liberális demokrácia szellemi atyjai abban a reményben szereztek érvényt saját elveiknek, hogy általuk az emberek elégedettebbek, boldogabbak, tisztességesebbek lesznek.

Nem ez történt! Éppen az ellenkezője annak, amit vártak!

A XIX. század egy olyan emberfaját hozott világra – a lázadó tömegembert –, aki közvetlen veszélynek teszi ki azokat az elveket, amelyeknek a létét köszönheti. E század harmadik harmadában gombamód szaporodtak a baloldali tömegmozgalmak és tömegpártok; az első világháború után ugyanígy a jobboldali ugyanezek. A 20-as években írja Ortega: ha végleg ezé az emberfajtaé lesz a döntés joga, harminc év sem telik bele, s földrészünk visszahanyatlík a barbárságba. (Tessék ámulni és elmélkedni!) A tömegek lázadása – mondja – pontosan megegyezik azzal, amit Rathenau „a barbárok vertikális hódításának” nevezett.

No és az emberi boldogság?

Az utóbbi években rettenetes látványban van részünk: cél híján végtelen sok eltévedt emberi élet bolyong saját labirintusában. Minden imperatívusz, minden (isteni) parancs megszűnt. Akár ideálisnak is tűnhet ez a helyzet, hiszen minden élet teljesen szabadon azt tehet, amihez kedve van, s csakis önmagával foglalkozhat. Csakhogy a szabaddá tett élet bezárul önmagába, üres és tétlen lesz, s minthogy valamivel csak meg kell tölteni, frivol módon kitalálja vagy tettetli magát, s mindenféle látszatfeladatokat végez, amire semmilyen igazi, őszinte indíték nem készíti. Ma ez, holnap valami más, emennek az ellenkezője. Elveszetteknak érzi magát, ha önmagával szembesül. Az önzés kész útvesztő. Érthetően. Ha önző módon úgy döntök, hogy csak a saját életemben lépelek, nem jutok sehová, csak egy helyben topogok.

(Nem, ez nem mostani szöveg, ezt is a 20-as években írta a spanyol Ortega!)

No és az „emberléptékű” erkölcs, amely ugyebár nem olyan „kegyetlen”, mint az isteni alapú? – Mi lett a növekvő emberi tisztesség ábrándjával?

Nem meglepő, hogy a világ demoralizálódik. Ez a való igazság: mindenki – nemzet és egyén egyaránt – demoralizálódott. *Ez a fajta demoralizáció egy ideig szórakoztató*, sőt valamelyest illúziókat ébresztő. A hitványabbak úgy érzik, hogy megszabadultak egy nagy tehertől. A tízparancsolat annak a kornak a nyomasztó jellegét őrzi, amelyben kőbe vagy bronzba vésték a

törvényeket. A *parancsolni* szó etimológiailag azt jelenti, hogy *terhelni; valakinek valamit a kezébe adni*. Aki parancsol, az óhatatlanul bosszantó. A hitványabbak az egész világon megunták, hogy terheket raknak, feladatokat rónak rájuk, s most ünnepi hangulatban élnek ebben a súlyos imperatívuszoktól megfosztott korszakban. De nem tart sokáig az ünnep! Ha nincsenek parancsolatok, amelyek egy bizonyos életmódra kényszerítenek bennünket, akkor életünk csupán lehetőségek halmaza marad. És *az ifjúság már ebben a rémisztő lelki helyzetben van*. Ürességérzetük épp abból fakad, hogy szabadok, hogy nincsenek kötöttségeik. Egy élet, amely csupán lehetőség, sokkal inkább öntagadás, mint maga a halál.

Ismétlem: ezek nem ezredvégi tapasztalatok alapján íródott megállapítások – ez egy hetven-hetvenöt évvel ezelőtt rögzített diagnózis. – Rajta nagyokosok, utánozzátok, ha bírjátok! A példa előttetek vagon.

Itt kell szólnunk arról, miért nincs tekintélye és ereje *az individuális ember által jegyzett* erkölcsi törvénynek. Azért, mert az emberi természet olyan, hogy az ember a lelke mélyén megkérdőjelezi az ilyen törvényt. (Csak valami rajta kívüllől, felette állólól fogad el erkölcsi törvényt. Csak a vallástól vagy az ősök hagyományától szentesítettet tűri meg magán, úgy-ahogy.) Magamagában úgy gondolkozik: ha a másik alkothat törvényeket nekem, én is alkothatok törvényt magamnak vagy neki. Mivel különb ő nálam? Ha neki szabad, nekem is! Erről a kis emberi természetről, erről az apróságról feledkeztek meg az ábrándos szellemi atyák, s feledkeznek meg mindmáig az unokáik, dédunokáik, ükunokáik és szépunokáik. Ahogy az emberi természetet nem ismerik, ugyanúgy nem ismerik a társadalom és az egyéb emberi közösségek természetrajzát sem. Ezért még mindig *a szeretem - nem szeretem; a tetszik - nem tetszik* munkál gondolkodásuk, törvényalkotásuk és kormányzati mentalitásuk ábrándos és zavaros bugyraiban. Csakhogy ez – divatszóval élve – nem működik! Sorry! (Őszinte sajnálatunkra.)

Ortega kérdezi: Miért panaszkodnak a liberálisok, a demokraták, akik harminc évvel ezelőtt haladónak számítottak? Vagy talán gyermekek módjára csak akarnak valamit, de a következményeket nem vállalják?

(*Én kérdezem 2001-ben: Miért tetszenek még mindig infantilizmusban szenvedni? A bolsevizmus-fasizmus-nemzetiszocializmus történelmi leckéje után is?*)

Ortega: Korunknak az a jellemzője, hogy a közönséges lélek nemcsak tudatában van közönségességének, hanem van mersze, hogy jogot követeljen a közönségességének, és mindenütt azt érvényesíti.

Átvesszem a szót Ortegától. – A liberális demokrácia első látványos produkciója az első világháború volt. A rendkívül kínos 20-as években *a labilis demokrácia* a saját szülőiteinek – bolsevizmus, fasizmus, nemzetiszocializmus – halálos szorításában vergődött, és a 30-as években csak testvérharc mentette meg a teljes pusztulástól: a nemzetiszocializmus nekiesett a nemzetközi szocializmus mellett elkötelezett bolsevizmus torkának. Az egyik fenevad leterítette a másikat. Utána pedig az öregúr hosszas szkanderezésben legyűrte legidősebb fiát. Történelmileg – legalábbis euroatlantilag – most itt tartunk.

Összegzően megállapíthatjuk, hogy a liberális demokrácia társadalmilag-politikailag ellenségeket szült magának; erkölcsileg pedig az a helyzet, hogy a liberális demokráciákban csak annyi a biztos elem, amennyi még mindig megmaradt a bőszen diszkreditált ántivilágból – a történelmi viszontagságok ellenére is. A saját termésű elemek labilisak, lényegük szerint emberellenesek, és a tömegembert további elaljasodásra ösztönzik, illetve késztetik. A társadalom tetejéről fennforgó kétes alakok mutatják „az erkölcsi példát”, pazar megvilágításban.

Először 1938-ban jelent meg magyarul *A tömegek lázadása*, de valójában nem kellett senkinek: sem a baloldali, sem a jobboldali tömegmozgalmaknak; sem a liberálisoknak, sem a konzervatívoknak; sem a szaktudósoknak és szakembereknek. Érthetően. Mindenki találva

érezhette magát. – Nem véletlen tehát az sem, hogy a rendszerváltozás után sem fogadta ováció, (még csak érzékelhető szellemi izgalmat sem keltett!), amikor 1995-ben a Pont könyvkereskedés újra kiadta. Pedig a Magyarországnak kinevezett Budapesten izgulékony és izgatható értelmiségiekben nincs hiány! (Ezért vagyok torkig az izgatott értelmiségi imitátorokkal.)

Aki most és itt, ebben a decivilizált civilizációban, ebben a civilizátoroktól lezüllesztett országban erkölcsöt és etikát akar tanítani, nagy fába vágja a fejszét. Nehéz kenyér jut neki. Egyetlen tanáccsal lehetek a segítségére: hozzá ne fogjon addig, amíg nem olvasta el Ortega emlegetett művét. Nincs kétszáz oldal sem. És tiszta beszéd. Mert a szellemet és az értéket nem kilóra mérik. A kiló a rongyember mértékegysége: így veszik meg egymást, stílszerűen.

Ebben a világban, amelyben most vegetálunk, csak akkor lehet erkölcsre nevelni, etikát tanítani, ha reménykedünk abban, hogy a rossz példából is lehet tanulni, a rossz példák alapján és közepette is lehet tanítani.

Hát igen. Kisfiam, ha lejár az elnöki megbízatásod a Fehér Házban, nem szabad ám hazavinned onnan a bútorokat! És a vetélytársaidat nem szabad ám aljas módon gyaláznia, ahogy a bácsik és nénik teszik!

A „példamutató” főemberekről jut eszembe: a mai gyermeket, a mai fiatal úgy tanítja erkölcsre a minden rendű-rangú közeg, mint az egyszeri kiképző őrmester a kiskatonát célba löni. Durr! Mellé. „Na látja, most azt mutattam meg, hogy’ nem szabad célozni!”

Aki ma erkölcsi nevelést akar végezni és etikát akar oktatni, csak a fentebb említett reményben teheti.

Reménykedjünk és iparkodjunk! A többi: a diszkreditált Isten dolga.

Gyilkos kamaszok *Csáth Géza A kis Emma című novellája elé*

Leggyakrabban az Egyesült Államok iskoláiból érkeznek hírek gyilkos gyermekekről, de időnként egy-egy hazai történet okoz döbbenetet és értetlenséget.

Mínthogy a vallás (a kereszténység) eleve bűnben fogantnak tételezte az embert, úgy nevelte híveit, hogy azok folyamatosan nézzenek szembe magukkal, bűnös hajlamaikkal, és igyekezzenek leküzdeni a gonosz kísértéseket.

A felvilágosodás emberképe szerint mindenki jónak születik, csak a társadalmi viszonyok és körülmények torzítják el az egyes embert. Ez a felfogás paradox módon éppen addig altathatta el az ember éber figyelmét, amíg a vallás ereje, valamint a zárt, organikus közösségek ereje – mondhatni – töretlen volt.

Ahogy a közösségek bomlása következtében egyre több individuum szabadult fel, illetve ahogy a vallás tömeghatása csökkent, az ember kénytelen volt vizsgálat tárgyává tenni az individuum pszichéjét. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a pszichoanalízis a XIX. század végén csírázott ki, és a XX. század elején szökkent szárba. Freud abban a két évtizedben válik európai divattá, amelyben Csáth Géza írja novelláit, tanulmányait – Freud jegyében.

Aki megfigyeli a csecsemőkorból kibontakozó kisgyermeket, nem felejtheti el, hogy hol ügyetlenségből, hol indulatból, hol felfedező szándékkal a kisgyermek hajlamos rombolni és kínozni, fájdalmat okozni. A kisgyermek személyisége nem utolsósorban attól válik ilyenné vagy olyanná, hogy említett gesztusait hogyan kezelik, hogyan korrigálják, hogyan terelik. Aztán óvodába kerül a gyerek, majd kisiskolás lesz, és mire a kamaszkor beköszönt, a korábbi szocializáció közben nagyrészt „elfelejti”, milyen kedvezőtlen hajlamok is lakoznak benne.

Nagyobb baj, s ez az igazi: a szülők és a nevelők is megfélemeznek erről olykor. Azért nem könnyű ezt észben tartani, mert közben – természetesen és helyesen! – jóhiszeműen, jót feltételezve kell bánnunk a gyermekkel. Azonban rejtett vagy felszínre törő indulatait mégsem szabad szem elől tévesztenünk, és a kamaszkorban ugyanúgy figyelniük kell a gyermekre, mint a csecsemőkorból kibontakozó „kis butára”. Hiszen a kamaszkorban felforr az emberi sarj, mielőtt véglegesre érik. És az óvodai, valamint a serdülőkor előtti iskolai szocializáció nem védhet ki minden olyan elemet, amely a kamasz forrongásai közben keletkezik.

Az idősebbek, a falun felnövők különösen emlékezhetnek még arra, hogy minden korosztályban akadtak gyerekek a kamaszkor idején, vagy akár azt megelőzően is, akik állatok (madárfiókák, békák, macskák stb.) kínzásában, boncolásában, elpusztításában élték ki egyrészt felfedező hajlamukat, másrészt agresszív, szadista ösztöneiket. De kiterjedt ez az agresszív, szadista hajlam olykor a kisebb gyermekekre, a bárgyúbb vagy idétlenebb egykorú társakra, vagy akár gyöngébb elméjű, nyomorék felnőttekre is. A cselekvők általában kevesen voltak, de a többi gyermek is asszisztált, és élményként magába építette a történeteket. A közösségi kontroll miatt ezek a cselekmények szinte soha nem fajultak el végletesen, megmaradtak a lelki és érzelmi felfedezés és iskolázódás stációinak, mert ezek a cselekmények végső soron katarzist eredményeztek. Vagyis a résztvevőknek benőtt a fejük lágya: megtapasztalták a bennük rejtőző agresszív erőket, megtapasztalták a következményeket, miközben felfogták, hogy hol húzódnak a határok.

Minél szűkebb a gyermek köre, minél szatnyább a közösségi kontroll, annál veszedelmesebbek a kamaszkori „kísérletezések”. A legveszedelmesebb – értelemszerűen – a magányos kísérletező, aki az indulatait magában forralja, gonosz hajlamait magába fojtja, s akire nem figyel fel sem a szülő, sem a nevelő.

Csáth Géza novellái anya nélkül felnövő, gyermekeire nem figyelő anya mellett felnövő, illetve általában érzelmileg sivár, valamint agresszív mintákat mutató közegben felnövő gyermekekről szólnak. A század elején fogant írások most a század végén érthetők igazán.

A művészet, az irodalom nem alkalmazott tudomány, nem is szakmai segédanyag. Ritka dolog, hogy valamely író valamely könyve kézikönyvként ajánlható lenne. Mindezt tudva, mégis azt mondjuk, hogy Csáth Géza novelláskötetét akkora példányszámban volna kívánatos megjeleníteni, hogy minden nevelő és minden értelmes szülő kezébe kerülhessen, és elolvashassa. Most volna igazán szükség arra, hogy társadalmi társalgás témája legyen ez a könyv, most, amikor egyrészt a szocializációs technikák sikerében bízva hajlamosak vagyunk megfélemezni az emberi lény rejtekező szörnyeiről, másrészt végtelenített filmként peregnek előttünk az erőszak, a gátlástalanság, a kegyetlenség mintái. S közben jeles pszichológusok úgy nyilatkoznak, hogy nem a „látottaktól” lesz valaki ilyen vagy olyan, hiszen az agresszió bennünk van. Ez igaz, csak azt felejtik el hozzátenni: éppen ezért nem mindegy, hogy előhívják-e belőlünk a szörnyeinket, avagy nem!

A belső szörnyeinkkel emberi közegben kell megküzdenünk – személyesen, segítséggel. Lehetőleg már kisgyermekkorban és kamaszkorban. Ebben a küzdelemben a puszta látvány, a virtuális kép nem segít. Csak a katarzist eredményező, a feloldódás élményét kínáló emberi (kisgyermekkori, kamaszkori) tapasztalat segít, amelyet egy figyelmes, gardírozó, kontrolláló közegben szerzünk.

Az olvasásról

Nem vállalkozom rá, hogy arról beszéljek, miként olvassunk, de azt el tudom mondani: én hogyan olvastam, illetve olvasok.

Úgy vélem, nincs érdemleges különbség a kezdeti és a mostani olvasásmódom között. Gondolom, ez azért lehet így, mert ösztönösen ellenálltam az olvasásra készítésnek mindaddig, amíg meg nem érlelődtem az olvasásra, és később is ösztönösen vigyáztam, hogy csak annyit olvassak, amennyit szellemileg-lelkileg meg tudok emészteni. Ezért nem adhatok tanácsot mindenkinek, legfeljebb a példámmal szolgálhatok. S legfőképpen hasonló mentalitású serdülő fiúknak.

Legtöbben mesék, versek, gyermekkönyvek, ifjúsági és kalandregények, ismeretterjesztő és tudományos-fantasztikus könyvek útján, lexikonok búvárlásán át jutnak el a felnőtt olvasó státuszába. A variációk száma alighanem végtelen.

Három fiú unokám van. Az egyik (most három és fél éves) szinte születésétől feltűnően kommunikatív, érzékeny minden nyelvi jelenség iránt – legyen az játékos anyai-apai lelemény, valamilyen vers, mondóka, dal, mese, történet –, és ő maga is „dolgozik” nyelvileg, „művészileg”. A másik unokám sokkal később kezdett reagálni a nagymamái kezdeményezésekre, és most, a tizedik évében leginkább a *Mi micsoda* sorozat érdekli. A harmadik kisfiú zenét ugyan hallgat, de azonnal megugrik, ha könyvet lát. Ő öt és fél éves. Lehet, hogy olvasás dolgában rám ütött.

Egyáltalán nem kívántam a meséket. Éppen azért, amiért általában szeretik: nem volt borzongás-szükségletem. A Föld elemű gyermeknek elegendő volt a bombázás élménye, az oroszok bejövetele, a társadalmi felbolydultság látványa, a családot ért zaklatások. Ha netán maradt még borzongás-igényem, azt kiélhettem a terepen, a társak között. – Hogy mi a jó és mi a rossz, azt az életből is kiszűrhetőnek véltem, és a szépet is megtaláltam a mindennapokban. Alkati dolog ez, azt hiszem. Amióta tudom, hogy Föld elemű Tigris vagyok és Oroszlán jegyű, azóta nemcsak hiszem, de meggyőződéssel vallom.

Mesehallgatáskor semmiféle katarzist nem észleltem. A mesék csak felzaklattak, kellemetlen érzés maradt utánuk. Az *Egri csillagok*-at érdekesnek – és amikor vége lett –, nagyszerűnek, szépnek, lelkesítőnek, meghatónak találtam, de az izgalmak megviseltek, és úgy éreztem, hosszú pihenésre van szükségem *ezek után*. Unokatestvéreim falták a May Károly könyveket, az indiánosat, Verne Gyulát, Jókait, ám engem – anyám nagy bánatára! – egyik sem vonzott. Elszörnyedve tapasztalta szegény, hogy amikor nagy nehezen rávett, olvassak el *pár sort*, két sort elolvastam, s jelentettem: kész vagyok a feladattal. Semmi nem lehetett jobb annál, mint reggeltől estig a szabadban lenni, futkározni, bújócskázni a hatalmas telken, játszani a két szomszéd tizenhat gyerekéből verbuválódott gyermekcseregyelgével. *Ehhez képest a könyvnek nem lehetett esélye!*

Az első könyv, amit magam olvastam el, Mikszáth-regény volt, *A Noszty fiú...* A tizenötödik évemben jártam ekkor. Az otthontól távol, a Debreceni Kollégiumban történt. Kötelező olvasmány volt. Kénytelen voltam elolvasni, mert a tandíjmentességet biztosító kitűnőséget nem kockáztathattam, és egyébként sem bírtam volna elviselni, hogy tudatlan legyek. Azt kell mondanom, hogy ez a muszáj áldásos kényszernek bizonyult.

Mi fogott meg a regényben? Szemben a *Légy jó mindhalálig*-gal, a *Pál utcai fiúk*-kal és egyebekkel, EZT *való világnak éreztem*, OLYANNAK, AMELYRŐL VOLTAK FOGALMAIM OTTHONRÓL, noha egészében nem ismertem. Ugyanakkor tudatában

voltam annak is, hogy ez a világ már egy letúnt világ, egy tökéletesen másvilág 1952–53 Magyarországhoz képest. De mint serdülő fiú nagy figyelemmel követtem Feri udvarlását, a férfi-nő viszony megjelenítését, az érintkezés módját. Utólag nyilvánvaló, hogy ez a könyv volt nekem ez ügyben az első irodalmi minta, amit már félig-meddig tudatos sejtéssel építettem magamba.

Innen számítom azt is, hogy minden olvasmányomban igyekeztem megkeresni az ismert világot csakúgy, mint magamat, és elhelyeztem benne mindazokat, akiket ismertem s akik valamiképpen beleilleszthetők voltak, akár csak egy mozzanat, egy villanás erejéig. Fordított irányban is ügyködtem: olvasmányom szereplőit próbáltam elképzelni a magam világában, elhelyeztem őket az ismert terepen: a családban, a tágabb környezetemben, a falunkban, beültettem őket osztályunk padjaiba, mint ahogy – előbb elfelejtettem említeni – osztálytársaim is helyükre találtak olvasmányaimban.

Ezeket a műveleteket folyamatosan végeztem: innen oda és onnan ide. Nem csupán a regényeket, elbeszéléseket olvastam így, így olvastam a történelmi, társadalomtudományi, politikai tárgyú könyveket vagy tanulmányokat is. (Különösen jól lehet gyakorolni az efféle ide-oda kapcsolgatásokat, ha életrajzokat, önéletírásokat, emlékiratokat, szociográfiákat olvasunk.) Sőt, újságot is így olvasok. Nyolcéves korom óta. Mert *nekem az olvasást legelőször az újságolvasás jelentette*. 1948-ban, a tiszai jeges ár idején, amikor Tivadarnál átszakadt a gát, én Csengerben, a szintén félelmetesen áradó Szamos partján már gyakorlott újságolvasónak számítottam. Az akkor negyvenöt éves apai nagybátyámnak, Elek bátyámnak én voltam a sajtóreferense. Este, amikor végzett a dolgaival, és már megbeszélte nevelőapjával, Józsi apával a Kun porta gazdasági ügyeit is, odafordult hozzám: na, Bandi, mi újság a világban? És én referáltam neki. Ma is tudom idézni, mi volt a szalagcím az akkor még létező Pesti Hírlap-ban a tivadari gátszakadás másnapján: TIZENKÉT MÉTERES ÚJ MEDERBEN HÖMPÖLYÖG A MEGVADULT FOLYÓ.

Röviden szólva: minden olvasottat vonatkoztatok magamra és világomra.

El sem tudom képzelni, mit olvas ki olvasmányából az, aki nem így olvas!?

Másfél évtizede, hogy egy harminchat éves, bohém hajlamú, egykor filmrendezői ábrándokat dédelgető, mozibolond emberrel beszélgettem művészetről, filmről, könyvről. Eltátotta a száját, amikor megtudta, én hogyan olvasok könyvet vagy nézek filmet. – Hát te ilyen komolyan veszed? – kérdezte ámuldozva; szája körül a nevetés ingere vibrált, és épp csak azt nem mondta: nahát, nem gondoltam, hogy ilyen naiv vagy! – Szerintem pedig ennél realistább realizmus nincs: a virtuálisban is a valóságosat keresni, avagy annak gyökerét. Nekem meg az a rejtélyes, hogy egy olyan emberben, amilyen ő, mi játszódik le, mi marad meg, amikor átereszti magán a filmek özönét. Valószínűleg annyi táplálék szívódik fel nála, mint abban az idős epegyöngye emberben, aki ezt mondja egy kiadós *hasmars* után: „Átcsapott rajtam tegnap az a tejfölös csirke!”

Itt tartottam, amikor kézhez kaptam a kanadai Joós Ernő *Bevezető a filozófiába* című könyvének második kiadását. Örülök, hogy eljutott hozzám, mert az első kiadásról nem értesültem. És örülök, mert ezt olvashattam a könyvecske utóiratában az olvasásról:

Aki olvas, az gyűjt. Aki gyűjt, az válogat. Aki válogat, annak valami célja van azzal, amit gyűjt, különben akármit összeszedne. Tehát gyűjteni annyi, mint válogatni, vagyis látni a különbséget a látottak között, felismerni valaminek az értelmét. Így mondhatjuk, hogy olvasni annyi, mint értelmet gyűjteni. Ehhez az szükséges, hogy szemünk lássa az értelmet a körülöttünk lévő dolgokban.

Kicsit odébb:

Aki tagadja a világ értelmét, az nem tud olvasni, még akkor sem, ha ismeri a betűket. Aki elfelejti behelyettesíteni a szavakat a valósággal, amelyet a szavak takarnak, az nem beszél, és nem tud olvasni sem. Akkor mit csinál? Fecseg! (Szerintem is, Ernő bátyám!)

Folytassuk:

Ha olvasni annyi, mint gyűjteni, s aki gyűjt, az válogat, vagyis már értékeli, értékrendbe sorolja a gyűjtötteket, akkor arra a kérdésre is tudunk válaszolni, MIT ÉRDEMES OLVASNI. Nemde csak azt, amit érdemes gyűjteni?

Lapozzunk egyet!

Mit tartogat számunkra az érdemleges olvasás? Hegymászást, s az önző, kicsinyes érdekeinktől, a futó, csiklandozó élményeinktől való menekülést - önfeláldozást.

Az olvasásból élet fakad, új tapasztalat, új, eddig nem ismert bölcsesség válik tudatossá bennünk. Tehát mit érdemes olvasni? Csak azt, ami új csúcokra vezet bennünket, ami „hegymászásra” készítet, mivel új látásra tanít mind az irodalomban, mind a művészetben - hiszen a műalkotást is „olvassuk” szemünkkel, fülünkkel, érzékeinkkel.

Ezek után mondhatjuk azt is, hogy aki tanít, „hegymászásra” tanít, s nem szabad visszariadnia attól, hogy nehéz feladat elé állítsa tanítványait. Minden, ami érdemes, aminek értéke van, „hegymászásra” kényszerít - beleértve magát az életet. Erre figyelmeztet Nietzsche, amikor A RÉGI ÉS AZ ÚJ TÁBLÁK-ban azt írja:

„Semmit nem kívánok ingyen, legfőképpen nem az életet.”

Aki ezen az úton akar járni, azt Nietzsche így erősíti és biztatja:

„Aki mindig nagyon kímélte magát, az utóvégre a sok kímélet miatt betegeskedik. Dicsértessék, ami keményre teszen!”

Ha egyedül nem is, Joós Ernő segítségével talán megfeleltem az olvasási tanácsadó tisztségben.

Nyomatékosan hangsúlyozandó, mennyire fontos, hogy az olvasás körülményei megfelelőek legyenek, és az olvasó ember jó állapotban legyen. Csak csöndben, elmélyülten, teljes figyelemmel érdemes olvasni. Különben elvész az olvasás értelme.

Csőnd? Elmélyültség? Teljes figyelem? Épp ezek hiányoznak a világunkból! Hol él ez az ember? – hallom máris.

Itt élek én, ebben a világban, s éppen azért mondom, amit mondtam. Sőt, hozzáteszem: *ne áltassuk magunkat azzal, hogy egy ilyen világban, ilyen körülmények között mindenki igazi olvasóvá nevelődik!* Mindig kevesen voltak az igazi olvasók. Akkor is, amikor a könyvnek még nem voltak jóval kevesebb erőfeszítést igénylő vetélytársai. Az *Olvasó népért* mozgalom idején is kevés volt az igazi olvasó. A cirkuláris haladás közben – egy újabb szinten – visszajutunk oda, ahol mindig is voltunk: kevesen fognak eljutni az igazi olvasásig. Ám ezekért a kevesekért mindig érdemes volt és érdemes lesz igényesen tevékenykedni: írónak, tanítónak egyaránt. Mindig a kevesek tartották fenn a világot. És ez így lesz, amíg világ a világ. Éppen ezt kell tudni.

Kérdezik a tanácsadót

Kérdezik, persze, hiszen arra való. Most éppen azt kérdezik tőle, hogyan készüljön a gyerek az érettségire; mit tanácsol. Én, szerencsére, nem vagyok tanácsadó, de most felveszem a kesztyűt.

Sajnos, meg kell tanulnia, amit tanítottak neki, mert abból fogják vizsgáztatni. Az érettségi felkészülésre vonatkozó tanácsadásom ennyiből áll.

Az, hogy le kell érettségizni, nyilvánvaló. Hogy mi marad meg a fiatalban abból, amit tanítottak neki, megjósolható. Ne ezzel foglalkozzunk! Arra a kérdésre próbáljunk meg tisztességesen válaszolni: mit és mennyit kell tanulnia a fiatalembernek ahhoz, hogy legyen valódi tudása. Ez a kérdés az igazán izgalmas kérdés.

Mindenekelőtt tudatnunk kell vele, hogy a világra vonatkozó tudás anyaga és jellege ugyanúgy minden pillanatban változik, mint maga a világ. „Minden változik, csak a változás örök” – ez volt a kommunisták kedvenc filozófiai idézete, csak arra nem gondoltak, hogy ez az idézet egyszer őket magukat is elsöpri az útból. Az nagyon tetszett nekik, az a gondolat, az a törvényszerűség, hogy minden véget ér egyszer, ami előttük volt, csak arról feledkeztek meg, hogy ez a „kíméletlen” törvényszerűség nem fog megpihenni az ő birodalmuk küszöbénél sem! – Az első dolog tehát, amit a fiatalnak meg kell tanulnia, hogy nem vele kezdődött a világ, és nem vele fog véget érni, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a múltat ugyanúgy tisztelni kell, mint a jövőt. Még gyakorlatiasabban: nem tunyálkodhat egy percig sem, sem fejben, sem cselekvésileg. Először is tudnia kell, milyen tudást hagytak reá az elődök, másodsor tudnia kell, hogy nem ülhet a babérjain sem a gondolkodás dolgában, sem a tettek mezején. Különben el fogják söpörni az útból, ugyanúgy, mint a kommunistákat.

A kommunizmus gyakorlata nem politikailag, nem emberéletben okozta a legnagyobb pusztítást, hanem mentalitás dolgában, a gondolkodás terén. A totális és korlátolt gondolkodás volt a jellemzője a kommunistáknak. A totális gondolkodás igénye természetes igénye az embernek, bizonyos értelemben szükség van erre a gondolkodási típusra, de két dolgot folyton észben kell tartanunk. Az egyik az, hogy a teljességigény nem párosulhat kizárólagosság-igénnyel, nem párosulhat totalitarizmus-igénnyel. Ha ezekkel párosodik, megreked a gondolkodás, illetve kezdődik a „helytelenül gondolkozók” mészárlása. Márpedig ez egyenlő a tömegmészárlással, hiszen mindenki „helytelenül” gondolkodik az effajta elmék szerint, aki nem tartozik a „helyesen gondolkodók” szűk körébe. Abba pedig mindig csak pár ember tartozhat, sőt az ott-tartózkodók közül is könnyen kieshet, kiszorulhat valaki a pikszisből, és a mészárlandók körében találja magát. Ez a XX. század nagy tanulsága!

Mindenki „kommunista” mentalitású, aki az említett betegségekben szenved. Legyen az tudós, egyházférfiú, vagy akárcsak szülő és tanár. No, persze, nem a kommunisták voltak először, hanem volt először a kommunista eszmétől független korlátolt, dogmatikus, merev, pozícióféltő gondolkodás, és a kommunisták csupán belaktak ezekből a megnyugtatóan finom falatokból, mert megtetszett nekik a menü, a stabilitás és a szilárdság rögeszméje. Én mégis a kommunistákat emlegetem, mégpedig azért, mert a mai fiatalok már őket ismerik e rákfeneségek klasszikus hordozóiként, és édeskeveset tudnak arról, hogy a kommunista mentalitás nem a semmiből termett, hanem az említett korábbi mentalitásbeli és gondolkodásbeli bibikből nőtt bibircsókká, undorító szellemi és lelki daganattá, mely végül felemésztette a gazdaszervezetet.

A tanulásban, a tájékozódásban első legyen tehát az elfogulatlanság és a rugalmas gondolkodás igénye. Függetlenül attól, hogy honnan jön, ki mondja, minden véleményt

szemügyre kell venni, minden információt meg kell vizsgálni, minden tudást kritikával kell kezelni. És ezt az igényt akkor is szükséges fenntartani, ha mi kerülünk hatalmi pozícióba, a világ kellős közepébe, ha mi vagyunk immár a nagyfiúk és nagylányok, sőt a derékhad, a társadalom-fenntartó középnemzedék mi vagyunk. Ezt idejében kell megtanulnunk, addig amíg „kicsik” vagyunk, mert nagyokként és öregedőkként már nem fűlik majd a fogunk a tanuláshoz, sőt fáradt felnőttként netán undorral gondolunk rá! És ekkor esik ki a valamikori nagyleány és nagyleány a világból, és egyszer csak azt veszi észre, hogy 35–40–45 évesen „kiöregedett”, nem kell senkinek, a gyerekei pedig kinevetik, cikizik. És mint meg nem felelő ember, aljas praktikák után nyúl, hogy mentse magát, és erkölcsi hullá lesz belőle.

Mikor mindez már jól bevésődött a fiatal ember kobakjába, meg kell értetnünk vele, hogy a szabályos, előírt, hivatalosan jóváhagyott tudnivalót ugyan tudnia kell, de egyrészt minden ilyet óvatosan kell kezelni, másrészt ezt a tudásanyagot a kíváncsú tudásmennyiség töredékének kell tekinteni. Azaz: szabadon választottan sokkal, de sokkal többet kell tanulnunk, mint kötelezően. Ha nem eszerint élünk, tíz éven belül lenullázódhatunk!

Hogyan tájékozódjunk, kikre figyeljünk mindeközben? Leginkább és legjobban úgy tájékozódhatunk, ha tiszteljük a környezetünkben azokat, akik lankadatlanul végzik a szellemi és lelki önépítésüket, és nem elnézőek magukkal szemben sem. Fel lehet őket ismerni! Nehezebb viszont elfogadni és követni őket... Na, de azt is illik tudni, hogy ami könnyű, az általában hamis. Az útra különösen érvényes ez. Ha nagyon könnyen fut az a kocsi, tessék megállni, és eltűnődni, gyanakodni: jó úton járok-e? – nem a lejtőn gurulok?

E szerint a felfogás szerint: amíg az érettségiig eljutok, jószerével csak azt tanulom meg, mennyi tanulnivaló vár még rám az érettségi vizsga után, hiszen csak egy töredékét tudom annak, amit tudni szeretnék, amit tudnom kellene. Tehát az igazi tanulás időszaka – immár megfelelő tájékozottság birtokában – az érettségi után következik. És meddig tart? Mindhalálig! Aki letér a folytonos tanulás és önellenőrzés rögzös útjáról, az simán gördül az emberi szeméttárolók irányában. Ott majd, valamelyikben kényelmesen elpihenhet...

Ha mégis Petőfi?

Petőfi nem alkuszik – írta Ady Endre. – Szabad-e nekünk alkudnunk, ha bármilyen tény kerül vagy kerülne napvilágra Petőfiről? Természetesen nem szabad. Ezért kell végiggondolnunk azt is, hogy mit kellene gondolnunk abban az esetben, ha mégis kiderülne: a barguzini sírban igenis Petőfi Sándor földi maradványait találták meg.

Petőfi ettől nem változna meg, de megváltozna a mi reá vonatkozó szemléletünk, sőt megváltozna önszemléletünk is. Feltehetően a feléledő nemzeti elevenségétől félnek azok, akik a lelet azonosítását kézzel-lábbal, valamint ostoba, szégyenletes, álkegyes érveléssel akadályozzák. Attól félnek, hogy a magyar érettebbé, bölcsebbé, szívósabbá, öntudatosabbá válik, ha netán egy mítosszal kevesebbje lesz, noha a cidrizők egyik fele imádja a mítoszrombolást. Attól félnek, hogy Petőfi Sándor a sírjából is szólni fog hozzánk és nevelni fog bennünket, mert szembenézésre kényszerít, mert gondolkodásra készít bennünket a föld alól is, ahogy akkor tette, amikor még a földön járt. Az ellenzők másik fele közülük kerül ki: a kényelmesekek, a betokosodottak, a verkli-fejűek, a sablon-imádók közül, akik nagyon nemzetinek gondolják magukat, holott csak az egy kaptafát szeretik kalapálni álcázott, mélyen ülő nemzeti kishitőségük közepette, eltökélten, eszeveszetten, és kopácsolásukkal akarják megakadályozni, hogy a makacs tényekről szóló hírek fülükbe hatoljanak.

Az ellenzők mindkét tábora attól fél, noha más-más okból, hogy Utassy József 1973-ban írott merész versének kívánalma netán teljesül: felkel és köztünk jár majd Petőfi Sándor, mint másfél századdal ezelőtt, és nem csak a szabadságról fog újra szólani, hanem maga magáról is, meg rólunk is, a halála óta megtett kín-keserves utunkról. – Nagy ok ez a félelemre! Nagy ok ez a szorongásra! Nagy ok ez a reszketésre! Nagy ok ez a kegyes képmutatásra! - Zúg Március!

Az ellenzők zavarodottsága az Akadémia elnökében testesült meg leglátványosabban és legszégyenletesebben. Tíz napon belül képes volt arra, hogy állást foglaljon a tudományos kutatás szabadsága mellett, majd – éppen az Akadémia közgyűlésén – képes volt rosszhiszemű, sanda célokat megcélzó, alattomos bandának feltüntetni azokat, akik a lelet azonosításának lehetőségéért küzdenek. Itt tartunk!

Petőfi Sándort ez nem lepné meg, Ady Endrének sem volna ismeretlen az ilyesmi, én pedig már végképp nem csodálkozom rajta. A mindenkori magyar hivatalos reprezentáció zavara ez. Régi keletű.

Márpedig Petőfi igenis elkerülhetett Barguzinba. Nem kellett ehhez önfeladás, mint ahogy Kovács Béla, a Kisgazdapárt főtitkára sem azért került a Gulágra, mert feladta elveit. Éppen ellenkezőleg! Kovács Bélát azért hurcolták el a szovjetek, mert nem bírtak vele a magyar kommunisták, még a fifikás és nagyeszű Rákosi Mátyás sem. Azokat az ellenfeleiket, akiknek volt valami a fülük mögött, akiknek volt valami bibijük, azokat előbb-utóbb legyűrték Rákosiék, mégpedig úgy, hogy formálisan meg sem szegték a szabályokat. De aki egyszerre volt hiteles, támadhatatlan és tehetséges, azzal nem tudtak mit kezdeni, ilyen esetben vagy a gyilokhoz kellett folyamodniok, vagy a szovjet elvtársakhoz - segítségért. Kovács Béla esetében Rákosinak megállt az esze, nem volt olyan ötlete, amelyet a törvényesség látszatának megőrzése mellett bevethetett volna. Ezért aztán a szovjeteknek jutott az a dicstelen feladat, hogy a magyar polgári politika akkoriban legpotensebb, leggerincesebb emberét, a magyar országgyűlés egyik képviselőjét erőszakkal elhurcolják, annak ellenére, hogy a parlament megtagadta a kiadatását, azaz nem függesztette fel a mentelmi jogát, vagyis nem vetette oda prédául. Törvénytelen, gátlástalan tett elkövetésére kényszerültek, mert

szabályos körülmények között, a normákat tiszteletben tartva, nem tudták legyűrni. A szovjetek *deus ex machiná*-ja egyben a lehető legnagyobb elismerés. A magyar országgyűlés gerinccsége, valamint Kovács Béla politikai tehetsége és emberi kiválósága előtt hódoltak aljas tettükkel. Petőfi Sándort is azért hurcolták el, ha elhurcolták, mert Magyarországon, elevenen nem tudtak volna vele mit kezdeni, megölni pedig nem akarták, mert az le nem csillapodó, le nem csillapítható hullámokat vetett volna, és a gyilkosságból soha ki nem mosakodhattak volna. Nem az oroszok – az osztrákok!

Miért ne volna elképzelhető, hogy a gulág-menet már 1848-49-ben megindult, elkezdődött?!?

Hogy nincsenek dokumentumok? – Ne tessenek már nevetetni! Manapság mondják ezt, amikor a kényes ügyeket telefonon intézik, hogy ne maradjon nyomuk? Hát akkor is tudták, hogy mikor, milyen esetben kell „telefont” használni betű helyett!!!

Hogy miért nem szökött meg Petőfi, miért nem adott jelt magáról? – Komolyan kérdezik? – Akkor én visszakérdezek: Raul Wallenberg miért nem szökött meg? Miért nem adott jelt magáról? A technika, a közlekedés évszázadnyival fejlettebb viszonyai között sem?

Száz szónak is egy a vége: bizony nem lehetetlen, hogy Petőfi nem halt meg a segesvári csatatéren; bizony lehetséges, hogy fogságba hurcolták, (sőt még az sem zárható ki, hogy a felesége tudott erről)!

Miért „túrta” a szabadság lánglelkű költője az elhurcoltatást, a fogságot, a reménytelen vegetálást? Miért nem vetett véget életének e megalázó helyzetben? – Van rá magyarázat-tippem! Mert bele tudom élni magam ebbe a helyzetbe. (Nem véletlenül: történelmileg másfél századdal idősebb, tapasztaltabb vagyok, és magam is megéltem ehhez hasonlót.)

Petőfi Sándor különleges, rendkívüli személyiség volt ugyan, de ember volt ő is. Legyen ez az első tételünk!

Költőnk szerb apa és szlovák anya fia volt, aki a magyar reformkorba született bele, szinte évszám szerint pontosan abba.

Mi volt a magyar reformkor feladata? Egy olyan, eleve multikulturális, multinacionális országot kellett az európai kényszer hatására nemzetállammá formálni, egyidejűleg nemzeti polgárosodást kezdeményezve, amely ugyanakkor maga sem volt független, mert minden kegyes díszítmény és különlegesség ellenére Ausztria tartozéka volt.

Petőfi ebbe a küzdelembe nőtt bele, erre a küzdelemre tette fel az életét, életének ez volt fennkölt értelme. Ha ez a törekvés csődbe jut, megfeneklik vagy netán katasztrófába torkollik – magasabb szempontból az ő élete is véget ér, nincs többé értelme, motivációja, hajtóereje, távlata.

A szerb apától és szlovák anyától született Petőfi személyes életprogramja, valamint az ország politikai, társadalmi, kulturális programja tökéletesen egybevágtott, hajszalnyi repedés sem fedezhető fel a kettő között. **PETŐFI EZÁLTAL TELJESEDHETETT KI, VAGY BUKHATTOTT EL, CSAKIS EZÁLTAL!!!** Ehhez kötötte az élete, és a halála is csak ennek halálából következhetett.

Petőfi nem pózolt, amikor a világszabadságról vizionált, következésképpen nem pózolt akkor sem, amikor saját magát a világszabadságért vívott küzdelem kellős közepébe helyezte, illetve képzelte. *Az ítélet és az Egy gondolat bánt engemet* című versét mai nyelven értelmezve, a „világszabadságot” politikailag olyan állapotként foghatjuk fel, amelyben szabadon társuló polgári nemzetállamok együttese alkot egy nemzetet, szemben azokkal a zsarnok erővel és alakulatokkal, amelyek ennek az állapotnak a kialakulását ellenzik. Ez a két tábor lesz ekkor a föld két nemzete, melyek a jó és a gonosz ellentétpárjaként vannak egyszersmind

megjelenítve, s melyek „végső” összecsapásra felállnak. Petőfi helye ebben a felállásban és küzdelemben nem lehet kétséges: a szerb-szlovák szülőktől született ifjú csak akkor lehet zseniális MAGYAR költővé, ha a magyar ügy győzedelmeskedik, tehát, ha a magyar nemzeti polgárosodás, a minden nemzetiséget magába foglaló magyar nemzetállam diadalra jut, és függetlenedik Ausztriától. Az sem kétséges, hogy – másképp fogalmazva – Petőfinek csak akkor lehet távlata, azaz igazi élete, ha A JÓ diadalmaskodik. Petőfi az összecsapás kimenetelét nem is tudja másként elképzelni, mint hogy győz a jó, amely eddig mindig vereséget szenvedett. Ellenkező esetre nincs elképzelése. Nyilván azért nincs, mert megkérdőjelezhetetlen az a hite, hogy most végre a jó fog győzni. Ha nem így történne: az ő számára értelmét vesztené minden: a világ, a haza, a család, maga az emberi élet is érdektelen volna számára ebben az esetben, azaz lényegében véget érne az élete, tehát ezzel nincs mit foglalkozni. Egy ilyen helyzetben az érdemi élet valójában lehetetlen...

Ha eddig eljutunk a gondolatmenetben, a többi már gyerekjáték. POTOMSÁG – ahogy Petőfi mondta volt.

Neki csak akkor élet az élet, ha a független magyar nemzet polgára lehet, ha szerb-szlovák szülők gyermekeként lánnglelkű magyar költő lehet, s ha ez a lehetőség elvész, teljesen mindegy neki, hogy halál vagy fogság következik-e. Akkor ki törődik azzal, hogy Szibériában kell vegetálnia, avagy a Szaharában. Szibéria mégis jobb, ha már vegetálásra kényszerült. Szláv származásának tudata, a szláv nyelv iránti érzéke nem vészett bele a magyar reformkorba, s ha már vegetálnia kell, az szlávul kedvezőbb és kellemesebb, mint hottentottául. Az öngyilkosság pedig nem kenyere. Ennyi. Aztán egyszer majd csak meghal. Meghalt. Lehet, hogy mégis Barguzinban?

Heidegger-tudorok vircsaftja

Nem vagyok filozófus, különös kedvelője sem a filozófiának, még azt sem mondom, hogy tudok németül.

Véletlenül került a kezembe Heidegger *Költemények* című kétnyelvű kötete. A Societas Philosophia Classica adta ki, 1995-ben. Fordítóként Keresztury Dezső van feltüntetve, azonban „a fordítás szöveghűségének ellenőrzését és gondozását” Fehér M. István és Ferge Gábor végezte.

„A versfordítások kéziratán alig javítottunk, a prózai szövegeket már többször pontosítottuk, de csakis azért, hogy a magyar filozófiai nyelvben – legalábbis részben – már meghonosodott heideggeri terminológiát következetesen érzékeltessük. De ebben sem törekedtünk merev egyöntetűsége, hiszen Martin Heidegger terminológiája sem ilyen. Azt reméltük, hogy az Olvasót a versek kötetlenebb fordításán s a prózai szövegek szigorán át könnyebben bevonhatjuk a megértés hermeneutikai körébe.”

Aki azonban nem kábul el a fontoskodó lila halandzsától, és konyít valamicskét a némethez, megdöbbenve tapasztalja, hogy ezeknek a nagyképű pontosító tudoroknak beletörött a bicskájuk Heidegger tőmondataiba is.

A 91. oldalon kezdődik *A földút* című elmélkedés az egyszerűről, a föld és a múlt erejéről és biztatásáról. Nem nekik való szöveg, bár nagyon is nekik szól a 95. oldalon olvasható intelem: „*Az ember hasztalan próbál terve szerint egységes rendet kialakítani a földgolyón, ha nem rendeli alá magát a földút biztatásának*”. A következő mondatot már csak a többiek kedvéért idézem: „*De a földút biztatása csak addig szól, amíg vannak emberek, akik levegőjébe születve, őt hallani képesek.*”

Eddig is találtam hibákat, faramuciságokat a fordításban, ám most egy olyan durva hiba kerül elém, ami nyelvileg is, heideggerileg is teljes képtelenség.

„*Jobbágysai ők eredetüknek, de nem szolgálai a mesterkedéseknek*” – így hangzana magyarul. Ehelyett: „*Ők meghallói származásuknak...*”

A „Hörige”, ami jobbágyot jelent, nem tévesztendő össze a „Hörer”-rel. Filozofice pedig: Heidegger nem misztikus, hanem szikár. Aki nem tud igazán németül, az is lehetetlennek tartja, hogy Heidegger a származás meghallásáról beszéljen. Nem, itt nem a „vér szaváról” van szó, hanem a kötődés erejéről és hűségéről. – Micsoda különbség! – Egyébként pedig a mondat a jobbágy-szolga ütköztetésre épül. A jobbágy *eredetileg* önálló gazda volt, noha egy hierarchia tagja; míg a szolga önállóság nélküli bérmunkás, aki bármire kapható. Például: *mesterkedésre*.

„*Mind kevesebb azok száma, akik az egyszerűt még megszerzett tulajdonukként ismerik. De a kevesek lesznek mindenütt a maradandók. Csak ők képesek a földút szelíd erősségével túlélni az atomenergia óriási erejét, mely az emberi számítást mímelte magának, és azt a saját cselekvés béklyójává tette*” – figyelmeztet és biztat az öreg Heidegger.

Folytathatnám a hibák tallózását, de elégedjenek meg az elmélkedés utolsó bekezdésének három mondatával. Az egyik tőmondat, egy másik majdnem az, a harmadik is egyszerű. A két rövidebbet németül is közlöm, oda lehet adni egy kezdő gyerekeknek: „*Der Verzicht nimmt nicht. Der Verzicht gibt*”. Vagyis: „*A lemondás nem elvesz. A lemondás ad*”. A tudorok szerint: „*A lemondás nem vehető. A lemondás adódik*”. – Kommentár nincs. – Ezek után természetes, hogy szerintük: „*A lemondás az egyszerű kimeríthetetlen erejét hozza*”. Szerintem: „*A lemondás teszi az egyszerű erejét kimeríthetlenné*”. Ende. A tallózásnak.

De van ebben a kötetben olyan érdekesség is, amilyent korábban sehol nem tapasztaltam. – Elöl azt olvasom: „válogatta, szerkesztette és az utószót írta”. Keresi az ember az utószót, nincs. Van viszont a borító hátsó füle alatt egy halványsárga lapocska, amelyen meg lehet rendelni az UTÓSZÓT, külön 1360 Ft-ért. – Ügyes! – És ígérő címe van: *A költészet mint a lét nyelve a filozófia és a teológia határterületén*. Ám erre nem fizetek be, csak megnézem a borító hátlapjára nyomtatott szöveget. Az utolsó soron akad meg először a tekintetem: pásztoember. Na, ez is érdekes lehet!

Az is! A körmönfonság egyik mesterműve. – Van itt madárlátta kenyér, korsó bor, faragott székelty pásztorbot, destruktív-szkeptikus-pesszimista-nihilista-ateista-egzisztencialista professzor, paraszti észjárás, Arany János, Illyés Gyula, alemann nemzeti, furfangos népi, erdő, kunyhó, pásztoember. – Nem könnyű eligazodni, de el lehet. Nyilvánvalóan átértékelés zajlik a *Lét és idő* 1989. évi első magyar kiadásának fűlszövegéhez és előszavához képest.

Heidegger egyszerű ember volt, ám nem volt naiv. „*Behatóan érdeklődött írásainak a magyar nyelvre való átültetésének problémái iránt*”. – Ráérezett az Öreg! – Hátha még az iménti mondatot is olvashatta volna, a saját szövegének magyar nyelvű fordításán kívül! – Ő ezt nem érte meg, valamint magyarul sem tudott. Szerencséjére. – Viszont ugyancsak jó érzékkel jegyezte fel kis munkafüzetébe, hogy a magyar „gondolkozás” szó töve – a gond szó. Szerinte „*ez is szemlélteti, hogy az alapszavak néha egy egész nép filozófiáját összefoglalják*”. Szerintem is.

Most is éppen *gondban* vagyunk, hogy mit *gondoljunk* erről a magyar olvasóknak szánt borítói fűlszövegről.

Az tudja értékelni igazán a summázó bekezdést, aki már legalább egy oldalt elolvasott a *Lét és idő*ből. „*Heidegger gondolkodását talán „paraszti észjárásnak” lehetne nevezni*”. – No persze, valósággal dől belőle az ilyen, és amelyik német parasztnak nincs ilyenje, azt a *Lét és idő*ből tanítják erre, tanárok, jó pénzért. Valamint: ez a mostani kötet pedig népdalokat tartalmaz. – A vállon veregetés azzal folytatódik, hogy Heideggert Arannyal és Illyéssel rokonítják. Őket már korábban elintézték: előbbiről finoman elterjesztették, hogy degenerált volt, s mindkettő megkapta paraszti beosztását. – Miután a gondolkodásával végeztek, jön a viselkedése, szófűzése, öltözéke, elhelyezése a terepen, egy megbocsátó mosoly, végül ő is megkapja a végleges beosztását, a pásztoemberit.

Iskolapéldája ez annak, miként fokoznak le egy nagy szellemet a szemfényvesztő ügyeskedők a megbecsülés álarca mögé bújva, látszólag csupa kifogásolhatatlan jelző közé egy-két csinos valótlanságot csempészve. Csak visszafelé olvasva fejthető meg a duruzsoló „fűlszöveg”, azaz a *fűlbemászó* rejtett üzenete: ha valaki alemann nemzeti, az furfangos népi, és erdei kunyhóban lakik; afféle okos pásztoember lehet ugyan, de egy ilyen ember nem lehet a létfilozófia világhírű mestere; az ilyen ember gondolkodása – minden bizonyíték ellenére! – csupán paraszti észjárás, kuriózum. Röviden: paraszt. (Mi mondjuk meg, ki volt, pora is nekünk szolgál.)

Bent viszont, elől, ahol németül is elrebegik a köszönet szavát, „nagy filozófus” Heidegger – különben nem kaptak volna engedélyt sem Hermann Heideggertől, a hagyaték gondozójától, sem a három Verlag-tól, hogy kiadják magyarul ezt a válogatást.

Vajon tudja-e Hermann meg a három Verlag, hogy a kérelmezők kontár munkát végeztek, s ráadásul – hátul, magyarul – hízelgően, álnok módon összenyalaszták a szikár óriást? – Tudják-e, hogy a köszönet magyar szövegében a „nagy filozófus” elé odabiggyesztették a „*fekete-erdői*” jelzőt, s nem azért, hogy egy német tájegység lakói büszkébben járjanak-keljenek a világban. Ez a sanda betoldás viszont alkalmat teremt egy fontos megállapítás hangoztatására. Heidegger létfilozófusi különlegessége éppen abban van, hogy a Nyugat

létfilozófiájának végpontján felismerte: a földről induló absztrakciót földelni kell, ha nem akarunk az űrbe elszállni, vagy a Földön a semmibe veszni. Ilyen felismerésre csak olyan ember juthatott, akinek volt földi kötődése.

Mint láthatjuk, van ebben a könyvecskében tücsök és bogár – csak az ELŐSZÓT hiányoltam. Legközelebb írjanak hozzá azt is! Mellékletként, külön árusítva, persze. A címadásba és az ár kalkulációba nem szólok bele.

Az ötletet fogadják hálám jeléül, azért az esztétikai-nyelvi gyönyörúségért, amit a köszönet szavának záró mondata keltett bennem: „*Hogy hol lelhető még fel a költészet helye, az rajtunk áthúzódva mutatkozhat csak meg*” – Úgy-úgy! Vörös fonálként, galandféregként.

Nagyon valószínű, hogy Heidegger a „planetáris embernek” írta a *Lét és időt*, valamint szikár öregkori elmélkedéseit is. Mai szóhasználattal úgy mondhatnánk: *a globális embernek*. Ez azonban nem tévesztendő össze sem a globalizátorral, sem a globalizált emberrel. A német filozófia s talán a Nyugat filozófiájának utolsó mohikánja minden jel szerint a *különböző* földutakról induló emberek *együttes* globális létmódjához igyekezett segítséget nyújtani. Súlyosnak ítélte a XX. századi ember állapotát és helyzetét, (nem egyedül), de bízunk abban, amivel a *Tévutak* című elmélkedését zárja:

„*Az utak tévelyegnek.
De nem tévednek el.*”

Azt, hogy „nagyon valószínű”, természetesen csak az évődés jegyében írtam, hiszen Heidegger éppen ebben az eszmefuttatásában a napnál világosabban beszél törekvéseiről, valamint *a jövő emberének feladatáról*.

„A jövő emberének meg kell még küzdenie a nyugati metafizika természetével és történetével. *Csak ez az eszmélkedés juttathat el az ember planetárisan meghatározott ittlétébe, és teheti ezt a világtörténeti ittlétet megalapozottá.*”

A tévutak ilyen eszmélkedés kísérletei. Felületesen szemlélve olyanok, mint előadások gyűjteménye oly témákról, amelyek nincsenek összefüggésben egymással. Ám ha elmélyedünk a dologban, rejtett és szigorúan komponált összhangba kerül minden.

Egyetlen út sem ellenőrizhető, ha nem jártunk be más utakat. Együttes egységükben egy szeletét mutatják be annak a gondolati útnak, melyet szerző a *Lét és idő*ből kiindulva azóta szemügyre vett”.

Lehetséges, hogy a világnak, mindeneke előtt a Nyugatnak valójában nincs is más dolga, mint megérteni Heidegger eszmélkedésre vonatkozó (általam kiemelt) mondatát, és megvalósítani ezt az eszmélkedést. Természetesen: ez a létező legnehezebb feladat.

A XIX. század második felében filozófus, szellemtörténész és kultúrtörténész óriások jeleztek a Nyugatnak. Spengler az ő szellemükben, de politikai íróként hívta fel a Nyugat figyelmét világtörténeti jelenének problémáira, 1918-ban.

A világpolitológus Huntington 1993-ban egy cikkben, 1996-ban egy könyvben – minden eddigi szellemi teljesítményt, megnyilatkozást, valamint minden eddigi tényt hasznosítva – hívta fel a Nyugat figyelmét világpolitikai jelenének problémáira. Úgy hírlík, most újabb könyvet ír, melyben azt elemzi, milyen magatartást kellene tanúsítania a Nyugatnak a világrend átalakulása idején, és milyen feladatokat kellene megoldania eközben.

A filozófus, a szellemtörténész, a kultúrtörténész, a politikai író, a politológus dolga viszonylag könnyű: csak szembe kell néznie a tényekkel, és elfogulatlanul, szellemi függetlenként le kell vonnia a következtetéseket. A politikus dolga ennél sokkal nehezebb.

Miként *az ember*, a filozófus, a politikus is tévelyeg. De nem szabad, hogy végleg eltévedjenek!

A lélek tartós pünkösdje avagy a létezés lelki kvarkjai

Azt még csak-csak tudjuk, hogy Jézus karácsonykor született, hiszen ez: a szeretet ünnepe.

Azt is tudjuk, hogy Krisztus meghalt és húsvétkor feltámadott, hiszen ez: a mi saját, soros tavaszi feltámadásunk ünnepe is.

A lelkek szent töltekezésének és a nyelvek egyezésének káprázatos, robajos mozzanatát viszont már alig tartjuk számon köznapi értelemben, mert alig felfogható különleges esemény. Egyidejűleg is ámuldozás és gyanakvás övezte: vajon nem részegség-e? – Nem véletlen tehát, hogy a hitbéli fogyatkozás századai során éppen a lélek ünnepe szürkült el leginkább; sőt az sem véletlen, hogy népszokásaink közül a lelkek szent megmámorosodásának ünnepéhez kötődött *egy eleve ideiglenes intézmény*: a pünkösdi királyság.

A születés, a halál – emberi tények. A feltámadás – mint lényünk megelevenedése – megélhető. Ám a lelkek szent töltekezése, a nyelvek egyezése már gyanús dolog, mert az ebbéli hitet gyéren támasztja alá emberi tapasztalat. Noha olykor mondjuk, (önmagunk naiv lelkesültségében, boldog mámorban megélt idejét emlegetve): „akkoriban a föld felett jártam” – (és ezt a minősítést egykettőre megkaphatja tőlünk – sajnálkozva, avagy szemrehányón – embertársunk is), de miként a pünkösdi királyságban, ebben a mondásban is ott villózik az ideiglenesség káprázata, a felemelő mámorosság megmosolygásának mozzanata. Azaz: szép-szép, sőt gyönyörűsége is lehet, ám ez mulékony állapot, nem tarthat sokáig. – Nem kerülheti el figyelmünket, hogy Jézus megkeresztelkedése sem lett igazi kollektív ünnep – noha a keresztelő az emberélet szokványos, tapasztalati eseménye! –, nem lehetett azzá, mert tartalmazta azt a szerfölött gyanús, individuális, kiváltságos mozzanatot, hogy közben megszállta a Szentlélek.

A keresztény alapú vallási dogmatikák némelyikében még a Fiú isteni pozíciója is vitatott, nemhogy a Szentléleké! Egyáltalán: kétségbe vonták isteni létjogosultságát.

De a lélek a szent jelző nélkül is gyanús. (Sorolhatnám, miért, ám nem ok-leltárt készítek.) Mondom: gyanús. De megfoghatatlansága, gyanúsága ellenére: forrás és táplálék. A forrást pedig lehetőleg tisztán kell tartani, a táplálékkészletet pedig időnként fel kell tölteni.

Bármely léleknek számos kellemes élménye és köznapi ünnepe lehet, de a lélek legnagyobb eseménye az emberi kapcsolatokban az, amikor egy másik lélekkel tökéletes érintkezésbe juthat. Ilyen esemény nem történhet életünk minden színhelyén, és nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy bárkivel megélhetjük ezt a találkozást. Nem. De bárhol fellelhetjük azt a másikat, aki éppen arra alkalmas, hogy a mi lelkünkkel tökéletes érintkezésbe jusson. – Lehet férfi vagy nő. Lehet rokon, barát vagy szerető, ám egyik viszony vagy körülmény sem feltétlen követelmény vagy garancia. Lehet, hogy rokon, de az üzlet vagy az örökség dolgában esetleg elfogultnak vagy kapzsinak fogom találni. Lehet, hogy barát, ám némely esetben eloldaloghat, kámfort játszhat, amikor szükségem lenne rá; lelkes csaholása alábbhagyhat, amint veszélyt szimatol; netán: elárul. Lehet, hogy szerető, ám ekként színjátészó, álnok. És természetesen lehetséges, hogy sem nem rokon, se nem barát, se nem szerető, csak olyan ember, akit tökéletesen értek, s aki azonnal és pontosan érti: mire gondolok, mit érzek, mit miért csinállok, mi rejlik bennem. Vagyis: vele meg tudom tapasztalni a nyelvek egyezségét, a lélek szent töltekezésének élményét. Ha olykor megbicsaklunk, nyomban javítani tudunk, mert

képességünk és készségünk egymás iránt – határtalan. Ezért aztán elképzelhetetlen a félreértés, az összeveszés; a másik felet hibátlanul letapogató, kifürkésző csápjaink finom és pontos munkát végeznek. Ha mégis olyasmiről tesznek jelentést, amit létezésünk valamely sérthetetlen érdeke miatt már nem tudunk elviselni, elállunk egymástól, ritkábban fogunk találkozni, vagy korlátozzuk az érintkezés időtartamát. Történjék azonban bármi, az eseményt soha nem lehet meg nem történné tenni; az élmény örök időkre forrás és táplálék marad. A forrás és táplálék ízére mindig emlékezni fogunk és emlékezni tudunk.

Igen, gyanús dolog, mert esetleges: vagy találok ilyenre vagy nem. Gyanús, mert párosan individuális: csak kettesben élhetjük meg. Ha valaki odaóvakodik csodát látni, épp azok a mechanizmusok kapcsolnak ki automatikusan, amelyek a csodát termelik. Azaz: megleszhetetlen, láthatatlan, kifürkészhetetlen. - Ugyan! – hókuszpókusz az egész! – legyint a hitetlen. – Nem az, mert *létezik!*

Most már csak arra a kérdésre kell válaszolnom, mire jó ez a gyanús, másokat esetleg irritáló, kóklerségnek tűnő, kétszemélyes individualista flanc?

Ezek a párosok hordozzák magukban a létezés bájos lelki kvarkjait, az emberiségnek az atomnál sokkal kisebb részecskéit, amelyek a milliányi-milliárdnyi, sokkal sivárabb és csonkább kapcsolatokban didergő lelkekre is élénkítően sugároznak; aurájukba vonják, körülölelik őket; géniuszt teremtenek körülöttük és felettük: hogy olykor felséges néppé egyesülhessenek az emberek.

Ezt az esélyt készíti elő a lélek *tartós* pünkösdje, s ez a pünkösöd a teremtő nemzeti egyezés forrása. Csak a teremtő nemzeti egyezésre jutott népek képesek megteremteni egész régiók, földrészek egyezését, valamint a különböző civilizációk egyezését. A világ csak így léphet ki az ördögi körből.

ÁTTŰNŐ MAGYAR ÚTIKÉPEK

Szombathelyi vizitkártya

Nem lehetetlen, hogy Szombathely polgárai a legöntudatosabbak és legbüszkébbek Magyarország városlakói közül. Gondolnám, hogy német eredetű a jelenség vagy német hatás eredménye, de nem tehetem, mert bár a soproniak is öntudatosak – kedélyesebbek Savaria lakóinál. A rómaiság szigora üt át a századokon? Úgy vélem, igen.

Húsvét szombatján érkezünk feleségemmel nászuramékhoz, ugyancsak tündökletes tavaszidőben. Az intercity nem hasonlítható a „sima” gyorsok világához; megrázó élmények nélkül szállunk be várakozó kocsijukba. Mindössze pár száz méter az út lakásukig. Míg az asszonyok a gyerekekről, unokákról beszélnek, nászuram, Szombathely jeles polgára, aki minden városi, sőt megyei ügynek szenvedélyes részese, rögvest az újra felállított Szentháromság szoborról és a város emlékoszlopáról kezd nekem érvekkel dúsan megtűzdelte fejtegetésbe.

Másnap korán kelek, s míg a többiek még édesen alusznak, kísétálok az állomásra újságért, és a hajnali járókelőkkel elkalauzoltatom magam ehhez a bizonyos Szentháromság szoborhoz. A szoborral valójában nincs semmi baj, csak az elhelyezésével. Tényleg farral-háttal fogadja a térre érkezőt, sőt a székesegyháznak is a popsijukat mutatják a szoborcsoport figurái. Minden szombathelyi polgár tudja ezt, így látja, csak az újrafelállítók nem. Mindenesetre dicséretes a helyreállítás, a szoborcsoport pedig könnyűszerrel más irányba fordítható, ha megvan hozzá – ahogy mondani szokás – a „politikai akarat”...

Délután az országzászló közelében emelt emlékoszlopot nézzük meg. Szép gondolat jegyében született: mindenkire emlékeztet, aki tett a városért, netán élete árán is. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a múlt előtti tisztelgés jele ez az installáció. Nászuram szerint e jel elhelyezésekor figyelembe kellett volna venni a tér súlypontját és alakját, a már meglévő országzászlót pedig át kellett volna telepíteni ide, az elképzelt „ideális” szintér közelébe. Erre vonatkozó érvelését is meggyőzőnek találom. – Nagyon valószínű, hogy sok esetben azért van valakinek igaza a másikkal szemben, mert több időt, figyelmet és energiát fordított a dolgok minden oldalról történő vizsgálatára. A kényelmeskedve vitatkozó vagy cselekvő, aki nem küzdött meg, nem fáradzott véleménye gondos kialakításáért, ne érzékenykedjen, ha a vitában alul marad vagy ha döntése helyességét kétségbe vonják! Mi sem természetesebb!

Ne gondolja az olvasó, hogy ebben a városban csak hibát lehet találni! Ellenkezőleg. Azért voltam bátor erről a két hibáról beszélni, mert imponál nekem ez a város. Már negyven évvel ezelőtt meghódított, amikor a nyugati végekre kerültem a keleti csücsökből, a trianoni Magyarország csőréből. A történelmi tudat és az *up to date* elevenség egyaránt magas fokon jellemző a városra. Most is csodálatosan ápolt, tiszta, ragyogó. Pest után valóságos szanatórium a városkép a szemnek, a látásnak. Nincs ápolatlan ház, nincs szemét, nincs mocskok, nincs falfirka! Mondom is a nászasszonyomnak, mennyire egybevág a negyven évvel ezelőtti Szombathely-élményem a mostanival, s külön kiemelem a tisztaságát. Nászasszonyom bosszúsan legyint, városuk tisztaságával nincs meglegedve. Mit nem adnék érte, ha nászasszonyom látásának igényességét átültethetném Demszky Gábor megfelelő idegpályáinak helyébe! Vagy legalább valamelyes látás-átömlesztést lehetne az úron végrehajtani ! (Donorunk van, mint említettem.) Hátha észrevenné, amit most nem lát! Hátha

ezentúl tudná, mi a dolga; hátha ezentúl merné tenni a dolgát! Istenem, be szép volna! Furcsa módon nászasszonyom nem marasztalja el Demszkyt Pest miatt, noha neki Szombathely is szemetes. Meglepő fordulattal kinyilatkoztatja, hogy Pest az Pest, és a világ legszebb városa. Lehet, hogy ebből él Demszky? Ebből a mindennel dacoló – mert mélyre szuggerált – illúzióból? Bizony, nem lehetetlen...

Szombathelynek a zöldje is olyan ápolt és tiszta, mint az épületállománya. A csónakázó tónál sétálva bekukkantok egyik régi diákomhoz. Nem iskolai diákom volt ő, csak kollégiumi. Csak? Dehogyan csak, hiszen mélyebb és sokoldalúbb kapcsolat volt ez, mint az iskola színterén lehetségesek. – Fogadott kislányuk tízéves szőke gyíkság. Balettozik. Szerintem erre született. Javasolom, hogy vegyék komolyan a kislány táncosságát, és mutassák meg Győrött vagy Pesten. Az előbbi helyszínben állapodunk meg. Nem csupán azért, mert Pest messzebb van, ha továbblépésre kerülne sor, de azért is, mert úgy hírlík, a csodavárosban elfuseráltak egy balettosztályt: nem végeztették el velük kellő időben azokat a lényegében sportgyakorlatokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy könnyeden és kellő mértékben szétnyíljon a lábuk tőben. Ha egyetlen ember hibájából történt a hírhedett eset, akkor is megdöbbentő, és nem intézhető el azzal, hogy „elvtársak, mindenütt vannak hibák!”, és „csak az nem hibázik, aki nem dolgozik!”, noha ez a szöveg – mi tagadás – bitangul be van gyakorolva. Jól mondom: bitangul!

Még szerencse, hogy *bitang jó* dolgok is vannak a világban, Szombathelyen pedig különösen.

Hegyháti vizitkártya

Immár szombathelyi húsvéti jelenéseink protokolljához tartozik, hogy nászuram kirándulni visz bennünket. Legutóbb Kőszegszerdahely is programunk része volt. Akkor is áradoztam róla, most is ezt teszem. Jánosunk azonnal felajánlja az ismétlés esélyét. Ám az én dicséretem nem sandít ismétlésre, csak azért hangzott el, hogy nyomatékosítsa: gyönyörű tájék az Alpok-alja, és nem csupán Velem, Cák vagy Bozsok, hanem a kevésbé emlegetett települések határa is szépséges. – Megállapodunk, hogy ez alkalommal délkeleti irányba rándulunk ki, és Zalaegerszezen ülünk majd vonatra feleséggel.

Régóta látni vágyom Mindszenty bíboros faluját, ezért aztán Csehimindszent az első állomásunk. Tegnap hűvös, sőt jeges fuvallatok jelezték a feltámadás gyötrelmeit, ma ismét tündöklök a nap, és melegít a sugára. A falucska közepén a templom, előtte ott a mellszobor, körötte virágágyak. A kegyeleti főhajtás végeztével a polgármestert keresem, Pehm József legközelebbi rokonait. Az ebédjüket zavarom meg, de szíves szeretettel beszélnek velem. Aziránt érdeklődöm, vajon nem lehetett-e az én egykori mátészalkai tanárom, Pehm József a bíboros unokaöccse netán. Az arcában, szuggesztív tekintetében, egyenes tartásában, erkölcsi szigorában sok hasonlóság volt, noha ő – korábbi papsága ellenére – megnősült, nagy társasági ember lett, a szerenádok, múlatások felülmúlhatatlan szólistája, a gimnazista lányok bálványa – inas, csinos, gondosan öltöző férfiú. Más is kérdezte már, mondják a rokonok, de nem tudnak erről az emberről. Most már tényleg utána kellene néznünk, szól a polgármester úr a szívélyes búcsúzásakor. (Én számtalanszor hívtam a pesti telefonkönyvben szereplő Pehm Bélát, de soha nem volt szerencsém hozzá. Tanárom fiát vélem benne, tőle kérdezőn szerettem volna okosabb lenni.)

Ahogy beérünk Vasvárra, eltátom a számat. Ilyen takaros, patinás, kitörölt pohár tisztaságú *kis* várost talán még nem is láttam hazánkban. Szűk egy hónap leforgása alatt láttam Győrt, Pápát, Egert, Nyíregyházát, Kaposvárt, Szombathelyt, és most itt vagyok Vasváron. Hogyan

létezik, hogy még létezik kisebbségi érzés a magyar vidéki városokban, a magyar kisvárosokban? Hiszen a maga nemében mind különb a magasságos Budapestnél! Szomorúan állapítom meg ezt, hiszen aligha szegényebb a fő-izénk a többi városunknál. Másutt van a kutya elásva! Egészen biztos, hogy másutt. És annyira nyilvánvaló, hogy hol, hogy az evidens következtetést szégyennek tartom leírni: megsértenék minden értelmes, gondolkodó embert az országban.

Vas megye ősi székhelyén állok, és ahogy körültekintek, egy szempillantás alatt elém idéződik a középkori Magyarország: királyostul, szerzetesrendestül, épületestül, szellemestül, mindenestül. A középkori Magyarország szellemi-lelki atmoszférája körülbelül annyira volt más, mint a mostani Magyarországé, amennyire Vasvár különbözik Szombathelytől. (Áldott Magyarország! Áldott középkor!) Minden megvan Szombathelyben, csak az a lélek és az a szellem hiányzik belőle, amely Vasvárbán még most is jelen van!

Nem vidám ez a hely, egyik sem az, mégis jó itt lenni. Érzi az ember a történelmileg alapozott talajt a lába alatt, és a gyötrelmek emléke is erősíti a lelket: a viszontagságokat is túléljük, ha áldozatok árán is. Mint a domonkosok, akik a török elől elmenekültek ugyan, de aztán – a vasvári béke után kicsit kivárva – ismét visszatértek. – Az erdei csodatévő helyre menet útba esik a csónakázó tó. Ez sem közönséges. Szigetes közepén a mesebeli kígyókirály tekereg egy oszlopon, az, aki egymáshoz vezette a szerelmeseket, miután a Hajnalkát elrabló várúr kastélya a tó fenekére süllyedt a leány kívánságára. – Szép és rendben lévő itt minden, csak egy iskola éktelenkedik a város fölött ütött-kopottan, noha egykor díszes lehetett. Úgy látszik, ezen a ponton még a törekvő és becsületesen gazdálkodó kisvárosok is tehetetlenek.

Győrvár határában a győzedelmes kuruc vitézséget, Bezerédj Imre és Béri Balogh Ádám diadalát idézi az 1706. november 6-án és 7-én vívott csatának áldozó emlékmű, amely körül emlékpark létesült a későbbi küzdők megbecsülésére is. Az Egervárt akkor uraló Széchényi György kalocsai érsek menedéket nyújtott a legyőzött ellenségnek. Mintegy nyolcszázan húzták meg itt magukat, akik aztán a vár átadásáért cserében szabadon elvonulhattak Kanizsára. Egervár ma is áll, egyike a megkímélteknek.

Zalaegerszegre nehezen jutunk be valami nagy építkezés miatt, s időnk is csak annyi maradt jóformán, hogy elmondhassam: most már itt is jártam. Egerszeg is meglepetés nekem. Nem a városközpont lep meg, amit évtizedeken át építettek – erről tudtam, képeket láttam róla; tudtam a futbalcsapatáról, a színházáról, tudtam Papp Lajosról, a szívsebészről. A város mint egész lep meg, a régi szépségek és az ötletes újdonságok együtt. Erről így nem volt elképzelésem, fogalmam. Nem az én hibám ez. Kommunikátorok, médiumok, országmutogatók, Magyarországról jöttemezők, a ti hibátok, hogy egy érdeklődő, minden iránt fogékony emberben sem képződik meg teljes, igaz kép egy-egy városról, egy-egy tájékról, az idétlenül hangzó vidék-Magyarországról! Hogy mit kellene tenni? Mit nem kellene? Hát nem kellene mindig csak nyomorékokról, nyomorultakról, hibás, fogyatékos emberekről, anomáliákról, visszasságokról, civódásokról, lehetlenségekről, testi és lelki borzalmakról, szellemi képtelenségekről, azaz betegségekről és beteg dolgokról csevegni – akkor talán összeállna a teljes, ép, egészséges kép is egy városról vagy egy vidékről, ami igaznak volna nevezhető.

Cseszneki vizitkártya

Az 1968-ban nagy kukorékolással bevezetett *új gazdasági mechanizmus* éppen az utolsókat rúgta, Kádár pedig éppen 60 éves volt és felkínálta lemondását 1972-ben, abban az évben, amikor Münchenben olimpiát rendeztek. Nekünk ez azért nevezetes különösen, mert itt és ekkor szerezte meg Balczó András – öt világbajnoki aranyérme mellé – a még hiányzó olimpiai aranyat, ráadásul a szovjet Onyiscsenko legyőzése árán, és szinte vert helyzetből. Mindenki úgy érezte, akiben érzés volt, hogy a mi megtáltosodott emberünk bizonyos értelemben nemzeti elégtételt vett a szovjeten, tizenhat évvel azután, hogy az 1956-ban leverte a magyart. Nem csak Szepesi és Vitray esett transzba a közvetítéskor, transzban volt minden magyar, aki valamennyire is konyított a sporthoz, vagy legalábbis hallott már harangozni öttusáról és Balczóról. Simon János, a győri vízügyi szakközép tanára éppen Gézaházán túrázott lelkes, mert lelkesített osztályával azon a napon, amelyen Balczó futására sor került az olimpián. Ahogy útra keltek a turistaházból, kisorádiókat is vittek magukkal, nehogy elmulasszák meghallgatni a közvetítést. És amikor a végén Szepesi elordította magát, majd ismét csönd lett az erdőben, az osztályfőnök megállította csapatát, felkapaszkodtak a meredély oldalán, és a legsudárabb bükkfába belevésték, hogy BALCZÓ-CSÚCS.

Ma azért vagyunk itt a közigazgatásilag Csesznekhez tartozó Gézaházán, hogy kísérletet tegyünk eme emlékfá megkeresésére. Készült róla fénykép, hál'istennek, tehát dokumentálva van a véset, valamint az 1955-ben és 56-ban született öregdiákok emlékezete is őrzi a történeteket, mégis az volna az igazi, ha maga az élő fa magasodna előttünk, rajta a felirattal. Ha nem sikerül megtalálni a fát, rekonstruálni kell a vésetet egy másikon, és körül kell keríteni, hogy emlékhely legyen a környékéből.

Még jobb és szebb lenne, ha ez a Bakony közepi, magaslati hely nemzeti olimpiai emlékhellyé válna, s a turistaháztól egy futamodásnyira lévő kis kápolna, amely bazaltkőből van rakva és funkciótlan, a magyar olimpiai aranyérmesek csarnoka lehetne, akik persze tablókön sorakoznának egy százöt éves vonulat tagjaiként a múltból, az emlékek világából az örökkévalóságba. Természetesen fel kell majd avatni az emlékhelyet, s milyen jó volna mindezt még ebben az évben megtenni, mondjuk augusztus 16-án, Balczó születésnapján, ami azért is megfelelő dátum, mert ez a nap a millenniumi záróünnepségek dátumainak sorába illeszkedik, ugyanakkor nem zavarja a tervezett nagy politikai-társadalmi rendezvényeket.

Az avató ünnepséget azon a szabadtéri színpadon lehetne celebrálni, amely most is megvan a nézőtérrel együtt, noha kissé elvadult állapotban, de egy hét alatt rendbe lehetne hozni.

Magát a turistaházat nem volt szerencsénk látni, mert egy 15-20 fős dobermann-féle kutyafalka állta utunkat idomítóik társaságában, tehát annak az állapotáról csak sejtésünk lehet. Remélhetőleg nem tüzelték fel a helyiségek bététét, mint tették azt egykor felszabadítóink s teszik azt olykor ma is felszabadulni vágyó honfitársaink – ez esetben három-négy hét alatt visszanyerhetné eredeti patinás szépségét az Esterházyak vadászháza is. Úgy harmincöt évvel ezelőtt magam is jártam ott mint győri tanár az osztályommal, sőt magánemberként is volt szerencsém lakója lenni (feleségem és egy baráti házaspár társaságában). Nem túlzok, ha azt mondom, hogy ez a turistaház az ország tíz legszebbje közé tartozik, amennyiben nincs ebek harmincadján. Noha most állítólag kutyák is lakoznak benne, én bízom a gyors felújíthatóságában.

Csesznek nem akármilyen falu. Fölötte magasodik a vár, az egyik legjelentősebb magyar várom, mégpedig nem elhanyagolt állapotban. Folyamatosan dolgoznak a megőrzésén, a minél teljesebb rekonstrukcióján. Varázslatos képek tárulnak a látogató elé, ahogy az egyes

útkanyarulatokból más-más szögben elő-elóvillan az erőd, némelykor úgy, mintha a következő pillanatban egyenest behajtanánk a kapuján. – A község maga is csinos, takaros, ápolt, tiszta. Látszik, hogy van gazdája – nem úgy, mint Budapestnek. Lakói is nyilvánvalóan igényes emberek – nem úgy, mint a beképzelt fővárosiak. Mutatja ezt az a prospektus is, amit a falucska megjelentetett magáról. Van képeslapja és van műsorfüzete is. Mert a várban, a vár körül rendezvények szoktak lenni, mégpedig jelentősek, színvonalasak. A vár, a falu és maga Gézaháza egy-egy kis gyöngyszem. Ha van község, amelyik anyagi és erkölcsi támogatást egyaránt érdemel, Csesznek bizonyára ilyen. Ők a turistaházat is megfelelően kezelnék, és egészen biztos, hogy példás gondozói és gazdái lennének a nemzeti olimpiai emlékhelynek, a magyar aranyérmesek csarnokának, az emlékfának, a szabadtéri színpadból és nézőtérből kialakítható szabadtéri mozinak is, és egyáltalán bárminek, amit rájuk bízna a nemzet, az ország, a társadalom.

Láttam én nem olyan régen a televízióban egy embert, aki nagyon értelmesen, higgadtan, egyszerre józanul és képzeletgazdagon beszélt faluja ügyes-bajos dolgairól, az iskoláztatás nehézségeiről, erről-arról. Csak annyit jegyeztem meg akkor, hogy ilyennek kell lennie egy épkezléb vezetőnek, akire egy községet vagy egy várost rábíznak a választópolgárok. És még arra emlékeztem, hogy ez a remek ember valahol a Bakonyban teszi a dolgát. Mit ad Isten, ahogy kiszálltunk az autónkból, mi nyomkeresők, egy ismerősnek tűnő ember köszönt bennünket. Igen, ő az, az én tévéből megjegyzett emberem. Szalai Ferencnek hívják. Isten éltesse!

Milyen egyszerű a világ, az élet! Aki az ellenkezőjét vallja, az csalásra van beállítva. Akár tudja, akár nem. Vagy úgy, hogy maga csal, vagy úgy, hogy elfogadja a csalást mint tárgyalási alapot. Ha a tárgyalási alap tiszta, és ha nem akarok mást becsapni, minden egyszerű és szép, mint maga az önmagát kordában tartó ember. Aki egyáltalán nem valami csonkaság, éppen ellenkezőleg! Szabad ember az ilyen, de éppen a szabadság működése kedvéért tiszteli azokat a normákat és szabályokat, amelyek a szabad élet feltételei. Ez olyan világos és tiszta alaphelyzet és alapképlet, hogy csak a csepürágó, mániás maszatoló, hasbeszélő absztrakcionista nyüzsgő fereg akad fenn rajta. Tépje csak a száját mindhalálig, örölje csak fogai közt a semmit, csak ne emberek között tegye! Csak ne fertőzze a világot! Vonuljon valami zárt helyre! Ott kedvére előadhat magának, tornáztathatja csattogó állkapcsát, kattogó agyát, míg végképp el nem ájul vagy meg nem csömörlik saját páratlan kvalitásaitól. Szegény pára... Isten nyugosztalja!

Pápai vizitkártya

Pápán többször is megfordultam ez év tavaszán. Először azért autóztam ide barátom kocsiján, mert arról értesültem a sportújságból, hogy megint mentőfeladatot vállalt Verebes József, most éppen itt. Kíváncsi voltam a csapatára, s miért ne a 60. születésnapjához legközelebbi mérkőzést nézzem meg. Győrből tudom, mire képes: 1982-ben és 83-ban bajnokságot nyert vele az ETO, és a harmadik nyeresüket is csak ármánnyal és csalással lehetett központilag megakadályozni. Most sem csalódtam benne. A listavezetőt úgy verték meg 2-0-ra, hogy akár 6-2 is lehetett volna az eredmény. Tud valamit ez a Verebes: lelket lehel a rábizottakba, és ez itthon elegendő, hiszen nem játéktudásban van különbség a csapatok között, hanem lelki-szellemi készültség dolgában. Verebes Kos-Kígyó mentalitása (és miegyebe) éppen arra alkalmas, hogy ezt a készültséget, ezt a művész-feszültséget egy adott időpontban biztosítsa.

Az NB I/B-s Pápai ELC sporttelepén egyelőre még családi a légkör. Senki nem akadályoz meg, hogy bemenjek az öltözőjébe. Fanyalogva fogad, hiszen kihirdette az újságban, hogy nem óhajt születésnapra köszöntőket. „Mondjad!” – szólal meg rezignáltan, ahogy a kávéját issza. A nagy butykos csodafőző most is az asztalán, mint mindig, ha vége egy mérkőzésnek. A köszöntéssel kezdem, ám sebesen a mostani meccsről kezdek beszélni, és gratulálok a győzelmükhöz. „Ez a fontos!” – derül fel az arca, mint egy kisgyereké, aki meggyőződött arról, hogy nem hülye a bácsi. A meccs feszültsége még ott az arcán a mosoly alatt. Nem akarom sokáig feltartani, hiszen tudom, hogy a mérkőzés után a lelki-szellemi levezetés ugyanolyan fontos, mint a testi-fizikai; ilyenkor visszapergeti magában az eseményeket, megbeszéli magával a történeteket, a tanulságokat. Azt azért megkérdem, emlékszik-e rá, mi történt 17 évvel ezelőtt, szinte napra pontosan ekkor. Nem emlékszik. Most legalábbis nem, közvetlenül *a meccs* után. Mondom neki, hogy tizenhét évvel és egy nappal ezelőtt volt az a bizonyos ETO-Honvéd meccs, amelyen megverették a hazai csapatot 25 ezer főnyi lázban égő közönsége előtt. Szó szerint *kifújíták* az ellenfél hálójából a Győr egyenlítő gólját, galád módon. „Te ilyenre emlékszel?” – kérdezi elámulva. – Hát *az ilyenekre* különösen emlékszem, Józsikám, ilyen a berendezésem!

No, nem csak futball van Pápán, van itt egy Olasz Ferenc kiállítás is, a Somogyi József Galériában. Ideutaztam akkor is, amikor ennek volt a megnyitója, sőt egyszer még külön eljöttem, hogy alaposan szemrevételezzem a gyönyörűségeket, a pazar, pompás, briliáns, szóval *mesteri* fotókat. A megnyitón Makovecz beszélt (aznap már mondott egy búcsúztatót Lükő Gábor sírjánál Pesten), s azzal köszönt el a polgármestertől, hogy „ez egy európai város”, csakis ilyen helyekre érdemes jönni. Makovecz közel áll a szívemhez-lelkemhez, azért meg különösen, mert építészeti az ő szellemében támasztották fel a tetszhalott Csengert, (felnevelő helyemet), ami általában is hozzájárult a városka megelevenedéséhez. Nem véletlen, hogy Olasz Ferenc készített erről kitűnő kisfilmet. Most is Csengerbe indul *a fénymester* a ceremónia végeztével: Tákosról és Csarodáról csinál filmeckét, nyilván olyan remekeckét, amelyeneket szokott. (Azóta már be is mutatta a televízió a *Csarodát* az egyes csatornán, éppen pünkösdkor, a kecskeméti szentháromság-szoborról készült kisfilm társaságában.)

A kiállítás őrnője szerint Pápa álmos város, csak a kirándulóknak érdekes. No, hölgyem, az *ünnepi* kirándulás és a *hétköznapi* élet valóban nem tévesztendő össze! Egyébképpen igaza is lehet egy bizonyos dimenzióban: valójában kétféle növekedés és haladás létezik, ám ezek nem zárják ki egymást. Van az általánosan ismert csörömpölő, nyüzsgő, csörgő, csattogó, „élvezetes”, „szórakoztató” haladás és növekedés, ami – mondjuk – egy épület építésével vagy egy vonat robogásával ábrázolható, és van a növényi, állati, emberi növekedés és haladás, ami nem jár zajjal, csinnadrattával, lihegéssel, és „álmosítónak”, „unalmasnak” tűnik, de igencsak növekedés és haladás. Bátorkodom azt hinni, hogy ez utóbbi figurát Magyarországon Debrecen mutatta be klasszikusan, és Pápa ennek a figurának a filiáléja – ha lehet ilyet mondani. Igen, közös a háttér: a reformáció, a reformátusság. Ez a tempó olyan ritmuson alapszik, amely a haladást és a *maradandóságot* egyesíti. Fából vaskarika? Dehogy! Csupán annak a művészete, hogy haladás közben se menjen ki a láb alólunk, se távlatilag, azaz: lehetőleg ritkítsuk a seggreeséseket, és lehetőleg *maradjunk meg* haladásunk közben. Hogy ez a bizonyos növényi, állati, emberi, tehát szerves növekedés és haladás csak a református helyek sajátja volna? Nem, dehogyis! (Én számárságokat nem szoktam beszélni, és különösen vigyázok arra, hogy ne legyek elfogult – amennyire emberileg ez lehetséges.) Ám nem véletlen, hogy ezt a növekedési, haladási *típust* a református városaink, városkáink testesítik meg a köz tudatában (tegyük hozzá: elmarasztaló, lesajnáló hanglejtés kíséretében). Miért? Bizonyára azért, mert egy-két árnyalattal „növényibbek” a növekedés és haladás dolgában, mint más „növényiek”... *Megfontoltabban* haladók, *aggályosabban* növekedők. Ez akár igaz is lehet.

Ezen tűnődtem a régi földalatti borozóból jeles étteremmé lett bunker-vendéglőben, valamint abban a most megnyílt sörözőben, ahol nemes száraz rizlinget is lehet kapni a csülök vagy az igen ízletes sonkás és gombás melegszendvics mellé, és amely egész korszerűen *fekete lyuk*nak titulálja magát. Csupa kisbetűvel.

Sárvári vizitkártya

Ez a vonat a Déliből indul, és Veszprém felől közelíti meg Sárvárt. Csakhogy nem találom. Persze kijöhettem volna hamarabb, de megint bravúroskodom. Most rajtavesztek: míg idegesen keresgélem – előtte toporogva –, kihúz a szerelvény. Rajtam kívül még két lány dühöng. Ugyanis a 12-es vágány digitális programtáblája hiányzik. Ki tudja mióta. Állványostól kidöntötte egy darus kocsit. A kár jelentős, pereskedés zajlik. Ezalatt pedig csak egy köldök- vagy térdmagasságban elhelyezett hevenyészett krétás tábla tájékoztatja a csüggedettebb utasokat. Az emelt fejű járók nem juthatnak információhoz. – A lányok dühösebbek, mint én. Ők Zalába akartak utazni, rajtuk nem segít, hogy egy óra múlva a Keletiből vonat indul Győrön át Szombathelyig. Nekem megfelel.

Tündöklően süt a nap. Sándor ontja zsákjából a meleget, és kipattanó fák, bokrok, virágok élvezkednek benne, meg jómagam. Csodálatos nyugtató terápia ez, és szinte ingyen. Nem utaztam le a múlt évi nyugdíjas karikáimat, így kilencven százalékos kedvezménnyel lehetek a vasparipa utasa.

Jobban szeretem a vasparipát az autónál. Nem azért, mintha régimódi öreg lennék! Szabadabbnak érzem magam a vonaton, mint a busz vagy a személykocsi ülésébe gyömöszölődve, hozzásegeződve. Itt oda ülök, ahová akarok; kinyújtózhatok, felállhatok, járkálhatok, közben szóba elegyedhetek valaki nekem tetszővel; rágyújthatok, mehetek pisilni vagy a büfékocsiba; a folyosón játszhatok, tréfálkozhatok egy kislíval: teljes életet élhetek itt.

Noha a pisilés kissé körülményes, mert az ülőke nem áll meg magától, ha felhajtom; a jobb térdemmel kicsit szorítanom kell, ha nem akarom levizelni; bűvészkedésem közben viszont a nadrágom szára van veszélyben. Közben arra is figyelnem kell, hogy a WC padlatán lévő bővérű tócsa, mely nem emberi, hanem víz-műszaki eredetű, ne tegyen kárt a nadrágom aljában, ami mélyebbre száll a szokottnál, mivel – mint mondtam volt – pipiskednem és ügyeskednem kell. Ülő foglalatosság esetén nehezebb a helyzet. Nem csupán azért, mert az ülőke förtelmes állapotban van, és az egyik sarka le van szakadva, de azért is, mert ezen gyakorlat közben a bőséges tócsa körülményesebben mellőzhető el, s az aggodalom is gyötri az embert: mi van, ha a pénztárcája vagy a szemüvege belepottyán a mocskos tóba? Jelen esetben ez megmarad gondolatkísérletnek. Valóságos viszont, amit a fiatal kalauzember mond: vesztére tanult meg németül és angolul, ugyanis így – kiművelten – kénytelen érteni, milyen megjegyzéseket tesz a külföldi az általános magyar WC-mocskot tapasztalván.

Sokat tűnődtem már azon, hogy vajon miért romlott le a vasút állaga nálunk az autó fokozatos térhódításának mértéke szerint. Mert ugyebár tért hódított az önjáró gépkocsi Németországban is, Ausztriában is, Norvégiában is, de ebből a tényből ottanat nem következett, hogy a vasútnak le kell züllenie. A rejtélyt csak úgy tudom megfejteni, ha azt gondolom, hogy miképpen a polgári demokrácia végül is fejlettebbnek bizonyult a szocialista demokráciánál, azonképpen a polgári közösségi érzület is fejlettebbnek bizonyult végső soron a szocialista közösségi érzületnél. Nálunk az elvtársak úgy gondolkodtak: mi ezentúl autón járunk, mi a fenének törődni most már a nyomorultak vasútjával, akik még egy Trabantot

sem képesek venni maguknak! Az említett országokban pedig nyilván úgy gondolkodtak, hogy azért mert én Mercedes-en járok, még törődnöm kell azokkal is, akik továbbra is vonaton utaznak. – Bizony, bizony! Így is lehet gondolkodni!

A házaspár, akinek a kisfiával „bokszolok” a folyosón, csak félig fiatal. Az asszony harmincvalahány, a férfi viszont ötvenöt körüli. Második, javított választás az asszonyka. S nemcsak a gyerek, a házasság is sikerültnek mondható. A kisfiú ragyogó tekintetű, eleven, vidám, mozgékony vasgyúró, a pár pedig szemérmesen, meghitten mosolygó, mert összeillő. Sokadszorra teszem próbára az asztrológiai jegyekben megtestesülő tipizálás és jellemzés gyakorlati használhatóságát. Az első asszony nincs jelen, a férfi korábbi házasságából született asszony-leány sincs jelen, és arról sem tudhatok semmit, hogy ők ketten hogyan élnek egymással, mégis elmélyült beszélgetésbe merülünk a családi viszonylatok tartalmát elemzendő. Találónak és érvényesnek ismerik el, amit mondok az egyedekről és a kapcsolatok jellegéről, jellegzetességeiről. Pedig csupán három adat áll rendelkezésemre: születésük éve, napja és órája. Olykor csak kettő. Hát bizony, civilizációnk személyiség-bemérő szentnégyessége: a szangvinikus, kolerikus, melankolikus és flegmatikus kategóriák alapján lehetetlen volna érdemben elbeszélgetni a családi kapcsolatok rendszeréről, a felmerülő nehézségekről és azok elkerülésének módozatairól.

A kanadai magyar filozófus, a nyolcvan felé ballagó Joós Ernő bácsi, aki miatt most Sárvárra tartok, bizonyára csóválná a fejét, és eretnekséget szimatolna – úgy is, mint evangélikus keresztény ember, és úgy is, mint a nyugati tudományosság fegyelmezett képviselője. – Bocsáss meg, Ernő bátyám, a tapasztalat győzött meg az asztrológiai alapú személyiség-jellemzések érvényéről. Nekem először 1987-ben, 49 éves koromban került a kezembe efféle kalauz, „játékosnak” álcázva, mert különben akkor még meg sem jelenhetett volna nálunk. Nos, a feleségemmel végigzongoráztuk a család tagjait, a családtagok egymáshoz fűződő viszonyait, s bármennyire szerettünk volna, nem találtunk sántaságot sehol sem: a kis „játékos” könyvecske hibátlan kalauznak bizonyult. Lehet, hogy az asztrológia elméletében hiba van –nem értek hozzá. Én csak azt tudom, hogy a reá épülő személyiség-jellemzések kitűnően használhatók. Ha az emberiség történetében számtalanszor előfordult már, hogy hibátlannak vélt elméletekből katasztrofális gyakorlat következett, miért ne történhetne meg egyszer az ellenkezője: éppen egy hibásnak nyilvánított elmélet alapján tájékozódhatunk kitűnően. A többi legyen az akadémikusok dolga!

De hát te sem az akadémikus dogmatizmus útját jártad életedben. Ellenkezőleg! A tiszta, hibátlan, helyes gondolkodás esélyéért küzdöttél, minden mondatot ezért fogalmaztál. A *Bevezető a filozófiába* is úgy van megírva, ahogy a reformáció korában írtak a népből kiemelkedő nemzeti értelmiségiek, akik a Nyugat szellemi mozgalmával lépést tartva is *magyarul gondolkodva* szólottak – egyszerűen, érthetően, de mindig igényesen.

A Sylvester Jánosról elnevezett könyvtárt is magába foglaló sárvári várból érkezett hölgyel csak az állomáson beszéltek meg a könyveddel kapcsolatos megbeszélendőket, a délutánomba bele kellett még szorítanom veserákkal operált ösbarátom meglátogatását visszaútban Győrött, ám a Hírlapból mindig értesülök a város eseményeiről, törekvéseiről, változásairól. Régi ismerősöm Sárvár. Azután, hogy a debreceni egyetemet elvégezván Győrött landoltam, kedvenc kiránduló célpontom lett ez a városka. Bár soha nem mártóztam meg jótékony hatású fürdőjének vizében, takarossága, a Nádasdyaktól és a Sylvesterektől, Tinódiaktól nyert patinája, meghitt otthonosságot árasztó légköre, elevensége, igényes gondoskodása tiszteletet és megbecsülést ébresztett bennem iránta. Szíj Rezsőt, Medvegy Antalt ismertem innen szellemileg, később visszakerült ide az innen származó képzőművész barátom, akinek műteremlakást adott a város, amely rendszeresen vendégül látja a diák írókat és költőket. Az évtizedek során számos jeles alkotó került közülük a magyar szellemi élet

vérkeringésébe. Olyan példás hely volt a szememben Sárvár, hogy méltónak találtam bemutatni anyámnak is, aki tanítónőhöz illő ámulattal szemlélte várának egyszerű, puritán szépségeit, ahogyan minden gyönyörűséget szemlélte, melyet tovább-sugározhatott. Nem kétséges, hogy aki ebbe a városkába látogat, a magyar városiasodás példás helyére érkezik: a szívós szorgalom és az igényes igyekvés városába. Isten éltesse ezt a hajlamot!

SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM

Nevem a hazában

1. tétel: A kis pelikánok

Húgom úgy emlékszik, hogy Józsi apáéknál, a csengeri házban, a ritkán használt belső szobában volt egy kép. Kis pelikánokat ábrázolt. Rémlik valami, de én nem emlékszem tisztán erre. Csak elvéve jutottunk be ide, a sejtelmes, lefüggönyözött zugolyba...

Józsi apa a testvérét, Kun Esztikét fogadta házába, aki Gödényhez ment feleségül, ám férje korai halála miatt öt gyermekével pártfogásra szorult. (A házból a Lenin Tsz 1951-ben kitakarította a családot, szövetkezeti központ lett belőle, majd lebontották.)

Elek bátyám, a pátriárka korú nemzetségszű nem tud ilyen képet felidézni, felesége, Évi néném pedig úgy véli: a gyermeki fantázia Józsi apa magasan függő érettségi tablójának ovális portréiból formálhatott madarakat, hiszen az alájuk írt nevek cirkalmas kezdőbetűi tollpíhéknak látszhattak. Vagyis: Évi néném sem jár fantáziát koldulni.

Azt viszont én tanúsíthatom, hogy az efféle szintén nem kéregető, két foggal született, tehát táltos húgom „már a pólyában” tudott olvasni, nem sokkal később verselni, négy fiú között prédikálni, akik közül három idősebb volt nála, sőt vallást is alapított a maga számára. (A női dísznek szánt, aranyszínű, lánccal összefűzött páros kacsából imádandó Háp-Háp Uraság lett.) Ezért hasonlította őt a család a szellemi etalonnak számító néhai *Tóni nénénkhez*, s ezért védte meg Józsi apa a prédikálásban türelmetlenül sorokra váró fiúkkal szemben: „Haggyátok, e’ tuggya legjobban!” – noha a feminizmus meg nem fordult az öregúr agyában. Egy ilyen lélek képzelődhet ugyan, de a betűket – bármily cirkalmasak – nem nézi tollpíhéknak, az ovális fotókat pedig biztosan nem nézi madaroknak. De végül is ennek nincs jelentősége.

A név önmagáért beszél. Mármost azoknak, akik értenek régi magyar nyelven is, és tudják, hogy a gödény, valamint a pelikán - ugyanaz. – Kálmán Béla professzor úr nevekről szóló becses könyvecskéjében azt olvastam, hogy lehet foglalkozásnév (?), szimbolikus hasonlítás vagy totemnév. Én csak totemállatnévnek tudom gondolni, s ebben megerősített később Képes Géza is, aki szerint a Gödény név eredete legalább a VI. századba nyúlik vissza. (Persze nem csupán ezé a névé, hanem a többi hasonlóé is: Kánya, Rigó, Sólyom, stb.) A nemzetség által jelvényül választott állat valami olyan tulajdonságot, jellegzetességet testesített meg a nemzetség szemléletében, amelyet a legfontosabbnak, a leginkább követendőnek vélt. A gödény biztosan nem azért lett nemzetségi jelkép, mert iszik, hiszen az nem erény, legjobb esetben is egy közönséges létfenntartási mozzanat – csakis azért válhatott azzá, mert *vérevel táplálja a kicsinyeit*. Követendő példának, magatartási mintának csakis ezért tekinthették! Vagyis: e nemzetség tagjai természetesnek tartották az áldozatot az utódokért, a jövőért – s egyben a legfontosabbnak is.

E hazába érve Adorjánban ütöttek tanyát a Felső-Tisza mellett. 1262-ben birtokcserére kényszerítette őket a Győrnek városi rangot adományozó későbbi V. István. Ekkor alapították meg Ugocsában a tatárdúlás idején elpusztult szász telepés Tornatelke helyén Gödényházát, s foglalták prédikátumukba Farkasfalvával együtt. Szabó István az *Ugocsa megye* című könyvében (MTA, 1937) azt írja, a nyelvész Csüry Bálintra is hivatkozva, hogy a Gödények

„nemcsak magyarságukat, hanem a szatmármegyei nyelvjárás sajátosságait is máig megőrizték, holott falujuk az ugoicsai magyar kismemesi vidéktől elszigetelten előbb szász, majd jórészen orosz és oláh elemekkel átítatott környezetbe s a hatalmas nyalábi uradalom közepébe ékelődött be”. A címerünk elkallódott, de nem csodálkoznék, ha – előkerülvén – egy pelikán árválkogna a közepében, netán kicsinyeitől övezve.

Győrffy György könyvében (*István király és műve*) a 424. oldalon olvasható, hogy 1079 táján, azaz Szent László idején „a királyi szolgálatban megöregedett Gődény úr 2 ekét 20 ökörrrel és 5 szolgacsalláddal adott a veszprémi püspökségnek”. – Valószínű, hogy a Gődények az Árpád-háziak korában végig szolgáltak, sőt tovább is. 1470-ben, a Szirmayak beiktatásakor egyikük Mátyás személyét képviselte *homo regiusként*. – A XVIII. század elején Pál Gődényháza és Tivadarfalván birtokos; 1750-ben a család nádori adományt nyert, többek között Péterfalvára is.

Közben volt egy ugoicsai intermezzo. – A mohácsi vész után a megyebeliek kemény szavakkal megtagadták, hogy I. Ferdinándra voksoljanak, mondván: *kutyának ura kutya!* Ebben a Gődények hangja feltétlenül benne van, hiszen vezető nemzetség voltak a vármegyében. Az *eb ura fakó* ma már érthetetlen. Nem csak azért, mert nem tudják, hogy a *fakó* kutyát is jelent – nagyobb baj is van! Deschmann Alajos (*Kárpátalja műemlékei*, 1990) „az egyedüli, hiábavaló ellenállás” szállóigéjeként említi azt, amit Ady Endre még *küldetéses vétő*-nak említi *Hunn, új legenda* című versében. – Jó volna visszatérni Ady Endréhez! – hiszen az efféle „hiábavaló ellenállás” nélkül ma már nem létezne Magyarország! E nélkül a szellem nélkül elképzelhetetlen lett volna Rákóczi fellépése, az 1848-49. évi szabadságharc, és olyan történelmi apróság sem eshetett volna meg nélküle, mint 1956! (No, és Tökés László temesvári ellenállása 1989-ben...) Ugyan ki tárgyalt volna, miről és milyen alapon Károlyi Sándorral, Deák Ferencsel, valamint Kádár Jánossal, ha mögöttük nem lett volna ott politikai háttérként egy-egy szabadságharcocská!?!?

A Gődények Gődények maradtak a kíméletlen *non coronat* után is. Nyilvánvalóan szellemüket fel nem adva kerestek *modus vivendi*-t a Habsburgokkal, ugyanis a magyar függetlenség szelleme továbbra sem hagyta nyugodni a „hiábavaló ellenállást” tanúsító ugoicsai fajtát, hiszen Thaly Kálmán névsorolvasásakor (*Hajnal hasadása*, 1703) jelen van Gődény Pál ezeres kapitány: a fejedelem, Bercsényi, Esze Tamás és Bóné társaságában. Nem lehetetlen, hogy a kuruc ezredes nyújtotta meg az ősi rövid ő-t, így különböztetve meg magát közömbös vagy labanc atyjafiaiától. Mindenesetre a hosszú ő olyan szigorú hagyomány a mi águnkon, hogy elsőként ezt a tényt verték a fiúgyermek fejébe!

2. tétel: Engem ki véd meg?

Csengerben tökéletes harmóniában éltem a nevemmel. Ezt akkor nem is tudtam. Nem engedett ugyan a párttitkár továbbtanulni, ám a szentenciát is hosszú ő-vel mondta ki: elég volt a Gődényekből!

Debrecenben már fel kellett figyelnem arra, hogy nem mindenki úgy ejti a nevemet, ahogyan megszoktam. Volt, aki rövid ő-vel mondta.

Győrtött pedig már fintonogtak is: milyen furcsa név, és azt is megkérdezték: egyáltalán magyar-é?

Nekem természetes, hogy bármilyen idegen nevű és idegen származású embert magyarnak tekintsek (az első menetben), ha ő annak vallja magát, (noha a második menetben ellenőrzöm: vallomását igazolja-é a magatartása, a tevékenysége), de tagadhatatlanul összerándulok, ha magyarságomat a nevem „furcsasága” miatt kétségbe vonják.

Nem vagyok filologikusan memorizáló ember, ezért – sajnos – nem tudom datálni, ki és mikor mondta vagy írta azt, hogy a Szabó Jánosokat is az a veszély fenyegeti, hogy idegennek tekintik őket a hazájukban. A Kányák, Rigók, Sólyomok még nagyobb veszélyben vannak, mint a Szabók, noha egyik madárfaj sem veszett még ki egészen hazánkból. Ehhez képest mit szóljanak a Gödények, hiszen a pelikán már rég a kivésés sorsára jutott?! - Szólni keveset szólhatnak, csupán tűnődhetnek.

Az idegen nevűek és az idegen származásúak mégis úgy lehessenek zavartalanul magyarok, hogy az emlékezet előtti idők óta magyarok is magyarok maradhassanak a köz tudatában!

Nem érdektelen megemlítenem a *Hitel* szerkesztőségében játszódó jelenetet (1991. március 6.) Akkor jártam ott először, és úgy mentem oda: végre van Magyarországon egy szerkesztőség, ahol engem semmi bántás nem érhet. - Vannak az ember életében apró csodák. Ahogyan Dippold Pál fogadott, az életem egyik csodálatos kis eseménye; ám bejött a szobába egy kóborlovag, és – teljesen ismeretlenül – cikizni kezdte a nevemet. Így barátkozott. Lidérces volt, amit művelt. (Zavarában?) Nem személyes élményként volt szorongáskeltő, hanem köztünetként.

Olyanokat kérdezett, hogy magyar-e, igazi-e? Mondtam: nem én találtam ki. – „Mert azt hittem, felvett név! Jó ötlet: *iszik, mint a gödény!*” (Vajon, ha ezt a szólást ismerte, miért gondolta a nevet idegennek?) – Amikor erre azt feleltem: olyan is van, hogy *vérével táplálja a kicsinyeit* - kiderült, ismeri ezt is. Viszont ettől ideges lett! Amikor további enyelgésünk során említettem, hogy megkülönböztek a Gödények és a Gödények, megjegyezte: „Biztosan a pénzen vesztek össze!” – Nem, nem azon. Isten háta mögötti vidéken éltek, nem a preferált napnyugati napos oldalon; pénzük kevés volt, de egyikük kivonta kardját a magyar függetlenségért, a másik pedig nem mozdult, vagy ellene fordult. A kóbor szerkesztő a végén – gömbvillám módjára – észrevétlenül távozott a szobából.

Egy pillanatra sem fordult meg a fejemben, hogy kellemetlenkedése miatt kétségbe kellene vonnom a folyóirat szellemiségét, mértéktartó mentalitásának megbízhatóságát.

Én nem sértődtem meg és nem haragszom, pedig talán nekem is lett volna a sértődésre és a haragra annyi okom, mint azoknak, akik a *szónok* szót félrehallották; akik emeletes késsel képzelik el mellbeszúrásukat; vagy akik nagyanyjuk sérelmét vélték kiolvasni nemzeti lelkiismeretünk egyik dús babérokkaal ékesített fenntartójának senkit bántani nem akaró, ám tisztázó szándékú fejtegetéséből.

Nem tagadom, felzaklatott ez az epizód, ám hisztériát nem keltek, pánikba nem esem. Úgy vélem, egyfajta elzárkózás és elefántcsonttoronyi lét okozhat csak olyan pszichózist, amelyben napirenden van a képzelődés, a hisztéria, a pánik. Azonban szelíden és halkan megkérdezem majd a *speciális érdektöbbletüket* elzárkózva védő elefántcsonttoronyi lényektől, ha egyszer alászállnak önelragadtatottságuk magasából: mondjátok, feleim, engem ki véd meg?

3. tétel: A magyar nyelvőr

Az első két tételt 1991 tavaszán írtam. A *Hitel* szerkesztőségében olvasták, de nem jelentették meg. Megjelent viszont 1993-ban az *Emberhalász*-ban.

Mit ad Isten, 1993-ban, a 117. évfolyamában járó *Magyar Nyelvőr* cikket közölt, amely észrevételeket fűz az Árpád-kori „közszoói eredetű” személynevek magyarázatához. Így kezdődik: „1079 táján *Guden* úr, aki sokáig fáradt urának, László királynak szolgálatában és munkájában”. A cikket Fehértói Katalin jegyzi, de biztos, hogy nem neki volt fontos

nyomatékosan rámutatni: *nem biztos*, hogy a Gödény személynév a madárnévből származik, *sőt!*

Ezzel semmi újat nem mondott a háttérember! – Egyetértek a cikk szerzőjével abban, hogy ez hit kérdése. Azonkívül pedig: nem vagyok a magyar ősiség megszállottja; nekem az is megfelel, ha netán német vagy szláv származású vagyok. Nekem teljesen elegendők a tények: 1262-ben, amikor Szatmár megyéből Ugocsába kerültünk, úgy tudunk magyarul, hogy az idegen közegben is megőriztük a nyelvjárásunkat. Az is teljesen nyilvánvaló, hogy Gödényházát azért nevezik Gödényházának, mert a Gödények alapították egy elpusztult település helyén. Az valóban kétséges lehet, hogy Gödényházának van-e köze a pelikánhoz. De ki rágódik a madáron!?!

1995-ben született egy újabb unokám, Benedek, aki öt éves és négy hónapos korában, 2000 karácsonya előtt, látván, hogy a nagynénje csecsemőt szoptat, megszólalt: anya, én is szeretnék egy kistestvért. A kérdésre, hogy miért (egy bátyja már van), így válaszolt: „Csak. Meg legalább te is használhatnád a melledet valamire!” – Amikor karácsonyeste derűs tetszéssel felemlgettük a mondását, kissé megbántottan, nagy komolyan ezt mondta: „Hát a kisbaba a legfontosabb...”. Mintha így folytatta volna magában: mi van ezen mosolyogni való?

Ezt a harmadik tételt 2001 januárjában írtam, Benedek tiszteletére, aki történetesen Horváth.

Bánja a fene a madarat!

Anyám három alapverse

Anyám, néhai Gödény Sándorné Bartha Ilona (1913–1983), aki képzettsége szerint tanítónő volt, gyakorta idézgette vagy mondogatta azokat a verseket, amelyeket diákkorában meg kellett tanulnia. Felfigyeltem arra, hogy ezekből a sorokból, illetve versekből életszemlélet, magatartási szabályzat, életviteli kalauz, sőt létfilozófia áll össze. Ez a tény erősíti azok véleményét, akik úgy tartják: a magyar nem a filozófia népe ugyan – legalábbis nyugat-európai értelemben nem az –, ám van bölcselete, noha szilánkokból áll össze. A népi mondások, szólások, közmondások és szólásmondások; a dalok, nóták, a különféle versezetek és költemények; a mesék, mondák, legendák; az anekdoták, parabolák, találós kérdések, epigrammatikus Murphy-szerűségek egyvelegéből valóban kibontakozik, kirajzolódik valami, ami bölcsélet is, etika is, emberség is, nemzettudat is – és ki tudja, minek nevezhető még.

A dolog lényege mindenesetre az, hogy akik ezeket magukba szívták, azok nem érezték magukat sem tanácstalannak, sem elhagyatottnak, mert ismerték és értették a világot, s nem voltak illúzióik felőle, valamint egy közös szellemi-lelki kincs birtokában magányérzet sem gyötörte őket. Két lábbal álltak a földön és a Földön; feltalálták magukat a változó élethelyzetekben; jó kedélyüket, életkedvüket, derűs bizakodásukat nemigen kezdte ki sem az idő vasfoga, sem a politikai-társadalmi viszontagságok robajló özöne.

Anyám egy évvel az első világháború kitörése előtt született; első elemibe a kommün bukása után került; az első tanévüket a trianoni békediktátum törvénybe iktatásának gyászos emléke zárta: a zokogás és a harangzúgás. Ám ez a nemzedék még a történelmi Magyarország szellemi-lelki kincseiből tarisznyázott, s noha a legnyomorúságosabb években telt a gyermekora és ifjúkora (mint majd a második világháború kitörése előtt egy évvel született fiáé az újabb háború után, a szovjet megszállás és a Rákosi-uralom körülményei között, hogy

aztán 56-tal, az érettségi és a forradalom évével záruljon), végig megőrizte, amit kapott, és végig képes volt emelt fejű emberként élni abból, amit megőrzött.

A magyar költészet kincsházában, Endrődi Sándor 1895-ben szerkesztett gyűjteményében talált rá vöm anyám három alapversére, amelyek a sok-sok idézgetett vers közül is minősíthetően kiváltak az utód hallási érzékelése szerint.

Mindenképpen első *Az Igazság és Hamisság*, amely vezérszólamnak nevezhető. A költő Gyulai Pál rögtön tájékoztatja azt, aki hallgatja vagy olvassa a versét a társas világ leglényegéről: az Igazság az *Érték*, de ez mindig csakis a Hamisság testvér-szorításában létezik; miként az arany vagy a gyémánt, csak szennyezetten fordul elő a természetben; s noha mindig törekednünk kell arra, hogy lehetőleg tisztán mutassuk fel – a magunk árán! –, azt is tudnunk kell bölcsen, hogy a nemesfém – ha szennyező anyagokkal nem ötvözik – igen hamar elkopik, azaz szennyeződés nélkül nem kopásálló! – Ez az Igazság és a Hamisság megbonthatatlan testvéri társasságának dialektikus lényege, amit az egyszerű falusi legényke és leányka is megértett, jóllehet nem kacifántos filozofálgatás és körülményes magyarázat, hanem *a tanító költészet varázsa által*. A lesajnált tanító költészet révén, igen! Imponáló az az egyenesség és tisztaság, ahogyan Endrődi Sándor mellébeszélés nélkül megjelöli a kötet belső címlapján a kiadvány rendeltetését: A MAGYAR TANULÓ IFJÚSÁG ÉS CSALÁD HASZNÁLATÁRA TISZTÁN OKTATÁSI CÉLBÓL. – Majd, ha merünk így fogalmazni, akkor lesz kiút az ezredvégi szellemi-lelki káoszából. Akkor majd az emberek, mindenekelőtt a gyermekek és a fiatalok ismét talajt fognak, ismét két lábbal állnak majd a földön és a Földön, és sem tanácstalannak, sem elveszettnek, elhagyatottnak nem érzik majd magukat. Minden, de minden ezen múlik és ettől függ: a gondolkodás képessége és lehetősége; az érzelmi tájékozódás megbízhatósága; a lelki erő és egyensúly esélye. Sem a gondolkodás infantilis idiotizmusa, sem az érzelmi tanácstalanság, sem a lelki erőtlenség és labilitás nem szüntethető meg a tiszta és egyenes beszéd rehabilitálása nélkül. Márpedig ennek a letéteményese Magyarországon mindenekelőtt a magyar költészet. Ha úgy tetszik: az alkalmazható, a tanító költészet. S ennek van KINCSESHÁZA! Csak ki kell nyitni az ajtaját újra, le kell pókhálózni a falakat, ablakokat, le kell törölgetni a kincsekről a rájuk telepedett port – hiszen egy használaton kívül helyezett épületben legalábbis pókháló és por tenyészik, valamint áporodott a levegő. Ám a magyar költészet kincsháza didaktikai szempontból is újra felfedezhető, kiszellőztethető, leporolható. Csak értő kézre vár, melynek érintésére megelevenedik, mint Csipkerózsika.

Anyám második alapverse az *Éji látogatás* volt. Szintén a „mérgecs, kicsi öregúr” költeménye. E vers leglényege nem az árvák szomorú sorsának ecsetelése, hanem *a síron túl is érvényesülő és ható anyai szeretet*. Ennek biztos tudata és élvezése nélkül sem érdemleges nőnevelés nem képzelhető el, sem érdemleges nőtisztelet a férfiak részéről. Sem az öngyilkosság, sem a csecsemőgyilkosság, sem az alkoholizmus, sem a kábítószer-élvezet, sem az egymással szembeni tapintatlanság, durvaság, kíméletlenség, sem a magatartászavarok, sem a mentális zavarodottság és a gyakori lelki összeomlás (idegösszeomlás, úgymond), de még a stadionokban dülő elvadultság sem szüntethető meg, illetve nem mérsékelhető, ha leányainkat nem vagyunk képesek elsősorban anyaszerepre hangolni, természetesen úgy, hogy a művelt, tájékozott, mindenben feltétlenül társ szerepét is kínáljuk nekik a férfi mellett. E nélkül az előzetes garancia nélkül a mai nők zöme nem hajlandó önfeledten elmerülni az anyai és a feleségi szerepben – és ezen nem szabad és főleg nem célszerű csodálkozni! Teljesen nyilvánvaló, hogy korunk leánynemzedékeit, nőnemzedékeit csakis úgy lehet igaz feleséggé és önfeledt anyává varázsolni és nevelni, ha kodifikáljuk – a férfi-nő viszonyban, valamint a társadalom és a nő viszonyában – azokat a tanulságokat, amelyekre a világ szert tett azóta, hogy „a nők fellázadtak” az elavult modell ellen. Tehát a feladat: a tanulságok

megemésztése, valamint szervezetünkbe és szervezeteinkbe való beépítése. S ez a feladat mindenkié: férfié és nőé, anyáé és apáé, gondolkodóé és politikusé, munkáltatóé és köztisztviselőé, újságíróé és minden egyéb kommunikátoré, művészé és íróé, tehát kivétel nélkül mindenkié, egyháziaké és világiaké, de legfőképpen az oktatásé és a nevelésé. Családban, iskolában és bárhol másutt.

A harmadik alapvers Vörösmarty Mihály igen hosszú költeménye volt: *A szegény asszony könyve*. Ebből a versből ugyanúgy megérezhette a hallgató vagy az olvasó az emberi élet jó ideje és rossz ideje közti különbséget, mint az öregkor várható nyomorúságát, és különösen a meghatározó szerepét vesztett idős anya állapotát, ki „úgy maradt, mint a szedett fa”. De benne van a versben az az intelem is, hogy legyen bár sorsunk akármennyire nyomasztó és sivár, ôriznünk kell a nyomorban és az elhagyatottságban is emelkedett gondolkodásunkat, nemes érzületünket, azaz emberi méltóságunkat, mert csak így élhetünk magunkkal is és Istennel is egyaránt békében. A „fél könyvből, de nem fél szívvel” példája és mintája feleslegessé teszi a fontoskodó tudorok okoskodó szószaporítását; ez a félmondat százezrével szegényíti meg őket, és nyílegyenesen közvetlen összeköttetést teremt bárki emberfia-lánya szívével és elméjével.

Az első vers a fiúknak szólt: a társadalom működésének legrejtettebb és legérzékenyebb magvába engedett bepillantást – kissé fájdalmasat, ám realizisztikusat. Rokonszenvet keltett az igazság iránt, de a csalódásokra is felkészített. Tudott valamit ez a lesajnált költő, Gyulai Pál, sőt közvetíteni is tudta: be tudta lopni a szívekbe és az elmékbe.

A második vers elsősorban a lányoknak szólt, az ő fontosságukat hangsúlyozta, az ő öntudatos büszkeségüket táplálta, miközben tudatosította bennük azt is, hogy ami miatt igazán fontosak, az nem más, mint az a hivatás, mely a síron túl is kötelezi őket!!!

A harmadik vers volt a szintézis: mind a két nem okulhatott belőle, s mind a két nemet tisztelő érzületre és segítő készségre ösztökölte a felnevelő szülők iránt – noha apáról nem esik szó, csupán az asszony jó férjéről, s noha egyetlen felszólítás vagy intelem sem hangzik el a versben. Hogy mégis érezzük a felszólítást, az intelmet, a korholást – ez Vörösmarty művészi minőségét dicséri. Ez az igazi költői varázslat csodája, mely nemzedékeket kalauzol és kapcsol össze.

A három vers három ütemegység. Az első: az ember a társadalomban, főként a férfi a társadalomban; a második: a nő szerepe az emberi életben, különösen az anya szerepe gyermekei életében; a harmadik: az idős ember szerepvesztése, magára maradása. Ugyanis: az alkotó-alakító felnőttből, bármelyikünkől, egyszer csak, máról holnapra szereptelen és elavult ember válhat, ezért tanácsos gyöngéden bánni az idősökkel, valamint tudatosítani magunkban: akkor is változatlanul meg kell ôriznünk az emberi normákat, és akkor is azok szerint kell élnünk, ha a körülményeink, a viszonyaink ezt szinte már lehetetlenné teszik, és ha különben sem állunk már mintaadóként (magyarán: példakép gyanánt) az élet középpontjában.

Ki merem jelenteni, hogy aki csupán ezt a három verset tanulta meg, már az sem volt elveszett ember. Sem tanácstalan nem volt, sem magányos.

Föltámadt epizódok *Emlékfüzér*

1. A romlás kezdete

1949 tavaszán lehetett. Tündöklő napsütésben az iskolaudvaron egy beszélgető csoport. Azon tanakodnak, mi a teendő.

Ekkor már özönlének az iskolákhoz az ideológiai, politikai direktívák; hetente akár kétszer is éjfélig tartó értekezlet, délelőttönként röpgyűlések.

A tanítókra – akik eddig tudták, mi a dolguk – zúdulnak a feladatok, feladatok, feladatok. Észben tartani sem lehet őket. – Eddig csak magyarázták a világot, most gyökeresen megváltoztatjuk! És azonnal. És jelenteni kell, hogy tökéletesen sikerült.

Én, 11 évesen, tanítónő anyám mellett állok. Anyám, aki a Dócziban „a derék, becsületes Szonya” eposzi nevezetet kapta, akinek valótlán nem jött ki a száján, az elképedéstől mosolyogva (ugye, csak tréfálnak?), kérdi:

– De Béla, hogy’ lehet mindezt megcsinálni?

Kollégája harsányat nevet, gyöngéden, szeretettel; karját is tárja és lendíti, s a naiv léleknek kijáró kedves, megbocsátó fölénnyel válaszolja:

– Kezétcsókolom, *ezt csak úgy mondjuk!*

Eltelt vagy húsz év, és ahányszor a szavak és a valóság túrhetetlen illeszthetlensége kiderült, elmeséltem ezt a történetet: jelen voltam a romlás és züllés születésénél.

2. Útravaló Elek bátyámtól

Mit szépítem, Elek bátyám akkoriban reakciós volt. Nemcsak a kommunisták szerint. Annak számított volna egy kispazda-szocdem-polgári radikális Magyarországon is. Én is így vélekedtem róla, különösen 17–19 évesen, két-három évig tartó kommunistaságom idején.

A kádári konszolidáció után térfelet cseréltünk. – Elek bátyámnak sorsfordító élmény és lelki megnyugvás volt az ellehetetlenülés éveit Kádár kijelentése: aki nincs ellenünk, velünk van. Minden találkozásunkkor elmondta: milyen nagy dolog! – Megszűnt a diszkrimináció, a fiai végre mehettek egyetemre. – Én viszont 58-ra végképp átláttam a kommunizmuson, és erősködtem, hogy hiába a falusi paloták, kártyavár épül.

De most még 49-ben vagyunk, Józsi apa portáján. (Szilveszterkor ezt is kihúzzák a család lába alól, költözhetünk idegenbe!) A szertartásos vasárnapi ebéd lezajlott, beszélget a nagycsalád. Elek bátyám tűnődik-tépelődik:

– Ugye, ugye, a politika mindig hazudik valamennyit, *deee ilyen még nem volt, hogy minden hazugság legyen!*

Utólag gondolom: az elemista kora óta szenvedélyesen politizáló és a világfelfordulást érteni akaró gyermeket ez a mondás ugyan nem menthette meg egy kommunista kiruccanástól, mégis sokat köszönhettem később annak, hogy Elek bátyám megállapítása ott fészkelte az agyam csücskében.

3. Szaladgálni tilos!

Negyvenkét év múltán a jelentéktelen apróságokban esetleg hibázhatok, ám az élmény intenzitása nem csökkent, a szerzett felismerés kikezdzhetetlen.

A csengeri iskola igazgató-kántortanítóját, a népből jött példás embert, Eszenyi Sándort, akit unokája, a zseniális Enikő méltán tekint forrásának, már fojtogatják a buzgó akarnokok és hitványok. Előbb unokahúgának galuskásan, nyálasan beszélő férje tör be iskolájába az Erdőhátról, s telepszik melléje a szovjet pedagógia szakértőjeként, majd egy messziről szalasztott, talpig bugris, gyöngé képzettségű titán beleül az igazgatói székébe is, és ugyanazzal a lendülettel elhelyezteteti anyámat a szomszéd járásba, kulák kapcsolatai miatt. A történet idején utóbbi még nincs jelen, előbbi már buzog.

Tilos lesz az óráközi szünetekben szaladgálni a tágas iskolaudvaron, csak sétálni szabad, az intenció szerint: leginkább párosával. Pontozók vigyázzák ezt a rendet. Én szelíd és nyugodt gyermek vagyok, de nem vagyok beteg, és ostobaságnak tartom ezt a regulát, tehát én is szaladgálok. Mégpedig a legvagányabbakkal. (Súlyos nemzeti konfliktusok idején az eszmehívó és a vagány találkozik. Emlékezhünk.)

Raport az igazgatói irodában, amely egyben tanári. Mindenki ott van, anyám is. Eszenyi Sándor vonalban felsorakoztat bennünket, és – a pedagógiai komisszár által bevezetett udvarrend fenntartása érdekében, a patkányszemű sunyiság kéjes fel-ügyelete mellett – kénytelen egy-egy látszatpofont adni a renitens fiúknak.

Kiléptünk az igazgatóiból, és ekkor mondja a vagány Murguly a feledhetetlen szavakat, amelyek aztán egyfolytában képviselőre ösztönöztek: – *Szerencse, hogy köztünk voltál, Gódeány, mert szarrá vertek volna bennünket!*

Az évek telnek-múlnak, az élmények dolgoznak és megérnek az emberben. Rádöbentem, hogy az említett „szovjet” módszer bevezetése mennyi kárt okozott. Később még tökéletesítették is: ki sem mehetett a gyerek az udvarra, hogy ne vigyen be sarat, piszkot a tanterembe. Ez is az értékrend kibicsaklása, s úgy vélem, *itt kezdődött a mozgásigény kiölése a gyermekből.* – Most aztán gyönyörködhetünk az eredményben! Most már általános, hogy a gyerek akkor sem mozdul, ha odébbbrúgják; utálja a kirándulást, utál minden erőfeszítést; olyan kényelmes, hogy a járműveken rögvést leroskad az ülésre; mindenről lemond, amiért egyetlen lépést kellene tenni.

Hogy miért tettem idézőjelbe a szovjet jelzőt? Mert nem hiszem, hogy a Szovjetunióban így nevelték volna a gyermekeket! A szovjet katonákat szemlélve, sohasem tudtam elképzelni, hogy valaha párosával sétálgattak volna az iskolaudvaron. Valószínűleg ez esetben is az történt, mint annyi másban: gerinc- és elmeferdült túlbuzgók túlszárnyaltatták velünk a Szovjetuniót.

4. Népképviselő

Egyedül voltam kitűnő nyolcadikban. (Lehet, hogy a járási tanácselnök fiát is azzá tették évvégre, ám ez lényegtelen.) Az évvárón díszoklevelet kaptam, ezt nem tagadhatták meg tőlem, de már sokkal előbb tudtam, hogy nem javasoltak továbbtanulásra. Akkoriban középiskolába sem mehetett akárki! 1952. Az albínó párttitkár kimondta a szentenciát: elég volt a Gódeányekből! – Eszenyi Sándor ünnepély közben – akkor már az oklevél nálam – mellém sétált, és a fülembé kérdezett: – Neked csak ennyi jutott? – Igazi simogatás, elégtétel és vigasz volt. (Mindig a jók halnak meg. Pár év múlva egyedül ő, a kocsordi vasúti szerencsétlenségben.)

Mégis gimnáziumba kerültem. Hála anyám és néném áldozatkészségének; valamint annak köszönhetően, hogy néhány egyházi iskola megmaradt.

A debreceni Református Kollégiumban a 33-as szobában laktam. Egyik este szobánk iszonyú párnacsatába keveredett a 34-essel, D. Zoliék szobájával. Nem mentségül mondom, nem is érdem, csak tény, hogy nem vettem részt benne.

A folyosóra beforduló Nagy János tanár úr elé épp az ütközet tetőfoka tárult. Dühös lett. Ki volt a kezdeményező? Seholy egy pissenés. Körülnézett. – No, akkor ho-olnap reggel, 6 órakor, felöltözve jelentkeztetek! A 33-as is, a 34-es is!

A jó alvókájú kamasznak 6 órakor is borzalmas felkelni, nemhogy korábban, különösen késő őszi, sötét, csípős reggelen. Lekecmeregtünk az emeletről, át a hátsó épülethez, ahol tanár úr lakott. Csengettünk. Seholy semmi. Egyikőnk kitalálta, hogy járjunk körbe-körbe a két épület közti udvarrészen, hátha észrevesz bennünket Nagy János az ablakból. Nem vált be. – Dideregtünk. Bizonyára ezt szánta főbüntetésül, nem a pusztaság jelentkeztetést, különben kijött volna a csengetésekre. Engem a gyanú nem hagyott nyugodni. Bosszantott, hogy rejtett büntetést is kaptunk; igazságtalannak és megalázónak éreztem, hogy tanár úr nem éri be a maga kiszabottal.

Javasoltam, menjünk fel a tanulóba, kezdjünk tanulni, és ha tanár úr látja, hogy rendesen viselkedünk, elhiszi, hogy csengettünk, csak nem ébredt fel rá, s a dolog ezzel lezárul.

Halálos csendben tanultunk, ám amint tanár úr belépett, első szava volt: – Nem jelentkeztetek, ho-olnap ismét jöttök!

Tanítás után szervezkedni kezdtem. Válasszunk egy-egy küldöttet a két szobából, és győzzük meg tanár urat, hogy mi igenis letöltöttük a büntetésünket: felkeltünk, időben jelentkeztünk. – Ekkor csodálkoztam először azon, hogy senki nem akar küldött lenni, mindenki húzódozik. Sehogyan sem értettem. Nem voltam törtető, de a képviselőt megdöntő, szent dolognak tartottam kisgyermek koromban is, történelmi példák alapján, és az általános iskolában még versengtünk a tisztségekért. – A 33-as szoba képviselőjének ügye megoldódott azzal, hogy én kezdeményeztem az akciót, menjek én. – De ki menjen a 34-esből? – A szoba vezére a leggyűnyösebb gyereket adta mellém. Ez a fiú bizalmasan megvallotta nekem: sokáig azt hitte, az urak nem tojnak.

Küldöttségünk tanár úrékat ebéd utáni szieszta közben találta. Egy széles heverőn olvastam, a feleség pongyolában. A szónok természetesen én voltam, társam mögöttem állt. – Úgy éreztem, meggyőző a beszédem, de valami hibázhatott, mert tanár úr is, a felesége is megütközve és ingerülten pillantgattak, nem rám, hanem valahova a hátam mögé. Másodperceken belül kiderült, miért: követtársam kuncogott szónoklatom közben. (Később elmondta okát: szexuális pozícióba képzelte a házaspárt.) Nagy János tanár úr komoran megszólalt:

– Gö-ödény, mi van a barátoddal?

Hátranéztem. Erre a követ úr kipukkadt.

– Nem tudom, tanár úr – feleltem komolyan, érezve a tétet.

– Na, Gö-ödény, melyik szobából vagy te?

– A 33-asból.

– Jo-ó! Akkor a 33-asnak nem kell jönni, a 34-es jelentkezik ho-olnap is!

A hír hallatán majdnem megverték a fiút. Engem nem ünnepeltek. (Nem mindenki Murguly Jóska, aki a maga módján kifejezte háláját.) – De vajon levonták-e utólag azt a tanulságot,

hogy a képvisellel nem szabad bohóckodni; és aki méltatlan képviselőt választ, egyedül önmagának tehet szemrehányást?

Nagy János tanár úr negyedévkor elkerült tőlünk, átment a Fazekasba, de még a Kollégiumban lakott. Egy tavaszi szép napon szembejött velem a négyszögletű nagyudvar járdáján. Jó kedve lehetett, messziről somolygott. Köszöntöttem.

– Szervusz, Gö-ödény! – Jársz még követségbe?

Tréfás kérdés volt, válaszolnom nem kellett. Most viszont szeretnék:

– Tanár úrnak tisztelettel jelentem: egyfolytában!

5. Tanárszerelem

Ilyen is van, bizonyos. Amikor egy tanítvány hiába növekszik fel, hiába lesz hétmérföldes a szakálla, hiába mondanak mások bármit, hiába tiltakozik maga a rajongott az eszményítés ellen – bevégeztetett. – Nekem ilyen Nagy János tanár úr.

Mint az első, eszményítéssel is társuló szerelem. – Lehet a lába görbe, akár egy patkányozóé; lehet a feneke malomkönyi; köldökig lóghat a melle – nem a valóságot leltározzuk, a bennünk keletkezett, a belőlünk kiváltott élményt őrizzük sérthetetlenül.

Noha főlöslages, okokat is találhatok. – Nyilvánvaló, hogy akkor találkoztam vele, amikor a legérzékenyebb voltam, amikor a legélesebbre voltam fenne a világ iránt. És azon a két ponton bizonyult felülmúlhatatlannak (akkor, ott!), amely nekem a legfontosabb. Igazság és hatékonyság. (Legnehezebben az igazságtalanságot, a hazudozást és a vacakolást viselem.)

Megrendült igazságérzetemet egyetlen gesztusával meggyógyította. Amikor rémulően láttam, hogy *a föld valóban kidől a sarkából, és a tőkély helyébe az abszolút nulla léphet, s nem elegendő az érvényesüléshez az sem, ha minden tárgyból a legjobb osztályzatot szerzem* – meghallgatta egy fika érveit, felülbíráta önmagát, és felmentette a 33-as szobát a másodszori büntetés alól. Valamint: rádöbentett arra, hogy intenzív, szívós munkával hetek alatt többre jutunk, mint évekig tartó igénytelen totojázással.

Első orosz házi feladatomban minden egyes végződést aláhúzott. Még a reggeli szilenciumon. Ceruzával. (Talán megvetése jeléül, talán mert a piros tinta csak az iskolában dukált.) Le voltam sújtva. – Nagyon megkönnyebbültem, amikor kiderült, hogy csaknem valamennyien analfabéták vagyunk, kivéve egy-két jó tanuló városi fiút, akiket képzett tanár tanított általánosban. – Ne gyöngé osztályra gondoljanak különben! Harmada színkitűnővel érkezett. Akkor még ilyen osztályok voltak a Refiben, hála pártunk és államunk kontraszelektációs buzgalmának.

Nagy János közölte, hogy *előlről kezd velünk mindent, de: november elejéig egész lemaradásunkat pótolnunk kell*. Az akció végén ragozási versenyt rendezünk. Terítékre kerül az összes kivétel és árnyalat is. – Ezt a versenyt én nyertem. Nem dicsekvésül mondom, az indokláshoz tartozik. Ebben az intenzív, nemesen kollektív erőfeszítésben részt venni – önmagában is felemelő volt. Lentről nyerni pedig: felejtethetlen.

Lehetséges lenne, hogy most fog megtörni a varázs? – most, hogy ráéreztem: Nagy János tanár úr leginkább azzal szerzett hatalmat fölöttem és tekintélyt előttem, hogy az ostoba diktatúra és a mindent szétzüllesztő nyicsevó-szellem tobzódása idején *a jogállamiságot és a produktivitást képviselte*.

Ami varázsának fogságából való szabadulásomat illeti – nem reménykedem. Ám remélem, hogy vannak és lesznek tanárok és mások, akik ilyen eszközökkel sok foglyot ejtenek.

6. A Sztálin-dolgozat

Nagy János tanár úrtól igazgató úr vette át az orosz. – Daliás, derék ember; tartása, arca II. Rákóczi Ferenc fejedelmé. – Szabó Lőrinc *óriásnak* olvasta az *órást* a Piac utcán, én pedig a fejedelmet képzeltem igazgatómban, akire – mint alvezére – természetes módon felnézek, és hozzá – tartózkodása ellenére – bizalommal fordulhatok. Hiszen Thaly Kálmán *Hajnal hasadása, 1703* című versében olvasható:

*Ott vagyon Rákóczi, Bercsényi is vele,
Esze Tamás, Bóné, Gödény Pál ezere.*

Nyelvtani tudásunk már meg volt alapozva, de azért adódott nehézségünk, mert Sztálin még nem halt meg, sőt nyilatkozott újévkor a UPI-nak, és szalagcímben hozták a lapok a tautologikusan fogalmazott bölcsességet: „A béke fennmarad és tartós lesz, ha a népek kezükbe veszik a béke megőrzésének ügyét, és végig kitartanak mellette”. – Nem ez volt a baj, hanem az, hogy ekkortájt a dolgozatok végére oda kellett biggyeszteni valami politikusat, különben nem ért a tanár munkája semmit!

A soros dolgozat elkészült, jól sikerült, ám mielőtt az elégedettség ernyedtsége szétterülhetett volna bennem, igazgató úr bejelentette: lesz még egy feladat.

(– Kész a dolgozat, pár perc múlva csengetnek! –) Hallás után le kell írunk egy soha nem hallott, számunkra érthetetlen mondatot. Következett tehát ez a Sztálin-idézet oroszul: – Mir bugyet szohranjon i uproszen ...” – Sohsem felejttem el! – A múlt idejű melléknévi igenévről azt sem tudtuk, eszik-e vagy isszák, a rövid alakjáról pedig végképp nem értesültünk. – Vért izzadtam. Ilyen kínban, zavarodottságban életemben nem voltam! Ha lennének rémálmaim, ez volna az első!

Két hónappal később ezt talán megúszhattam volna, akkor viszont az egyperces gyászvigyázzt kellett röhögés nélkül abszolválnunk, ami billenékeny kedélyű kamaszoknak ugyancsak kínzó feladat.

Vártuk a húsvéti szünetet. A -ció, -áció táblai regisztrálásához tudnunk kellett volna, mikor kezdődik, s egyáltalán lesz-e. Az állami iskolákban a húsvéthétfő is munkanap volt, a tavaszi szünetet pedig véletlenül sem húsvét táján jelölték ki. Az egyházi iskolákban a hétfő ugyan ünnep, de a húsvéti szünet miatt alkalmanként huzavona folyt a hatósággal.

Osztályunk közel volt a tűzhöz, vagyis az információforráshoz, minthogy igazgató úr tanított bennünket. Felálltam tehát órán, és megkérdeztem:

– Igazgató úr, mikor kapjuk ki a húsvéti szünetet?

A fejedelem szomorkás komoly arca elnéző mosolyra váltott, pici kuncogást is hallottam tömör bajusza alól, mintha tréfás kérdést intéztem volna hozzá. S mondá magyarul:

– Boldogok, akik nem látnak és hisznek.

7. Az állam kooptál

Kis családunk sorstörténetében 1952. augusztus 31. nevezetes dátum. Ezen a napon keresztanyám bekísért a debreceni Kollégiumba, anyám-apám-húgom pedig átköltözött Csengerből Győrtelekre. Én az új falunkkal csak karácsonykor ismerkedhettem meg, addig nem tudtam, hol a fészünk. (Sohasem gyökereztem itt meg!) Nem volt elég az elszakadás – anyámék valahol lebegtek...

Illetve, anyám nagyon is a földön járt. Gyúrta a latyakot szakadt gumicsizmában; sorban állt kenyérért, lisztért, mindenért; lyukasóráin hazaloholt főzni, beteg férjét gondozni. – Minden

fillerre szükség volt. Apám nyugdíját rég megvonták, taníttatásom csaknem egész fizetését elnyelte (nénénk támogatott bennünket), és közben még – paplány létére – a klerikalizmus ellen is harcolnia kellett volna!

Emberséges igazgatója ennek ürügyén segített rajtunk. Értekezleten felszólalt: miképp kívánhatja meg ő, hogy kartársai küzdjenek a klerikális befolyás ellen, amikor egyik kolléganőjének kitűnő tanuló fiát nem vették fel állami iskolába, és kénytelen egyháziba járni? – A megyeszékhelyről telefonon utasították a mátészalkai Esze Tamás Gimnázium igazgatóját, hogy a következő tanévtől vegyen át. – Így kerültem el egy év után a Refiből.

8. Ízelítő sajtóetikából

A harmadikos nyaramat, 55 nyarát a marxizmus-leninizmus tanulmányozásának szenteltem. A felnőtté válás küszöbére kapaszkodón, lázban égtem, tudni akartam végleg: mi ez az új világ? – valóban az emberiség teljesen új, csodálatos korszaka következik? – mik vagyunk mi ebben? – miért olyan a családunk sorsa, amilyen? – Ennek eredményeképpen megszületett a mátészalkai Esze Tamás Gimnáziumban a *Hajnalfény* marxista felvilágosító faliújság. Természetesen egyedül írtam, és valószínűleg ekkor már páratlan volt ez a spontán létesítmény az országban. Osztályfőnöknőm hideglelősen méregetett, s gondolom, a többi tanár, valamint társaim is borzongva szemléltek, mint valami csendes örült csodabogarat. – Közben, Ady publicisztikájától elbűvölten, újságíró akartam lenni. Első levelemben tehát a *Hajnalfény* létezéséről tudósítottam a *Szabolcs-Szatmári Néplapot*. Az érettségi éve a faliújság és az „újságírás” jegyében telt.

Április negyedike előtt anyagot kértek tőlem az ünnepi számhoz. Megírtam valóságos élményemet becsületesen.

Az udvarunkra előőrsként berobogó román lovasok a kezembe adtak egy vörös papírzászlót. Hatévesen, tudatlanul, az esővízes dézsában csillogó füllencsüket kezdtem terelgetni vele. A téli körténkből falatozó katona, bicskáját felemelve, szigorúan intett. Megértettem, hogy ezt nem szabad, a vörös zászló nem erre való.

Ám a szerkesztők nem találták elég vonalasnak a szöveget. Az első elemista, a világról mit sem tudó gyermektől is elvárták, hogy hitet tegyen az eszme, illetve szimbóluma mellett. A lap felszabadulási számában ekként láttam viszont írásomat: *Megőriztem a vörös zászlót*.

Örök időkre megtanultam, mi a szocialista újságírás, mi a szocialista sajtóetika.

9. A lóhúgy mint kritérium

Immár elsőéves egyetemistaként, 56 után pár hónapig még bizakodtam, hogy a fegyveres leveretés ellenére gyökeres változások következnek, legalábbis: nagyon jelentősek. Kinek mi a gyökeres és jelentős, ezen vitatkozni lehet. Én azon mértem a helyzetet, hogy megmaradnak-e az ifjúsági rétegszervezetek; valóban demokratikusan intézik-e az ügyeket, illetve mekkora lesz a sajtószabadság.

Levelet írtam Komócsin Zoltánnak az egyetem KISZ-titkárhelyetteseként, hogy el ne kövessék azt a hibát, amit a fordulat éve után, nehogy felszámolják a MEFESZ-t és a többi, mert különben a KISZ nyílegyenesen a DISZ sorsára jut. Válaszul ugyanolyan bolsevik abrakadabra érkezett, amelyet megszoktunk. A döntés közismert, a KISZ sorsa is.

Az eljárásrend változatlanágáról pedig az a pofon győzött meg, amelyet V. Pétertől kaptam, amikor egy személyi ügy tárgyalásakor a demokráciát emlegetve „akadékoskodtam”. (Nem haragszom, tájékozódási pontnak tekintem.)

1957 júniusában (?), amikor a Hruscsov elleni összeesküvést leleplezték, még részt vettem az egyetem képviselőjében a megyei pártbizottság rendkívüli értekezletén; rögvést utána, az ebédre is megfeledkezve, cikket írtam megnyugtatóan a faliújságra: A kommunisták nem adják fel a XX. kongresszus vonalát.

Nyáron még vezetőképző táborban voltam Nógrádverőcén, és első létemre – a tudományegyetemek csoportvezetőjeként – úgy felbosszantottam Szigeti József miniszter-helyettest, valamint úgy megbotránkoztattam rőzsegyűjtés közben Hesz Karcsit, a KISZ KB egyetemi osztályának vezetőjét a vallás, a nacionalizmus, Trianon és efféle harapnivalók dolgában, hogy ősszel már azzal fogadtak az egyetemen: ilyen zavaros fejű ember nem lehet KISZ-vezető.

Az egyetemi újságnál még töltöttem egy évet, majd Nagy Imrék kivégzése után végképp visszavonultam. Politikai értelemben 58 nyara óta, húszéves koromtól gyakorlatilag nem léteztem.

A sajtólehetőségekről a következőképpen szereztem bizonyosságot.

Noha volt már tapasztalatom a szocialista újságírásról, még reménykedtem. (Húszéves voltam!) A gyökeres politikai változás alighanem befuccsolt, ám egy lapnál talán kezdek még egyet-mást. – Jelentkeztem a *Naplónál* mint volt szabolcs-szatmári külsős, és kértem felvételemet. – Jó, írjak valamit, és hozzam be.

Hallottam anyámtól, hogy a faluban egy növényvédős lóhúggal permetezte az útmenti fákat, a nikotint pedig eladta a gazdáknak. Lebukott, kapott egy kis börtönt, ott is keresett, és felépítette a házat. – Ezt írtam meg *Két hektó nikotin* címmel, az *Egy kis séta* modorában: ha meggondolja az ember, ha nem vagyunk kényesek erkölcsileg, végül is: jól megjárta ez a növényvédős!

Beküldtem. Pár nap múlva megjelentem a szerkesztőségben. Vártam a felavatást.

A főnök, egy kisbíróból lett főszerkesztő fogadott (dobolni biztos tudott!) Halszemű helyettese oldalról figyelt. Utóbbinál viszolyogtatóbb figurát életemben nem láttam.

– Gődény elvtárs, maga tud írni, de ebből a cikkből az derül ki, hogy a Magyar Népköztársaság a csalók, sikkasztók, gazemberek országa.

Oldalt a helyettesre pillantottam. Kreml-mereven nézett, mint egy mélyhűtött pribék.

Utoljára történt meg velem: szólni is alig bírtam. – Én arra szándékoztam felhívni a figyelmet, hogy szigorúbban ítéljék meg a gazdasági bűncselekményeket; ne járjon jól az erkölcsi aggályokat félretevő ember. Eszembe nem jutott, hogy a lóhúgy a népi demokrácia iránti lojalitásom kritériuma lesz egy főszerkesztő szemében!

Akkor még nem tudtam: a szakmai közvélemény szerint a két legbutább megyei főszerkesztő Debrecenben és Győrött székelt. Győrbe nem ezért mentem. Ott már nem akartam újságíró lenni. Tanári állást vállaltam. – Miért éppen ott, az ország másik pólusán? Mert a századforduló Nagyváradát véltem benne. – Nem a képzelt dimenzióban ugyan, de igazolódni láttam várakozásomat. Az ország nyugati kapujának számító nagyváros volt akkoriban a legpolgáribb és legmodernebb tünet-együttes vidéken.

A debreceni főnök sokkal később szájba lőtte magát a fürdőkádban, nem bírván elviselni, hogy mégis leváltják. A győri – nyugdíjasként – észrevétlenül elaggott.

10. Lázadás Liliputban

Egy dologban hasonlított a politikám a szovjetekéhez: előre megmondtam, hogy ideiglenesen fogok állomásozni Győrött. De miként ők, én sem tudhattam, meddig fog ez tartani. Arra igazán nem gondoltam, hogy versenyezzek velük, pedig – utólag bebizonyosodott – sikerült! Mindketten klasszikus életünk nagyobbik felét töltöttük ideiglenes állomásozással. Én 22 évet Győrött. Ám itt sem gyökeresedtem meg, mert nem is akartam. Nekem valóságos gyökérzetnek elegendő az egykori Csenger és Debrecen, egyébként meg erről a biztos talajról indázom a szellem világában. Vagyis: nem panaszkodom.

Mit ad Isten, 61-ben, alighogy elkezdődött a tanév, máris felfordulás az iskolában. Bevezetik a kabinetrendszert! Én mint újonc csak kapkodtam a fejemet. A kollégák fel voltak háborodva: ez lehetetlen; egy ilyen épületben ez képtelenség; nincsenek meg a feltételek! – Értekezlet! Jöjjön ki Gárdonyi!

Gárdonyi akkor városi osztályvezető, Eszik Mihály a jobbkeze, hivatali tiszte szerint általános felügyelő.

A szúrós szemű, jó szónok, erőszakos Gárdonyi végighallgatja az érveket, feszülten, de fegyelmezetten, majd szólásra emelkedik. Értekező, fejtegető modorban kezdi:

– Azok az érvek, amelyeket önök felsorakoztattak, arról győztek meg engem, hogy a Zrínyi Ilona Gimnáziumban... (állati üvöltés:) a kabinetrendszert be kell vezetni! (Minden szó hangsúlyos.)

Leforrázva, megalázva süppedt magába a tantestület.

Nyilván nem először; volt edzettségük, gyakorlatuk, mert másnap már kezdődött a sustorgás: ronda pokróc ez a Gárdonyi, hívjuk ki Miska bácsit!

Miska bácsi barátságos ávós. Intellektuális, megértő. Még egyszer meghallgat mindenkit, közbekérdez, mosolyog, töpreng, jegyzetel, majd úriember modorában közli, hogy mégis lesz kabinetrendszer az iskolában. – Ne féljünk az újtól; modern ez; szokatlan, de majd mennyire beválik, mennyire fogunk neki örülni. – Búcsúzáskor simogatják, mosolyognak a tanárok is: azért Miska bácsi egészen más! – szakad fel a megkönnyebbült sóhaj.

Megindul a verkli, de nem működik. Úgy van, ahogy a bennszülöttek jósolták: zsúfoltság, káosz, lökdösődés a folyosón; idegbaj; rámeleg a szünet a vándorlásra; összekénik egymást a gyerekek vajjal, lekvárral; i ták dálse, i ták dálse...

Mint zöldfülű kezdő nem tudhattam, mi játszódott le a kulisszák mögött, ám a téli szünet után új órarend fogadta a tanárokat: a kabinetrendszert megszüntették. Hangtalanul.

Csak három év múlva döbbenek rá: ez a paradigma a rendszer szívgörbéje. Ez a vonaglás ismerős. Számtalan változatban és színhelyen, számtalan összefüggésben, akárhányszor ismétlődik. Ez – 56 is!

Fenti címmel írok egy novellát az esetről, és elküldöm Veres Péternek. Péter bácsi postafordultával válaszol: ne bízd el magad, öcsém, csak ökonómiából válaszolok azonnal; a magyarnak meg kell tanulnia: ökonómia! – különben a fene esz meg bennünket; a gondolat kitűnő, de hogy igazi író írta-e, arra nem tudok becsülettel felelni, ahhoz egyebet, személyesebbet is kellene látnom; mindenesetre az író írjon, ha írnia muszáj.

(Az íráság dolgában azért kellett volna Péter bácsinak nyilatkoznia, mert kísérő levelemben olvashatta: az öntüzelő képzelgő sorsára nem vágyom.)

De nem küldhettem neki egyebet, mert nem volt. Ennél személyesebbet pedig el sem tudtam képzelni!

11. „Azért tartunk itt!”

A Zrínyiből, ahol a kabinetrendszer bukását megéltem, tanév végén elkerültem. Természetesen: nem akárhogyan. Félévkor beadtam áthelyezési kérelmemet egy másik gimnáziumba, arra hivatkozva, hogy az iskola szellemével nem tudok megbarátkozni. Az igazgatónő – aki sikeres keresztezése volt egy káponak és egy valamivel gyöngédebb Báthory Erzsébetnek, s ily módon elsöprő egyéniség –, miután bátran cafatokra tépte azt a hivatalos iratot, amelyet neki hivatali kötelessége lett volna továbbítania, s egyetlen lendülettel a szemétkosárba söpörte a foszlányokat, „népgazdasági érdekből” (értsd: *megetorlásul*) áthelyeztetett egy városszéli, frissen épült általános iskolába.

A „12 évfolyamos iskola” eszméjének megvalósulását később itt követhettem nyomon, egy újabb divathullám idején, ami annak a koncepciónak a *lecsapódása* volt (de jó szó!), amely szerint *minden* gyereknek érettségiznie kell, mert az a korszerű. (Ész-szerű viszont az lett volna, ha annyian érettségiznek, ahányan *valóban* igénylik, és a követelmények leszállítása nélkül *képesek* rá. No, de a józanság érveire ritkán kíváncsi a világ!)

Itteni igazgatóm pályáját a végén Apáczai-díjjal jutalmazták – nem egészen érdemtelenül. Nehéz embernek tartott persze ő is, ám úgy vélem, főként azért, mert nem látta tisztán: az ellentétek valójában nem kettőnk között feszülnek, hanem a torz viszonyokból adódnak, amelyeket én totálisan elutasítottam, ő pedig úgy-ahogy igyekezett együttélni velük, bennük, akár jobb meggyőződése ellenére is.

Talán már nem is emlékeznek az emberek, hogy az iskolában a tanulói munkaerő, munkateljesítmény lezüllesztése azzal kezdődött, s nem utolsósorban annak az eredménye, hogy *szinte tilos lett buktatni*. A szöveg így hangzott: a jó tanár nem buktat, mert *mindenkit* meg tud tanítani arra, amire kell. Ez persze valótlan! (A jó tanár sem tud *bárkit* megtanítani *mindenre*!) – A hirdetett ígét azonban nem lehetett kétségessé tenni, következésképpen a tanerők nem erőltették a buktatást, sőt igyekeztek elkerülni a meghurcoltatást és a „leminősítést”.

Történt pedig egyszer, hogy én hajthatatlan maradtam: meg kell buknia! Akkoriban még az osztályozó értekezlet nagy rendezvény volt; igazi, vérre menő küzdelem folyt. Beleszólt az osztályzásba az osztályfőnök, az igazgató, a helyettese, no meg a többi kolléga is. És valamennyien reszkettek a Tanácstól meg a Szülőktől. A dráma csúcspontján az igazgató fájdalmas arccal, kérlelőn nyögte:

– Engedd át, Bandi! Hányat átengedtünk már, mégis itt vagyunk!

Én, aki anyám révén akkorra már évtizednél több időt szenvedtem és háborogtam végig e képtelenség miatt, 25 évem minden erejével, egy Oroszlán és egy Tigris dühével pattantam fel és üvöltöttem:

– Azért vagyunk itt!

Nagy megütközést, rémületet váltott ki fellépésem; nem értették, *hogyan lehet ilyen böszme valaki* (győries beszédfordulat) ..., hogy nem képes fegyelmezetten tűrni a züllést. Ők persze magukban nem így folytatták a mondatot, hanem: *hogyhogy* nem képes türtőztetni magát, hiszen mi is tudjuk meg szegény Gyurka is, hogy nem jól van ez így, de minek *arénázni*, miért rontsuk egymás idegeit?!

Mindenesetre én most is csak azt sajnálom, hogy nem tudtam nagyobbat üvöltölni, amivel összeszakítottam volna az eget vagy magamat. Valamint azt, hogy a rím kedvéért kénytelen voltam pontatlanul fogalmazni, amit most a címben korrigáltam.

Pedig akkor még csak a hatvanas évek legelején jártunk, akkor még régi nevelésű tanárok is tanítottak. Az igazi züllés akkor következett be, amikor a testületek szellemét immár totálisan az új típusú emberek határozták meg.

Ebből vontam le később azt a következtetést, hogy minden társadalmi rendszert csak a saját maga által nevelt emberek teljesítményével lehet igazán minősíteni. Azt a jelszót, hogy *A munka becsület, dicsőség és hősiesség dolga!*, addig lehetett úgy-ahogy érvényben tartani, amíg futotta azokból az emberekből, akiket *valóban* a munka tiszteletére, a hősiesség tiszteletére, a dicsőség kívánására neveltek '45 előtt. Éppen az új típusú emberek fogták a hasukat a nevetéstől, amikor a rendszerük ezzel a jelszóval akarta „etetni” őket! Kérem, ha semmi más miatt, pusztán ezért meg kellett buknia ennek a rendszernek! Feltétlenül!

12. Szinkronban

Ugyanebben az iskolában volt később egy gimnáziumi osztályom, hétéves iskolai pályafutásom során az egyetlen, amelyikkel szinte tökéletes összhangba kerültem. Szinkronban voltunk. A többi osztályban is megbeszéltük, amit meg kellett, de itt olykor angyal szállt el felettünk. Patka Laci, Mészáros Tamás, Békefi Lajos, Makkos Gyuszi, Zámolyi Karcsi, Makra Ottó, Deutsch (azóta Dénes) Gyuri, Jakó Sanyi, és sorolhatnám. Az Ady-órák, a Madách-órák nekik is feledhetetlenek, miként Petőfi *Szabadság, szerelem* mottójának, valamint Ady *politika és szerelem* hitvallásának közös fejtegetése.

Patka Lacihoz, a költőhöz és népművelőhöz fűződik három emlékmozzanatom.

Egyik órán elmerültem, elmélyülve beszéltem nekik valamiről, amikor a tanári asztalhoz közeli bukóablak – nyilván rosszul volt becsukva, s a légmozgás megdobhatta – nagy robajjal kicsapódott. Ösztönösen védekező mozdulatot tettem a kezemmel az ablak irányába, noha a tartó sín ütközője megfogta.

Patka Laci elismerően jegyezte meg: micsoda reflexek! – Hát, ezekre az éles reflexekre nagy szükségem volt *minden áldatlan nap!*

Az egyik magyardolgozatára elégtelent adtam, mert iskolai mércével értékelhetetlennek tartottam. Viszont odaírtam az osztályzat mellé, hogy kitűnő írás. (Pontosan nem emlékszem a szavakra.) A dolgozat kiosztása után hárman-négyen döbbenten körbefogtak a tanári asztalnál, és mérsékeltlen ugyan (hisz az elismerést sem tagadtam meg a fiútól), de szívósan tiltakoztak: akkor sem értjük! Magyaráztam nekik, hogy egy iskolai dolgozattól *mindenki számára* ki kell derülnie: miről, mit értekeznek az írója; olyanok számára is, akik a téma művészi feldolgozásából ezt képtelenek kiszűrni. Nagy nehezen megnyugodtak, mert hangsúlyoztam: egyébként kitűnő írás!

Klubdélutánjukon tűnődve merengtem kolléganőm, barátom felesége, Ági, valamint néhány fiú társaságában. Ági kedvesen megkérdezte: – Mi van magával?

A hölgy rajztanár, így művészettörténész is volt.

A kamaszból éppen csak ifjúba forduló Patka Laci, aki bizonyára maga is sokszor tűnődött szótlanul, megértően megvédett: – Rodin: Gondolkodó.

Kösz, Laci!

13. Nemcsak az okosok vezethetnek!

1966-ban megszűnt az iskolában a gimnáziumi részleg (befuccsolt a 12 évfolyamos koncepció), ezért aztán széthelyeztettek bennünket, középiskolai tanárokat, megegyezés

alapján. Engem egy nemrég szervezett gimnázium igazgatója vett magához, aki a Zrínyiben helyettes volt. Jólesett gesztusa, de magamat nem tagadhattam meg. Ővele még csak-csak dűlőre jutottam volna, hiszen egyik beszédében értőn fejtegette, hogy nem vagyunk egyformák: vannak forradalmárok, vannak ilyenek-olyanok. Ám a helyettese, egy *moral insanity* kókler, nekem emészthetetlen volt. Később igazgató lett másutt, lopott anyagból doktorált (másolt), sikkasztott – és ami még nem derült ki! Természetesen kitűnő kapcsolatokat ápolt, például az Elnöki Tanács titkárával, meg mindenkivel! Mészáros Laci hiába mondta rólam: okos ember lenne, csak nem taktikus – nem használhattam közvetett tanácsát, mert a fertőnek van olyan foka, amelynek észlelésekor már taktikázni sem szabad. (Noha tudok, ha muszáj, és ha a közeg arra még érdemes.) Így aztán inkább csak Takács Pista barátommal beszéltem meg az iskolai és egyéb dolgokat, 68-ban a csehszlovákiai eseményeket, s Laci távolról sóvárgott: értekezik az elit! Ő taktikus volt.

68-ban nemcsak Csehszlovákiában, ebben az iskolában is fordulat következett: gimnáziumból szakközépiskolává alakították. Része volt ez az akció egy újabb örültségnek, a technikumok felszámolásának. Máig sínyli a szakoktatás ezt a badarságot! A technikum az új idők terméke volt ugyan, de valamely okból tökéletes találmánynak bizonyult. Kitűnően megfelelt szerepének. Ilyen értelemben iskolarendszerünk legjobb eleme volt. Vajon ezért kellett tönkretenni? Vagy a jót is csak véletlenül csinálták?

A szakközépiskolában akkor nem volt szükség nyugati nyelvre. Ezért is, meg azért is szívesen távoztam, mert nem akartam jót-akaró igazgatóm terhére lenni tovább, aki pozícióféltésből egyszer csúnyán elárult. Nem volt ereje megvédeni. Ez már a „szakközépiskolásítás” jegyében történt.

A reszort tanácsi főfelelőse, akinek nem okozott gondot a végrehajtás, óraadó volt ebben a szakközépbe forduló gimnáziumban. (Később feleségem igazgatója lett, szintén dicstelen szerepben.) Láthatóan élvezte, hogy az igazgató és a helyettese majréznak tőle. Egyszer nyeglén odavetette nekik az én osztálytermemben, Bartók és Kodály arcképére mutatva: – Ti még mindig a kulturális vonalat nyomjátok? – A két humán szerencsétlen – egyik magyartanár, a másik énektanár – vetélkedve rohant hozzám: vegyem le a képeket! Eszem ágában sem volt! Erre ők levették. Amikor kihívtam újságíró barátomat: nézze már meg, mit művelnek isten barmai, az igazgató szemrebbenés nélkül, kenetes hanghordozással, nyájasan a következőket adta elő: tulajdonképpen nem Bartókkal és Kodállal van baj – hiszen ők is humán emberek, helyettese énektanár, tehát ez nem képzelhető el –, hanem én eltulajdonítottam az iskola zenei irattárából a két képet! Mindeddig én ilyen találékonyságot nem tudtam elképzelni! Azt sem tudom, létezett-e az iskolában „zenei irattár”...

És volt még egy szempontom. Láttam, hogy az iskolák, az oktatás züllése megállíthatatlan. Ezt csak egy politikai fordulat állíthatja meg, gondoltam; ahhoz viszont az kell, hogy „a nép fiai” is rádöbbenjenek: a rájuk hivatkozó hatalom tönkreteszi az ő országukat, az ő jövőjüket. Sőt, ez sem elegendő: a Szovjetunióban is meg kell mozdulniuk a dolgoknak! – Úgy döntöttem, a felismerés bekövetkeztéig, netán mindhalálig, kihúzódok a pálya szélére, nem morzsolom fel magam feleslegesen az iskolai szélmalomharcban: vállalom a felkínált kollégiumi nevelőtanárságot.

Gimnáziumi kollégánóm, amikor értesült, hogy férje kollégiumába helyeznek, biztos érzékkel elsápadt. Ismert. Sikerült is egy év alatt leráznom magamról ezt az embert. Elöttem már többen birokra keltek velem, a tanácsiak is tudták, hogy nem való igazgatónak, de annyira védte a görögök szövetsége és a partizánszövetség, hogy lehetetlennek bizonyult az elmozdítása. Én csak a végső lökést adtam meg neki rengései közben, hogy lebukjék a talapzatról.

Napirenden voltak az összecsapások közöttünk. Egyik alkalommal maradandót rikácsolt az arcomba pár centi távolságból: – Azt hiszed, csak az *okosok* vezethetnek? – Őszintén szabadkoztam: dehogyis! – Épp azért jártam a tanácsiak nyakára, írtam levelet a minisztériumba, hogy: ekkora bunkó azért mégsem!

Valószínűleg minden hiábavaló lett volna, ha nem eszelek ki egy olyan javaslatot, amely az elvtársi gondolkodásnak is fogyasztható volt. Csatolják a kollégiumot a Révai Gimnáziumhoz, a fiatal párttitkárt bízzák meg igazgatóhelyettesi rangban a kollégium vezetésével; nem kell leváltani a görögöt, át kell szervezni a kollégium igazgatását. Ez hatott. (Na, Mészáros Laci?)

A fickó napjai meg voltak számlálva. Hiába mondta nekem aztán: jövőre így nem mehet tovább! – mondtam: bizony nem! – Úgy erősítette magát lelkiileg, hogy az irodájában – ahová belépni csak nagyon indokolt esetben lehetett, s ahol rajta ült minden kollégiumi felszerelésen, így lemezeken, lemezjátszón is – indulókat, lelkesítő mozgalmi dalokat tett fel magának. Csak úgy zengett az épület! – Mindenki úgy segít magán, ahogy tud...

'69 őszétől – igazgatói fizetését megtartva – beosztott tanár lett a gimnáziumban. Az évnnyitő értekezleten a Révai igazgatója elvtársi megértését kérte a változáshoz.

14. Klauzura a székesegyház tövében

A Révai égisze alatt, a gimnázium igazgatójával és fiatal kollégiumi helyettesével mindent megbeszélve, egyetértésre jutva, új korszak kezdődött a Káptalándombi Diákotthonban. Ha a nevét mondom, jelzője miatt egyházi intézménynek vélik. Az államosítás előtt valóban az volt: papnevelde. Érdekes módon az egyház soha nem vonult ki teljesen az épületből. Az egyházmegyei főkönyvtár továbbra is itt működött, jóllehet korlátozott körülmények között. És volt itt egy papi borpince is. (Amíg tartott az árusítandó készlet, lehetett venni pár litert, amikor Lajos bácsi megjelent.)

Első dolgunk volt, hogy a kollégiumi könyvtárt kiszabadítsuk a WC melletti fűtetetlen lyukból, illetve leszereltesük a vaspántokat a társalgóban „szabadon” elhelyezett Lingel könyvszekrényekről. A kollégiumi eszközök természetesen kikerültek az igazgatói irodából, és ez a helyiség *egyben* nevelői szoba lett. *Valóban* alakult diáktanács, megszűnt a „választott” párttitkárok és tanácselnökök kinevezési gyakorlatából merítő, testülettől független dt-titkár intézménye, s az intézet vezetői *valóban* megbeszéltek a diákokkal mindent. A görög csak a „rendet” követelte meg az elmebaj határáig s tovább; orrvérzésig tartotta a szilenciumokat fékentangás végett; s legfőbb, szinte egyetlen mondanivalója az volt, hogy „csiszoljátok a fejeteiket!” (Mármint: elméteket. Hát, egy kis smirglizés az övére ráfért volna, az biztos!) *A szabadság rendjét* igyekeztünk megvalósítani: jó szóval oktatni s „játszani” is engedni a fiúkat. Szabadpolcos, állandóan nyitvatartó klubkönyvtárt rendeztünk be egy tágas teremben, és önként vállalkozó diákok kezelték. Volt külön kézikönyvtárszobánk, ahol egyetemre készülődők tanultak.

A tanulmányi eredménytől függően akár teljesen mentesülhetett valaki a szilenciumi kötöttségtől; jártak a fiúk (mert kaptak kimenőt) a művelődési központ jobbnál jobb előadásaira, sorozataira (ezek szervezése Csákiné Bári Olga érdeme volt), jeles külpolitikai újságírók tájékoztatóit hallgatták meg itt, nekik köszönhetően a diákok a belső viszonyokról is „szabadabb szellemű” értesüléseket szerezhettek. A kollégiumban öntevékeny csoportok szerveződtek: fotósok, versmondók, különféle vitatkozók alakítottak társaságokat.

Meghívtam a volt felvidéki Szalatnai Rezsőt, valamint Czine Mihályt egy-egy vasárnapi matinéra. Szalatnai boldogan vitte a bevezető szöveget Pestre Győry Dezsőnek: így tudnak

rólunk! A csúcsformájában lévő Czine Mihály akkoriban egyedül-valóan nagy prédikátora volt a népi irodalomnak, valamint a határontúli magyar irodalomnak. Legalábbis: messziről más személy nemigen látszott! De járt nálunk a szintén volt felvidéki, szerencsétlen sorsú festő Tallós-Prohászka István Mosonmagyaróvárról, a Búvár főszerkesztője és Szij Rezső művészettörténész. A könyvhét vagy a költészeti biennálé alkalmából is mindig fogadtunk vendéget (Tüskés Tiborra, Ágh Istvánra emlékszem).

Csoóri egy este érkezett hozzánk, fárasztó nap után: Komáromban, majd Győrött két helyen is fellépett előzőleg. Eredetileg a népköltészet és a modern költészet „magyarázkodás nélküli összevegyítése” volt az előadás témája, ám Csoóri nem sokáig időzött e témában. Egy benső ürüggyel, amit ki is mondott („ez is fontos, de a mostani életünk még fontosabb”), hamarosan sikot váltott és csípőből tüzelni kezdett. A fiúkat is szóra bírta, lázba hozta. Az első sorban ülő párttitkár-igazgatóhelyettes idegesen kapkodta a fejét hátra-oldalra, *nem győzött sunyni* (anyámként), de állta a váratlan fordulatot.

Utána jóízűen megvacsoráztunk a könyvtárszobában, bort is iszogattunk, Csoóri megdicsért: „jó könyvtárad van!”, oldott hangulatban beszélgettünk, a helyettes sem tett neki szemrehányást.

Emlékszem, Csoóri kubai útja is szóba került. Dicsértem a *Naplóját*; megjegyeztem, hogy 59-ben Castro miatt kezdtem spanyolul tanulni, majd hozzátettem: szegények, ők még mindig azt hiszik, jó felé mennek! – Nem cinikus megjegyzés volt, kínomban nevettem a dolgon, mint az egyelőre (vagy végleg) változtathatatlan képtelenségeken és szörnyűségeken nem egyszer, s Csoóri – szintén tobzódó nevetés közepette – rám mutatott: – Nézzétek a fejét! (Azt láthatta meg rajtam, amit óvónő néném is észlelt olykor, és szeretettel így leplezett le: nézzétek a rókamiska pofáját!) Minden jelenlévő derült: egyetértettünk.

Én sem kaptam utána szemrehányást; sem Csoóri váratlan húzása miatt, sem a kubaiak sajnálásában rejlő ítéletem miatt: a szocializmus építésének szovjet típusú *út-ja* helytelen. Csak később vetette oda egyszer nekem a Révai nevelési igazgatóhelyettese: az írókkal persze tudsz inni! – Tudok én mindenkivel, akinek a társaságában nem fenyeget hányinger vagy feszültség! – Arra azonban mindig vigyáztam, hogy kettős terhelésnek lehetőleg ne tegyem ki magamat...

*

Illyés Kinga magnóról szólott hozzánk. '72 áprilisában ott voltam egyik estjén, s utólag hangfelvétel-másolatot kértem az Egyetemi Színpad stábjától. (A lányaim ezen nőttek fel.)

Az Illyés Gyula társaságában lévő Csoóri pompás költői bevezetőjét ámulva hallgattam; okos, józan, természetes volt minden mondata, az értelmén át is lélekemelő, nemzeti idegnyugtató. – Így is lehet magyarul beszélni?!? – Illyés Kingától pedig elállt a lélegzet: ilyen pódiumi papnője van Erdélynek most? És ilyen költészete? – Bocsássanak meg nekem minden magyarországi költők és előadóművészek, de Illyés Kingát hallgatva: szatmári lelkem, gondolkodásmódom, ott tanult nyelvem és magatartásom soha nem tapasztalt testvériség- és identitásélményben részesült. A megelevenített versek észjárása, szófűzése, valamint a művésznő tartása, stílusa lenyűgözött. Olyan érzésem volt, hogy Magyarországon megszakadt valami, legalábbis elsatnyult, ami Erdélyben ezek szerint folytatódik, létezik, sőt virágzik!

Olyan verset nem írt nálunk senki, amilyen Lászlóffy Aladár *Férfiak* című verse! Nem csoda, hogy ez után a vers után robbant ki először a taps (az est hatodik darabja volt). Mintha helyettem kiáltott volna föl Aladár Kinga hangján: „hányan rohadtak el húsz és harminc között!”, „kiszállok menetközben a kortársi liftből, velük egyazon üvegből ne töltsenek nekem levegőt!” Miért nem írt nálunk ilyen senki? (Van válasz, de az egy külön tanulmány!)

– Hát van, aki számontartja, hogy elrohadunk-e? – Létezik egy Lászlóffy Aladár, aki ezt egyszerű, érthető nyelven megkérdi? – És létezik egy ilyen csodálatos magyar nő Erdélyben, aki idejön, és borzongatóan, gyönyörűséget keltve közvetíti a fájdalmasan jajduló és szigorúan ítélő költőt? – Az éjféλι vonat zakatolását nem is hallottam belső zuborgásomtól.

*

Ezek az én akkori érzéseim és gondolataim, de egy felnőtt (egy tanár) nem érezhet és gondolhat olyat, amit a gyermek (a tanítvány) fel ne fogna, és így vagy úgy magába ne építene. Hiszen Ugrai Béla is megírta az egyik osztálykirándulásunk után a magyardolgozatában, még a 12 évfolyamos iskolában: felháborító, hogy a legnagyobb magyar cenki kastélya cenkek kezén patkányok rajcsúrhelye lett!

Szerencsére Béla azt nem tudhatta, amit én Veres Péter temetésekor tapasztalhattam: a haza bölcse, Deák Ferenc sírhelye tárva-nyitva, ebek harmincadján, és márványba vésett mondásával egyetemben galambszarban fürdik! Ezek a jelek pontosan mutatták, hol tart Magyarország, mi van a nemzeti tudattal, miközben ajándékozik, no meg Szocsiban kacajos üdülés járt azoknak, akik többet tudtak a Szovjetunióról. A duma, a szöveg, a szpícs, a sóder, a rizsa, a smonca – hol harsányan és lehangolón, hol monotonan zümmögve, altatóként – leplezni igyekezett a valóságot, ám ezek a tények ordították az igazságot!

Erről a temetésről az említett felismerést is magammal vittem, Illyés Gyula korholó szavaival együtt: Lángelmét temetünk. Legalább most döbbenjünk rá, itt a koporsónál! (No és mi lesz a lángelme Veres Péter sorsa a halála után, ha netán felismerjük is nagyságát? – tettem fel magamban a kérdést a vonaton hazafelé. Őt is agyonszarják majd a szapora és csak látszólag szelíd galambok, mint Deák Ferencet!)

A katonai tiszteletadás sem imponált. Löttyedt tartású suttyók fehér kesztyűben cigarettáztak néhány méterre a koporsótól! – Jobb ezt nem látni, nem nézni! – Kár volt felutazni a magasságos Budapestre: messziről szebbnek képzel az ember mindent! Ha tudjuk is a bajt, a nyomorúságot, a könnyítésért sóvárgó lélek reménykedik: talán mégsem akkora a baj, a nyomorúság!

*

Csak a jövőhöz menekülhettem: a várhatatlan változás reményéhez; az ifjúság reményéhez, mert az emberi sarj olyan csoda valami, amely meglepetésekre, meghökkentésekre képes. '56-ban is: ki gondolta volna?!? Hogy az ifjúság... Tudtam, hogy a fiatalok felnövekvésük közben nyomorodnak, torzulnak, ám sohasem lehet tudni, mi mire megy ki az emberben. Sokszor épp a borzalom, a csöndes nyuvasztás éleszti fel bennünk a nemeset! A várhatatlan változás és az alig remélhető remény reménysége éltetett. Például, egy olyan kérdés egy hosszú beszélgetés végén, hogy: „Tanár úr, miért nem ír könyvet?” (Azt látták, hogy fordítok.)

*

Fordítottam – részben vagy egészben – tíz könyvet: délelőtt, amikor feleségem és lányaim iskolában voltak; hétvégeken, hétvégi ügyeletek idején; olykor szilenciumon, ha nyugodt napjuk volt a fiúknak.

Az egyetemen, miután visszavonultam a politikától, és megértettem azt is, hogy *nekem* az újságírásban sincs semmi keresnivalóm, leginkább Adyt bújtam és nyelveket tanulgattam. Azzal a reménnyel, természetesen, hogy egyszer talán mégis kerülhetek olyan helyzetbe, amelyben szükségem lesz valamelyik nyelv ismeretére – a köz érdekében, nem saját célra! Akkoriban jelentek meg a *Tanuljunk nyelveket!* sorozat kötetei. (Eddig csak az oroszban élhettem ki nyelvtanulási vágyamat, most kedvemre tobzódhattam!) Ahogy sorra jöttek ki a

nyomdából, faltam őket: angol, francia, olasz, spanyol; meg a környező népek nyelveit: cseh, szlovák, lengyel, román, bolgár, szerb–horvát. Persze, ezek csak amolyan kíváncsiságok, előtanulmányok voltak, csupán alapismereteket szereztem, de szükség esetén bármelyikből – kívánság szerint – felfejlődhettem volna. (Ám nem érkezett „társadalmi megrendelés”!)

A nyelvtani rendszereket villámgyorsan képes voltam áttekinteni, sőt rögzíteni. Bocsássa meg nekem a finnek és a magyarok istene, a finn nyelvet gyakorlati okokból nem tartottam favorizálандónak, viszont vizsgáznom kellett belőle az egyetemen. Órákra elvértve jártam, alig volt sejtelmem a nyelvről, és egy napom maradt a felkészülésre. Noha Papp István professzor úr nagyon csóválta a fejét, mert szinte minden egyes szót megkérdeztem tőle, végül átengedett: „nyelvtani tudásom” miatt.

Beszélni, sőt aktívan használni igazából – sajnos – egyik nyelvet sem tudom, a sokat tanult és valójában jól megtanult oroszot sem, sőt a szakomnak számító németet sem. Három oka van.

Amint az igazi nyelvtehetség, néhai atyai barátom, a győri nyelvtanárok volt doyen-je, Gauder Andor később megállapította: nem vagy talkative, beszélékeny. Ez az első igazság ez ügyben. A másik: nem vagyok szerepjátszó. Márpedig, ha valaki igazán jól meg akar tanulni egy nyelvet, bele kell bújni a másik nép gyermekének bőrébe (ez még megy), és tartósan ott kell tanyázni (ez már nem megy). A harmadik, s talán a legnagyobb gátlást előidéző ok az volt, hogy Ady búvárlása közben ráéreztem: azért nem tanulhatott meg igazán franciául, mert amilyen természetesen és mélyen ő az anyanyelvében gyökerezett; amilyen kölcsönösen teremtő viszonyban volt vele – az még egy másik nyelven: lehetetlen. Úgy vélem, sokszor gondolhatott Ady arra (noha erről nem tudok), hogy idegen nyelven meg sem közelítheti az önkifejezésnek azt a csúcspontját, amelyre anyanyelvén kedve szerint bármikor felhágott. Nem képzeltem ugyan magam Ady Endrének, ám a következtetést magamra is vonatkoztattam: idegen nyelven szólalva, óhatatlanul csakis silányabbnak, törpebbnek, tucatabbnak mutatkozhatom.

Az oroszon kívül angoltól elég tisztességesen megtanultam történelmi tárgyú szövegeket fordítani. Tankönyvként Archibald Robertson *A kereszténység eredete* című munkáját használtam, amely szerencsémre már megvolt oroszul, amikor nálunk tervbe vették a kiadását. Alapfokú angol tudásom vértetében, az orosz szöveget használva kalauzul, fordítottam le Robertson könyvét. Feleségem bátyja ajánlott be a Gondolathoz. Eleinte sokat segített – ezt köszönöm neki. A született és totális filosz stilsztának, fogalmazónak is rutinos és elegáns volt már akkor is, amellet, hogy egészen fiatalon tudományos hírnevet szerzett. Viszont azt, hogy kétségbe vonta a leledzik ige létezését, valamint azt, ami ennek hátterében van – olyan vétségnek tartom, amit nem tudok megbocsátani neki. (Nem köznapi értelemben, hanem egyébként.)

*

Nemcsak fordítottam. Rengeteg levelet, cikket írtam, és elküldtem lapoknak, személyeknek. Nem hallgathattam, noha szóhoz nem juthattam. Folyamatosan együttéltem a magyar szellemi élettel, amennyire a tömegtájékoztatás, valamint a folyóiratok révén ez lehetséges volt. A levelek, a cikkek írása állandó edzettségben tartott.

Nagyon feldühített, például, amikor E. Fehér Pál az *Élet és Irodalom* hasábjain a franciák algériai problémájában a magyarok Erdély-problémáját vélte felfedezni. De harapós voltam akkor is, amikor egy Magyar Nemzet-vitában a bölcsődét egyáltalán kínálni merészelték a családdal szemben.

*

Így éldegéltem a győri Káptalándombi Diákotthon nevelőtanáraként, mígnem két dolog megzavarta a „mézeséveket”. Tulajdonképpen mind a kettő a demokrácia gyakorlatának szférájába tartozik.

Az egyik úgyannyira, hogy külön dolgozatot írtam róla, amikor az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyéves vezetői továbbképzésén vettem részt 1974-ben (jóllehet hivatali értelemben nem voltam vezető, csupán pedagógiai értelemben). Leginkább arról értekeztem, miért nem szabad beavatkozni felülről és kívülről a diákok demokratikus vezetőválasztásába.

A másik konfliktus abból adódott, hogy tiltakoztam egy kutyaütő ifjonc (akkoriban kezdtek megjelenni ilyenek tömegesen a porondon) első adandó alkalommal (november 7.) történő fizetésemelése ellen. A kollégiumvezető igazgatóhelyettes azzal a kérdéssel akart letorkolni, hogy „nem kaptad meg, ami neked jár?”. Hogy az ember megkapta-e, ami jár neki – ezt roppant nehéz eldönteni, s nem is szoktam ilyesmin sokat rágódni – nem érek rá. Azt viszont könnyű volt felismerni, hogy egy kutyaütő csak még kutyaütőbb lesz, ha fizetésemelést kap, anélkül, hogy bármely követelménynek eleget tett volna.

Ez a két eset elmérgesítette a viszonyunkat. Végül megkértem az igazgatóhelyettest: lépjen feljebb, mert én már nem tudok hátrébb lépni! – Kapóra jött, hogy hívták a pártbizottságra agitpropoznak. (Lassan már lábjegyzet kell egy ilyen szóhoz, Istennek legyen hála!) Ez a konfliktushelyzet tehát megoldódott.

*

Nem volt benne köszönet! Következett egy olyan nyugdíj előtti, de még nem nyugdíjazható ember, aki rendre csődöt mondott az iskolában. Idegileg is kimerült volt, meg az 50-es évek elején kín-keservvel tarisznyázott történelemtudományából sem futotta már elfogadható válaszokra a 70-es évek második felében. Sajnálatra méltó volt. Ám humán ösztönünk nem nyomhatja el bennünk a felháborodást és a kétségbeesést: sem egy kollégium, sem egy könyvtár nem arra való, hogy szellemileg impotens, kvietálásra szoruló emberek menhelye legyen! Az ilyesmi a nevelendő jövő megnyomorítását jelenti, a szellemi vérkeringés eldugaszolását egy fontos hajszálérben!

Mellette éltem át egy kabaréba illő szituációt. Sejtelve nem volt, mit kellene tenni, meg különben is örült, ha nyugton lehetett. Leginkább akkor nyugodott meg, ha sakkozhatott. Játszottuk a partikat egyre-másra. De valamit azért mégis kellett volna végeznünk, hogy a tető ne szakadjon egészen a fejünkre. Mondogattam neki sakkozás közben, duruzsoltam – tapintatosan, szőrméntén – milyen teendőink lennének, amelyeket semmiképpen nem hanyagolhatunk el. (Akkor sem, ha a szellem elpárolgott már innen is!) Elmerülten nézte a táblát, szívta a cigarettáját, fájdalmas fintorral fújta a füstöt oldalra, nem szólt semmit.

A sokadik parti véget ért, s emberem az igazgatói asztal mögé sétált. Leült, rámemelte düllelt, savós szeméit, s beszélni kezdett. – Tudod, Bandi, mi lenne most a teendő? – Kíváncsian néztem vissza reá, az ő szeméibe: netán meg fog nyilatkozni vezérem? És ekkor szóról szóra elismételte nekem vezetői szájjal azokat a tennivalókat, amelyeket én sakkozás közben felsoroltam neki, s amelyeket ő látszólag révülten hallgatott.

Vajon hányadszor igazolódott az örök közhely? Nincs abszurdabb író az életnél! S van-e nálam hipnotikusabb alattvaló?

Egy átszervezés mentett meg bennünket egymástól. Megszűnt a Révaiban a területi beiskolázás, vagyis elapadt a kollégiumi diákutánpótlás. A Káptalándombi Diákotthont megszüntették. Értesítettek: 1980 szeptemberétől az építőipari szakközépiskola kollégiuma lesz a munkahelyem.

15. Intermezzo a *Valósággal*

Kollégiumi tanárnak lenni mindenekelőtt azért nehéz, mert a diákotthoni létezés 90-95 százalékban rutinelemekből és vegetatív elemekből áll, viszont adandó alkalommal illik a nevelőnek szellemi koncentrátságot tanúsítania, valamint bizonyítani, hogy nem csupán gyermekpásztor, aki az utcáról beszédült akárkivel is helyettesíthető.

Azt a süket űrt, amely hirtelenül keletkezett, miután az iskolai szintérről távozván, megfosztattam a mindennapi szellemi érintkezéstől, úgy próbáltam kitölteni és bensőleg értekezővé, beszédessé tenni, hogy tanulmány írásába fogtam. Harminc éves voltam ekkor, de addigra már sok helyen megfordultam, sok pedagógiai divatot végigéltem – ide számítva a diákként megismert szintereket, illetve az így szerzett élményeket is, hisz tanítónő anyám révén diákként is tudatosan vizsgálódva figyeltem a környültörténeteket.

A süket környezetnek van egy nagy előnye: nem zavarja a tapasztalatai végiggondolására vállalkozó embert. Legalábbis: intellektuálisan nem. Környezetem a görög volt, meg egy jó kedélyű ifjú testnevelő tanár, aki zsebkendővel tömte be a száját, valahányszor pukkadózása társadalmilag-társaságilag káros következményekkel fenyegetett. Az említett ön-eldugaszolásnak többször tanúja lehettem, akár a háromszemélyes nevelőtestületi értekezleteken, akár a hivatalsegédéknél vendégeskedvén. Tortúraszámiba ment egy-egy értekezlet a társaságában, hiszen már bevonuláskor fulladoztunk, s jómagam sem bambulok el olyan helyen, ahol röhögnivaló akad. Ő veszélytelenebbül szórakozhatott, mert az apja a megyei tanács melletti épület alagsorában, a műhelyében afféle főnöki bögrecsárdát működtetett a napi stresszből oldódni vágyó vezetőknek.

A tanulmány elkészült. Külön nem olvastam hozzá semmit, saját tapasztalataim alapján megfogalmazott saját következtetéseimet vettem papírra. Kizárólag a szerves fejlődésem során kialakult személyes eszköztáramat használtam; irodalomként nem tüntettem fel semmit, mert a napok egymásutánjában megemésztett folyóiratcikkek és könyvek datálhatatlanok. (Főleg, ha nem működik az emberben egy filosz furor.)

Címe ez volt: *A pedagógus helye, helyzete és szerepe a társadalomban*. 44 gépelt oldal lett. Alaposan átvizsgáltam, nincsenek-e benne következetlenségek, vannak-e benne belső rímek, stilisztikailag is megcsiszoltam, és valamikor januárban vagy februárban elküldtem a Valóságnak (1969). Vártam, mint a jó gyerek. Sehol semmi. Nyáron, nyár közepén kiszálltam Pesten útközben (gyakran megtettük a Győr-Debrecen vagy Győr-Győrtelek utat!), és bementem a szerkesztőségbe. Megdöbbenésemre azt közölték, hogy a nyári meszeléskor elveszett a kéziratom. (Keresgélés nélkül, nyomban tudták!) Mentegetőzésül hozzátette a hölgy: olyan rumli volt itt! - Kétségtelen: a meszelés, tapétázás nagy felfordulással jár, ezt átéreztem, úgyannyira, hogy meg sem kérdeztem: netán nem volnának-e kíváncsiak egy másolati példányra, miután kimeszeltek és helyrerázódtak? Ugyanis ezt az esélyt a hölgy nem kínálta fel. No persze, játék az egész! Értettem én: hiába vinnék én oda ebből akárhány példányt!

Sógoromat kértem meg: mutatná meg professzorának, aki akkoriban a Felsőoktatási Pedagógiai Tanács elnöke volt – ha jól emlékszem a tisztére. Egy évig, másfél évig nem bátorkodtunk háborgatni professzor urat, aztán unszolásomra sógorom mégis érdeklődött. A professzor kegyeskedett elővenni fiókjából a kéziratot (kb. négy oldal hiányzott belőle), és szenvtelenül megjegyezte: ez az úttörők sorsa. Rejtély marad, bővebben mit akart mondani, mert már nem kérdezhetem meg tőle. Különben is felesleges lett volna és lenne: a dolog lényegét mindennap megélem.

Mint afféle tacskozó, dolgozatomból csak két példányt gépeltem. Így, hiányosan adtam oda a másolati példányt 76-ban a *Napjaink* főszerkesztőjének, „baráti alapon”, amikor megjelent náluk a *Mit ér a társadalom?* című hozzászólásom a pedagógus-vita részeként. Csak arra kértem, kötelezettség nélkül olvassa el! – Képtelen voltam visszaszerezni tőle, sőt érintkezésbe sem tudtam jutni vele ezentúl, sem levél, sem telefon, sem személyes jelenés révén, pedig jó párszor Miskolc felé kerültem Debrecenbe menet.

Ezt a tanulmányomat elnyelte a kulisszák mögötti szörny.

16. Erdélyi kukkantó

Kétszer jártam körbe Erdélyt. Egyszer egyedül és közforgalmi járművekkel, 71-ben; 73-ban pedig feleségem és húgomék társaságában, sógorom kocsiján. Most csupán négy színhelyt említek meg – valóban kukkantás –, a határhoz legközelebbi négy célzott pontot.

Kifejezhetetlen várakozással és izgalommal keltem útra. Erdély nekünk mítosz. Akkor különösen az volt, fokozottan, mert nekünk évtizedekig láthatatlan volt. Veres Péter egyik kéziratára reagálva mondta egy korifeus: magyar ember még álmában se menjen leánynézőbe Erdélybe! Akkor még nem tudtam: Erdély a románoknak is mítosz. Ám én ebből a két tényből nem azt a következtetést vonom le, hogy tehát nincs megoldás, hanem azt, hogy valóban mesés és kincses az a hely, amely két népben is mítoszt teremtett magáról. A megoldás pedig csakis ennek megfelelő lehet. Minden más csak sandaságot eredményezhet mindkét fél részéről.

*

Nyáresti naplementében ért vonatunk a nagyváradi állomás közelébe, s valami miatt lassított. A kupéban ülve a fel-feltünedező magas betonházakat szemléltem, s azt találgattam, vajon mit, mennyit látok majd a századforduló Váradából, amikor nagy gyermekzsivaj vonzott a folyosói ablakhoz. Vagy harminc-negyven cigánygyerek nyújtogatta a kezét, hadonászott a vonat felé: kéregettek, várták, hogy dobjanak ki nekik ezt-azt az utasok. Szempillantás alatt – mintha időgépbe ültettek volna – a század eleji Csenger rituális eseményének nézője lettem, noha azt csak hallomásból ismerem.

Jeney tekintetes úr Porcsalmáról érkező kocsiját cigánypurdék hada leste a Halom utca végén, és nyomába eredtek. A kedélyes úr egy darabig heherészve élvezte zshivajukat, versenyfutásukat, majd hátrafordult a hintóban, és feltette a rituális kérdést: – Ki ruház benneteket? – Jeney tekintetes úr! – zúgott kórusban a kötelező válasz. Ekkor Jeney a zsebébe nyúlt, és egy marék aprópénzt szórt a meztelenül trappoló gyerekek közé, akik hemperegve küzdöttek meg egymással a baksisért. A tekintetes úr gyönyörűségére. – Nekem, 71-ben, elszorult a torkom.

*

A menetrendem hajszálpontosan meg volt tervezve, de a szállást vaktában intéztem. Egy szegény öregasszonyhoz vetett a sorsom.

– Bizony itt élek, árva magyar lélek – mondta.

Aznap már nem mehettem sehova, beszélgettünk erről-arról. Egyszer csak teljesen váratlanul, anélkül, hogy okot adtam volna rá, esetleg Adyt emlegethettük, azt kérdezi: – Mondja, miért gyűlölik maguk a zsidókat? – Köpni-nyelni nem tudtam. Minket úgy nevelt anyánk ez ügyben, ahogy Bohuniczky Szefi leírja az *Otthonok és vendégek* című remek emlékezésében, csak minket a húgossal még veréssel sem kellett igazgatni, mert eszünkbe sem jutott

csúfolódás vagy egyéb. Értetlenül néztem a kis öregasszonyra. – Pedig – folytatta – nélkülünk nem lenne magyar kultúra. – Kezét csókolom, talán ezt nem lenne szabad mondani...

Több szó erről nem esett. Amíg Váradon voltam, nála laktam. Az Ady múzeumot éppen tatarozták, azt csak 73-ban láthattam. Akkor viszont már hiába kerestem az árva magyar lelket...

*

Itt Váradon sikerült a sorsnak bennem megerősítenie addig is létező immunitásomat a megkülönböztetés kísértésével szemben.

Rekkenő hőségben egy pohár sörért álltam sorban, amikor arra figyeltem fel, hogy a hátam mögött két, műszakból jövő román melós, aki szintén a sörére várt, engem vizslat. Nem voltak ellenségesek, csak mintegy unalmukban fintorogtak egy kicsit; csak fintorra húzódott felső ajkuk, nem harapásra:

– *Ungur* – mondta az egyik.

Eddig a pillanatig én csak természetes módon, minden nép fiának kijáró méltósággal ejtve tudtam elképzelni a magyar nevezetet. A román melósok fintorgó csücsörítése egy életre elegendő nekem, hogy értem: mit érez a cigány vagy a zsidó, vagy bárki, ha efféle hanglegtést hall, avagy ha valami hasonlót olvas ki a környezetében lévők tekintetéből.

*

Csucsán is Ady nyomát kerestem, természetesen. Felbaktattam a várba, a Boncza-kastélyba. Akkor még élt, és itt élt az özvegye Octavian Gogának, aki nyilván azért vette meg Trianon után az Ady emlékhelyet, hogy majdan saját emlékművével kiszorítsa onnan a költő szellemét. A baráti kegyelet ürügye ezen a tényen nem változtat.

A leglényegesebb tudnivalókhöz nem halandzsa és körülményeskedés révén jut az ember, hanem villanásnyi mozzanatból, gesztusból értesül.

Erdélyben végig az volt az érzésem, hogy huszonöt évvel fiatalabb vagyok, gyermekkorom világának emlékei bukkantak fel elevenben. Goga feleségét két olyan parasztasszony fogta közre támogatón, amilyeneket én Csengerben ismertem; és úgy mentek mellette a szükségből közel került cseléd tartózkodásával, ami nekem ugyancsak onnan ismerős.

Az egyik épületből a másikba tartottam, éppen találkoznom kellett velük. Hirtelen ötlettel ráköszöntem a nagyasszonyra, akinek gyönyörű fiatalkori portréját, mellszobrát a múzeumban láthattam:

– Kezét csókolom!

– Buna ziu! – mondta ridegen.

Pedig biztosan tudta volna mondani, hogyha akarja: jó napot, fiam!

*

Kolozsvárott az első este fél 6 körül értem az Emil Isac emlékmúzeumhoz, a román költő egykori házához, ahol Ady sokszor megfordult. Csak felderítésnek szántam esti jelenésemet; zárás előtt már nem alkalmatlankodom, holnap majd itt kezdek. Ám ahogy a nyitott kapualjban nézelődtem, a múzeum küszöbén megjelent egy barátságos, derűs tekintetű férfiú, és megszólalt: – Tessék bejönni!

Rosszul hallok; ki vagyok merülve? – Nálunk sem hívnak be valakit egy múzeumba fél órával a zárás előtt, nemhogy Romániában, magyarul! – gondoltam.

– Tessék csak bátran, nyugodtan jöjjön be!

Georghe Isac volt, a költő múzeumvezető fia, és onnan tudta, hogy magyar vagyok, mert ismerte a kezemben tartott útikönyvet. Mindent apróra megmutogatott, kedvvel mesélt, és lekötelező rokonszenv sugárzott belőle rám.

Másnapra egy főtéri kávézóba invitált. Minthogy a koffein egyszer nagyon rámijesztett (bár a cigaretta ijesztett volna így meg!), csak üdítőt ittam. Mindaddig teljes volt az idill, amíg valamiről beszélgetvén, szóba nem hoztam a román önvizsgálatot. Méltatlankodva tiltakozott: hogy képzelem, hogy saját maguk ellen nyilatkozzanak, tegyenek? Nagyon fel volt háborodva, csak épp azt nem mondta: ne nézzem őket hülyének!

Hivatkoztam Ady Endrére, meg arra, hogy mennyire tetszett a román értelmiségnek, köztük Gogának és az ő apjának, amikor Endre bátyám odamondogatott a magyar politikának, sőt a magyar nemzetnek a románok emberi és nemzeti jogai érdekében. Meghallgatta, amit mondtam, nem is sértődött meg, de arcáról leolvashattam: az más, azzal ezt ne keverjem össze!

Akkor, ott ennyi történt. Másra fordítottuk a szót. Csalódott voltam, hogy a magyarsággal természetes módon és őszintén jó kapcsolatokat ápoló ember, az Ady-barát Emil Isac fia is ilyen elzárkózó ebben a dologban, de nem töprengtem tovább. Most viszont, ha kibillenek is egy kicsit az időből és az elbeszélés menetéből, hozzáfűzök néhány elmélkedő mondatot.

A politikus a világ teremtése óta a 80-as évek közepéig csakis úgy gondolkozott, hogy ellenfelem szellemi és erkölcsi bírálóját kihasználom ugyan a magam javára, de én igenis nyersen akarom érvényesíteni az érdekeimet. Csakhogy mára a világ eljutott annak a ténynek a felismeréséig – és nem csupán a nukleáris fenyegetés miatt, hanem az emberi gondolkodásnak a tömegekre is kiható racionális fejlődése eredményeképpen –, hogy *a nyers érdekérvényesítés nem éri meg az árát!* Siker esetén sem, nem beszélve a valószínű kudarcról! A politikai *új gondolkodás* tehát nem „naivitás”, hanem a legrealistább politika, amióta világ a világ! Nem azon az öntetszelgő képzelgésen (felvilágosodás!) alapszik, hogy az ember természettől fogva jó, hanem éppen abból a rideg tényből indul ki, hogy az ember a mélyek mélyén mindig is vadállat marad, ön- és közveszélyes vadállat, *és éppen ezért kell egyezkednie*, mivel az idők folyamán pusztító képessége szinte korlátlaná vált. – Ennek az új politikai gondolkodásnak az előképét látom abban, amit Ady az első világháború kellős közepén „internacionalista fényűzésnek” nevezett. De a klasszikus úriemberi magatartás is azon alapszik, hogy előzékenyen figyelembe veszem a másik fél érdekeit, hogy ne vadul és nyersen érvényesítse azokat velem szemben. Jó volna, ha ez az új politikai gondolkodás – kiheverve a Szaddam-epizódot – végérvényesen divattá válna. (Különben a fene esz meg bennünket – ahogy Veres Péter mondaná.)

Visszatérve a kolozsvári kávézóba: a szimpátia úgyszólván nem sérült mindeközben, hogy másnapra meg a lakására hívtam. Igaz, megjelenésemkor a feleségét kimentette: migrénje van.

Még évekig leveleztünk, küldtünk egymásnak könyvet, folyóiratot, ám több személyes találkozás nem esett. Amikor Pestre jött a feleségével, s Győr is be volt iktatva útitervükbe, torokgyulladás kaptak a tavaszi fagyalatozástól. 73-as túránk alkalmával láttam az ablakban könyökölni kutyája társaságában, ám nem fedtem fel kilétemet. Hiába vonzódik ő hozzám, ha a felesége mindig rosszul lesz, valahányszor találkoznia kellene velem!

*

Jártam Ady Endrében is, isten bocsássa meg, vagyis: Érmindszenten.

Rengeteget olvastam Adyról, így a szüleiről, a falujáról is. Mégis csak akkor, amikor felnevelő fészéknek tárgyi valósága elem tárult, váltak véremmé ezek a sorai:

*Mindszentnek hívják hasztalan,
Mert minden gonosz rajta-van,
S itt, jaj, átkos, fojtó az élet.*

Nagyot nyeltem, amikor a vitrinjünkben ugyanazt az angol gyártmányú teáskészletet pillantottam meg, amelyet mi anyánk hozományából még életében örököltünk. (Ugyanaz a társadalmi réteg, ugyanaz a vevőkör, ugyanaz az ízlés!) Indiai hangulatú mintázata van, gerezdes az oldala, ennek megfelelően hullámos a pereme.

Tárgyi emlékek mutogatásával nem szoktam terhelni vendégeimet, de ezt a készletet mindenkinek látnia kell. Bocsánat, ez az egyik gyöngém!

17. Mit ér a társadalom?

Csalog Judit vitát robbantott ki cikkével a miskolci *Napjaink*ban a pedagógusról. Én csak a végére neszeltem fel, de még az utolsó vita-számba befért a hozzászólásom. Közvetlenül a zárszó előtt közölték.

Nem volt nehéz összefogott véleményt mondanom, hiszen 44 oldalas, soha nem közölt és elkallódott tanulmányom írásakor mindent végiggondoltam. Úgyannyira, hogy ma is bátran a nyilvánosság elé bocsáthatnám az egész cikket. Egy helyen, ahol *szocialista* társadalmat írok, „szocialistának mondott”, vagy „magát szocialistának nevező” megfogalmazást használnék korrekcióként, ám a többi stimmel, sajnos. Máig is.

Természetesen vállalom a problémák feltárásához használt marxi metodikát is. Azt eddig sem hittem, hogy egy-egy probléma a marxi metodikával tárható fel legteljesebben, azt viszont most is vallom, hogy ez a metodika éppen akkor tesz kitűnő szolgálatot, amikor arra vagyunk kíváncsiak, hogy valamely túlságosan szelleminek, éterinek látszó s ezért megfoghatatlannak, megragadhatatlannak tűnő probléma miként gyökerezik a rideg társadalmi valóságban. Ilyen esetben, például, a marxi metodika igenis jól használható.

Harminchárom év alatt háromszor sikerült egy-egy jelentősebb publikáció erejéig felszínre törnöm. Először 76-ban. Nem óhajtom részletesen ismertetni a cikket, csupán néhány alapvető megállapítást és kérdést emelek ki, figyelemkeltőül.

A nevelésügy anyagi alapjairól:

– Látnunk kell, hogy az állam a polgárosodás folyamatának egy pontján – politikai, művelődési és persze műszaki és gazdasági megfontolásokból – a kötelező oktatás bevezetésével egyidejűleg kiemelte a nevelésügyet a piaci törvények érvényesülésének köréből, és tulajdonképpen voluntarisztikusan állapította meg a nevelésügyre fordítandó összeget. Tegyük hozzá: tette ezt az állam éppen akkor, amikor a társadalomban tetőzött az a folyamat, melynek során minden elnyerte a maga piaci értékét!

– Ebből egyenesen következik, hogy a nevelésügy nem a termeléshez való hozzájárulásának a valós mértéke szerint részesedik a profitból. – Seholy a világon!

– Még egy szuperhatalom sem képes egyoldalúan változtatni a nevelésügy jelenlegi helyzetén, mert kötik a világgazdasági mechanizmusok. Ez a mechanizmus kényszerítő erő. Gyökeres megoldást csak világméretű felismeréstől és elhatározástól várhatunk.

A nevelésügy humán jellegű problémáiról:

- Vajon egy olyan emberi civilizáció, amely ismeri a túlnépesedés pszichózisát, mennyire becsüli a gyermeket, az embert?
- Vajon egy olyan emberi civilizáció, amely ismeri a jóléti társadalmat, amelynek egyre kevesebb új munkaerőre van szüksége, mennyire becsüli a gyermeket, az embert?
- Vajon egy olyan emberi civilizáció, amely képes az embert szinte minden rezdületében kézben tartani és kényszerítően szabályozni, mennyire becsüli a személyiséget, a személyiség emberformáló hatására mozduló személyiséget?
- Vajon, ha az „egzakt” módszerek képtelenek mérni lényeges emberi tényezőket, akkor mit fejez ki az ilyen módszerekre épülő társadalmi megbecsülés?
- Kettős értékrend marad elismerten, el nem ismerten?
- Társadalomalattiak maradnak vagy azzá válnak humán értékek?

Következtetésem az volt, hogy a nevelés, az oktatás világválsága az ember és a személyiség válságával függ össze, pontosabban: a humán értékek válságával, ideértve a gyermek értékét, a nő megbecsültségét, a szellem és a hit értékét stb.

– A nevelésügy és a pedagógus társadalmi leértékelődésében valójában az emberrel, a személyiséggel szembeni társadalmi meghasonlás tükröződik. – A társadalom, arra a kérdésre felelve: mit ér a pedagógus, lényegében arra ad választ: mennyit ér a társadalom! – A társadalom a nevelésügy és a pedagógus lebecsülésével *önmagát bomlasztja és roncsolja*.

18. „A fejit azért irigylem”

1980 augusztusának végén tetőzött Lengyelország forró nyara. Csúcsfeszültség, lázas tárgyalások.

Ekkor kerültem Győrött az építőipari szakközépiskola kollégiumához. Egy slamasztika kellős közepébe.

A merev rendszerek és az alkalmatlan vezetők természetrajzához tartozik, hogy nehézkességük, rossz határfokuk üzemmenet közben elmismásolódhat ugyan, ám ha valamilyen új helyzet keletkezik (magyarán: ha valamit el kell kezdeni, meg kell teremteni), akkor messziről virít a tehetetlenségük. Látni is kínszenvedés az ilyesmit, hát még végigélni!

A „téma” ez esetben egy felújított patinás épület „beüzemelése” volt. A tanévnnyitó előtt elmentem megnézni, hol is fogunk kezdeni szeptember 1-én. Minden szinte gyönyörű volt, ez meg is lepett, viszont a földszinten bokáig süppedtem a finom porba: nem rakták még le a díszköveket. Elképedtem. Ide akarnak beereszteni másfél száz kamaszfiút? Perceken belül csatatérre válik az egész épület! - És hallom a nyitó értekezleten, hogy a művelődési osztály engedélyezte a beköltözést!

Új fiú voltam a testületben (noha 42 éves), alig ismertem valakit, engem meg városszerte „problémás embernek” ismertek – elképzelttem, mi lesz itt, ha mindjárt első jelenésemkor felszólalok és „variálok”. Korábbi tapasztalataim arról győztek meg, hogy nemcsak a sutyimutyit, de a közhasznú dolgokat is okosabb – mert egyszerűbb és sikerrel kecsegtetőbb – a kulisszák mögött intézni.

Értekezlet után bementem az igazgatóhoz. Intellektuel típus, aki megcsömörlött a tanácsi munkától, így lett frissen igazgató. Ő már beleszagolt a beatbe: laza volt, de értelmes. Mondom neki: el kellene kerülni ezt a porfürdőzést! Nyomban röpködtek az ötletek, s a *brainstorming* végén elintézte (elvégre osztályvezetői széke még ki sem hűlt utána), hogy a győrújbaráti úttörőtáborban helyezük el a fiúkat, amíg el nem készül a díszkövezet.

Itt, a kecses baráti dombok közt guggoló takaros házikótáborban értesültem a hangosított rádióadásból, az első ébresztőkor, szeptember 1-én 6 órakor, a hírtől és az ősz leheletű hegyi hűstől egyaránt borzongva: megkötötték a Szolidaritással a megállapodást!

A kollégium vezetője szinte hasonmása az előzőnek, azzal a különbséggel, hogy ennek az indulása biztató volt: Szabó István történészprofesszor dicsérte a szakdolgozatát. Viszont az élet vagy a kádári konszolidáció teljesen kilúgozta és megroggyantotta, szinte ugyanolyan állapotba jutott, mint sziszifuszi erőlködéssel diplomázó alteregója.

Azóta másoknál is megfigyelhettem, akik alkalmatlanok irányító-szervező funkció ellátására, hogy beállnak „széket hordani”, beállnak egyszerű dolgozónak, izzadva kuliznak, hogy teljesítményélményük legyen, miközben a dolgok a hangyaszorgalom ellenére sem akarnak elrendeződni, *mivelhogy a vezető hiányzik*. Ők is azt keresik, a dolgozók sorába beállva, az igazi vezetőt, ám az nincs, mert ők foglalják el a helyét! Nevezhetjük ezt a jelenséget tudathasadásnak, tudatalatti önkritikának, vagy aminek akarjuk, de a lényege az, hogy maga az alkalmatlan vezető ösztönösen beosztottá degradálja magát gyakorlatilag, mintegy kifejezve: nem vagyok képes vezetőni, valaki másnak kellene vezetnie engem is!

Nem részletezem ennek a megroggyant embernek a vezetői alkalmatlanságát, különben is megtettem annak idején egy 17 oldalas levélben, három hónappal a tanévkezdet után.

Kijöttek a megyei művelődési osztálytól. Két jó kedélyű dörzsölt fickó. Kérdezik, mi a baj? Mondom: 17 oldalon leírtam. No, de mégis? (!) Láttam, hogy ebben a dimenzióban nem fogunk boldogulni egymással, ezért hirtelenül szemléletes humorra váltottam: – Mondják, ha egy ember gyertyát dug a fenekébe, meggyújtja, és kiterpeszt az ablakba, ez nem elegendő az őt illető vélekedéshez? Hányszor kell megcsinálnia ahhoz, hogy biztos véleményt alkossanak róla? – Heherészték a fiúk, majd az egyik óvatosan megjegyezte: no, de ő nem csinál ilyet! – Szerintem pontosan ilyet csinál, csak más formában. – Itt elakadtunk. Elbúcsúztak. Megjött a pecsétetes válasz, osztályvezető-helyettesi aláírással: részben indokoltak az észrevételek, részben eltúlzottak; mindkét fél jobban vigyázzon ezentúl magára.

A tanácsi válasz nyomán végbement a helyi tetemrehívás is: egyszál magam, velem szemben az igazgató, a párttitkár, a szakszervezeti bizalmi, a kollégiumvezető, valamint egy fura, őshonos polgár-értelmiségi figura, aki az iskolájában keményen kiállt a klasszikus értékekért, nálunk pedig a másodállásért hajlandó volt a Júdás-szerepre. Három-négy órás derby kerekedett. Az igazgató visszafogott volt, a párttitkár alig szólalt meg, a kollégiumvezető lapított, hanem ez a skizofrén alak szívóskodott a szakszervezetissel egyetemben. Hasonló szellemben fejeződött be a paláver, mint ahogy a válaszevél íródott: a kollégiumvezetőt sem marasztalták el, és engem (!) sem.

A végén az idős szakszervezetis – aki derék mesterember lehetett, mielőtt tanárosították és az iskola vezetőségébe emelték – odafordult hozzám: „Nem értek egyet magával semmiben, de a fejt azért irigylem!” – Az üdvözlés lehetséges maximumát értem el eme ritka pillanatban. Pista bácsi becsületére vallott, hogy kimondta, amit érzett.

Pista bátyám, ha egyetértettünk volna, akkor már most többet érne a nyugdíja!

19. Magyarázkodás helyett: DIADAL

1980-81-ben mélypontra zuhant a győri futballcsapat, épp csak megkapaszkodott az első osztályban. 81. július 18-án a *Kisalföld* sportrovatát pásztázva szokatlan, évtizedek óta ismeretlen hang ütötte meg a fületem: „Egyet már most megígérhetek, illetve garantálhatok: a 90 perc alatt a csapat maximális erőbedobással fog küzdeni. Ez az alapkövetelmény...” – Lengyelország kivételével pangott, vegetált az egész béketábor, kis hazánkban is undorító

langyosság, állóvíz, és akkor egy megyei lap sportoldalán ilyet olvas az ember fia: *garantálom és maximális erőbedobás*; ráadásul az utóbbi: alapkövetelmény! – Ebben a pillanatban angyal szállt el fölöttem a Felszabadulás út 100. VIII. 24. konyhájában, s kisurrant erkélyes szobám nyitott ajtaján. Rögvest átmentem kontrollt jelentő barátomhoz: – Te is olvastad? – Mi ez? – Megegyeztünk abban, hogy erre az emberre figyelni kell. Verebes Józsefnek hívták. Kecskeméten, majd egy évig Fehérvárott edzősködött.

Verebes nem a levegőbe beszélt: bajnokságot nyert a Rába ETO! 1982-ben, a spanyolországi világbajnokság évében.

A világbajnoki szereplés ismét lehangoló, ám a győriek másképp látják a futball dolgait, mint másutt az országban, mert kirívóan jó csapatuk van és bajnokok lettek.

Még tart a világbajnokság, de én már írom a cikkemet, amelyben kifejtem, miért múlja felül jelenleg a győri futball az ország labdarúgását. Mihelyt lefűjják a döntőt, postázom a cikket az *Új Tükör* címére. A következő számban benne is van: *Győri szemmel a Mundial ürügyén*. A cím sarkában, keresztben, fehér betűkkel: Vita. Így is nagy kockázatot vállalt Molnár Károly, amikor *a saját cikkét harmadára szűkítve* helyet szorított írásomnak *a saját szakállára*, Fekete Sándor szabadságos távollétében. Olyan hirtelen döntéssel, hogy a lap tartalomjegyzékében nincs is feltüntetve az én cikkem, hiszen eredetileg az ő írása töltötte volna meg teljes egészében a két egymás melletti oldalt.

A *Győri szemmel* megjelenése után nem győztek Győrbe telefonálni: – Ki ez az ember? – Ki áll mögötte? – A pártbizottság, Hány? – A Vagongyár, Horváth Ede?

Senki nem tudott arról, hogy írom a cikket. Horváth Edének megküldtem ugyan a kézirat másolatát tiszteletből és gratulációképpen, azzal egyidőben, hogy a lapnak is postáztam. Egyik helyettese válaszolt, és kért, ne jelentsem meg a cikket, mert az csak a Győrnek tenne rosszat. De akkorra már a kocka el volt vetve, s különben sem engedélyt kértem.

Fekete Sándor is szívta egy kicsit a fogát: nem dicsérték meg fentről.

Volt egy kis vita. Felszólalt egy OTSH-ember rangrejtve; viszont egy veszprémi állatorvos „üditő színfoltnak” nevezte cikkemet, noha féltett attól, hogy a győri siker elhomályosítja látásomat. A debreceni *Napló*ban Bényei megglosszázott: ironizált a „futball-ideológusokon”. A *Tükör*ben válaszoltam neki, mire ő nem átalott a fasisztság gyanújába keverni, azon az alapon, hogy én „futballvalóságról” írtam, ami őt a „rögvalóságra” emlékezteti. Szerencsémre a diktatúra akkorra már annyira lágy volt, s a közélet oly süket, hogy ebből az alattomos módszerolásból nem lett semmi kalamajka.

Elképesztő fanyalgás, irigység és fortyogó düh légkörében kellett végigfutballoznia a csapatnak az 1982–83. évi bajnokságot. (Természetesen: nem a cikkem miatt; egyszerűen gyűlöltek a teljesítményt!) Így is bajnokok lettek újra! Az ETO sporttörténelmet írt. A Nagyvárad AC háborús bajnoksága után először 1982-ben nyert vidéki csapat teljes bajnokságot. (A '63. évi féléves bajnokság megnyerése is az ETO nevéhez fűződik!). Olyan pedig még soha nem fordult elő, hogy vidéki csapat kétszer egymás után nyerjen! – Eljött az ideje, hogy könyvet írjak Verebes Rába ETO-járól. 83 nyarán és őszén elkészült a Magyarázkodás helyett: DIADAL.

Lehetetlen volt megjelentetni. Győrött nem vállalták a kiadását, mert féltek az ellenük folyó hajsza fokozódásától. Teljes joggal. De ha behúzott nyakkal tűrtek, akkor is fokozódott! Azt már semmiképpen nem viselhette el a székesfővárosi és központi mocsár, hogy harmadszor is bajnok legyen az ETO, és az 1984. március 24-i ETO-Honvéd meccsen bebizonyosodott, hogy semmitől sem riadnak vissza a Győr „megállítása” érdekében. A legnyilvánvalóbb aljasságtól sem! – Egykori kollégámnak, Berend Miskának, aki a Medicina Kiadó

sportszerkesztőségének vezetője lett időközben, habzott a szája, és majdnem agyvérzést kapott, úgy üvöltött, tajtékzott: – Mit akartok? A Rába ETO-ból egy is elég! (Pálfı Gábor könyvének kiadása már folyamatban volt a Sportpropagandánál.) 1984 tavaszán az OTSH-nál, Buda Istvánnál is próbálkoztam. Nem naivságból, kíváncsiságból. Elérhetetlenné vált, majd pedig a titkárnője, a sokadik hívástól kiborulva, kibökte: – Ez nem fog megjelenni! – Nem ért meglepetésként a közlése, miként Zsolt Róbert lemondó vélekedése sem: ezek ezt soha nem fogják kiadni! – Igaza lett. Ilyen irritáció elviselhetetlen egy programszerű poshadás idején; vidék-Magyarországtól pedig végképp nem vágnak zsebre holmi leckéztetést: Magyarázkodás helyett: DIADAL!

20. „Csak a jellemit akartam látni”

1982. júliusában egyik barátom azzal a hírrel örvendeztetett meg, hogy balatoni üdülésekor az asztalánál ülő család kamasz fia részleteket idézett ebéd közben a Tükörben megjelent cikkemből. Erre nem számítottam, noha a városban rögtön éreztem: szenzációt keltem. A rádiós Takáts Árpi messziről mosolygott és elismerően gratulált; Mohay Gábor, a Kisalföld rovatvezetője, akit addig nem ismertem, eljött megnézni: ki vagyok, mi vagyok, és nem akarta elhinni, hogy csak gyermekkoromban futballoztam, meccset pedig leginkább képernyőn nézek.

Ám az igazi szondázás az volt, amikor a megjelenés utáni vasárnap délelőttjén a Herman Ottó utcai Csopakiban hallgattam a borozgató embereket, inkognitóban. Mindjárt arra léptem be, hogy egy 40 körüli férfiú lelkesen gesztikulálva mondja társaságának: „kérem, megírta a gödényferenc, hogy...” (Győrött Lászlónak, Ferencnek, mindennek elneveztek!)

Szerettem akkoriban meginni egy-két pohár bort. Új volt ez a hely, lehetett még bízni a minőséghez, takaros berendezett egyszerű éttermében különleges raguval ízesített finom falatokat tálaltak fel. – Annyit beszéltek itt a cikkemről, hogy végül fel kellett fednem kiléteket, ha nem akartam, hogy kukának nézzenek. Noha az országos fanyalgás ide is beszüremlett, mozgalmas drukkervilág zajlott a borozóban, góltotót rendeztek a meccsek előtt. Nagy tekintélyt vívtam ki azzal is, hogy rövid időn belül kétszer elvittem a kasszát, megjósolva: a Csepelt 4:0-ra veri az ETO itthon, a Fradit pedig 3:0-ra idegenben.

Egyik délután érzem, hogy a mellettem iszogató ember kíváncsian, barátságosan fürkészik, majd pillantásom nyomán hozzám lép:

– Maga írta azt a cikket?

– Igen.

Tünődve vizsgál, aprólékosan, hangtalanul. Arcán visszafogott, elégedett derű. A tetszés szemérmes kifejezése. – Sokáig tart a pásztázása, megszólalok: – Iszik velem egy pohár bort? – Mintha elnézően neheztelne kissé, hogy megtörtem a csendet, hiszen ő még nem végzett, de fegyelmezett révületéből fokozatosan kibontakozva, méltósággal válaszol kínálásomra:

– Nem kérem, én mélyépítő brigádvezető vagyok. Csak a jellemit akartam látni.

Rózsaferencsek, aranytollasok, pávatollasok! – nem kell ennél nagyobb elismerés!

21. Feleségem története

Csoporttársakként, az egyetemen ismerkedtünk meg, s noha jószerével csak az elején meg a végén villantottunk össze, az utóbbi mozzanat házasságot eredményezett.

Ő Nagykőrösre készült, de a fenti fordulat miatt eljött velem Győrbe. Bár vörös diplomával érkezett, a Révai igazgatója inkább férfit szeretett volna. Végül mégis odavette. Nyilván megbánta, mert jól sejtette, hogy a fiatalasszonyok teherbe szoktak esni. Ez a munkaadónak nem öröm. Akkor még egyébként is gyermekcipőben járt az anyák védelme, iszonyatos ellentmondás feszült a női munkaerő igénylése és a női jelleg figyelembevételé között a munkahelyeken. A vége az lett, hogy az igazgató finoman eltanácsolta valahová, ahol kevesebb zavart okoz egy fiatalasszony váltakozó jelenléte.

Néhány évig egy szakmunkásképző intézetben húzódott meg, majd egy közgazdasági szakközépiskolába cserélt. Mint kiderült, rossz húzás volt. A szakmunkásképzőben nem kamatoztathatta ugyan teljes tudását, de legalább megbecsülték és felnéztek rá. Akkor ott még egy régivágású tanárember s egyben úriember volt az igazgató. Új helyén viszont az a minden divatot gondtalanul kiszolgáló, meghasonlott, kiüresedett gigerli lett a főnöke, akit a „szakközepesítés” fénykorából én már ismertem, mert levette egy átszervezendő gimnáziumban Bartók és Kodály arcképét az osztályterem faláról. (Valamikor ő is olyan volt, mint mi, mondta egy ízben. Az ilyenektől óvjon meg az Isten bennünket, meg az olyantól, aki szemrebbenés nélkül megkérdezi: kinek tartogatjuk a tisztaságunkat?)

Feleségem azt remélte, hogy egy szakközépben valamivel többet nyújthat, mint eddig; lelkesen, ambícióval készült az új tanévre. Azonban itt valósággal kéjelegtek abban, hogy a gyors- és gépiró tagozaton helyesírás tanítására fogják be, míg mások bevallottan küszködtek az irodalomtanítással, különösen az újabb magyar irodalom értelmezésével és tanításával.

Ekkor már nagyobbacskaak voltak a gyerekek, feleségem anyai megszállottsága természetesen alábbhagyott, következésképpen felerősödött benne a kitűnő végzettség tudata, valamint a szakmai elismertség kivívásának vágya. Konfliktusok és megalázások sorát kellett elszenvednie. Nem kétlem, maga is olajjal locsolta a tüzet, ám a dolog lényege mégis másutt keresendő: abban az általános szellemben, amely az öntudatos igényességet és emelkedettséget eszeveszetten irtani igyekezett, ösztönösen érezvén: a fennálló „rendnek” ez az igazi ellensége! A hatalmi pozícióba jutott kicsinyesség és középszerűség indult itt elszánt rohamra szívós gyűlölettel! Feleségem csaknem belerokkant. Soha nem gyógyulnak be egészen ott szerzett sebeit! Csökkenő gyakorisággal és intenzitással, de kritikus szituációkban újra és újra felszakadnak. Így érthető, hogy Győrt szinte kiiktatta emlékezetéből, noha 22 évig éltünk ott.

Ez az eset is arról győzött meg engem, hogy nem véletlenül alakult úgy a világ rendje, hogy a férfi lépjen a nyilvánosság szorítójába; mert a képzettség, a minőség önmagában és automatikusan nem érvényesül, azért meg is kell küzdeni. Márpedig a közmondásos női szívósság ezen a síkon nem működik! A nő bármily kiváló szakmailag, arra alkalmatlan, hogy súlyos konfliktust, fordított értékrendet, szándékos lefokozást, kicsinyes munkahelyi piszkálódást tartósan viseljen, illetve kivédjen, hiszen a nőnek a megfélemlés érzésére feltétlenül szüksége van. A nyilvánosság szorítójában, ha tartósan konfliktushelyzetben kell léteznie: eltorzul vagy megrokkann. Sokkal hamarabb és sokkal súlyosabban, mint egy férfi...

Ő fölfelé keresett kiutat. Noha szívesen lett volna elismert és megbecsült középiskolai magyartanár, csak egy főiskolán remélhetett viszonylagos nyugalmat üzöttsége után. – Győrről a főiskolán sem találtak számára helyet! – Csüggedetlenül, bámulatos kitartással és szorgalommal hasalt könyvei, füzetei, papírai körében; nem zavarták a gyerekek, nem zavarta a tévőzés, semmi a világon, mintha zajok és mozgások nem is léteznének. Doktorált és kandidátusi értekezést nyújtott be. A tudományban sem a könnyebbik végét fogta: Kassáról értekezett akkor, amikor Kassák említése úgy hatott, mint a görény szellentése,

avagy a nemi szerv nyilvános kitakarása. Következésképpen e téren csak 1987-ben juthatott révbé.

Közben már 79-től a pesti tanárképző főiskolán tanított, oly módon, hogy négy és fél évig hetente kétszer Győrből utazott fel. Vagyis: megjárta a száz tú hosszát. Avagy, teljesen szárazon fogalmazva: emberfelettit teljesített.

22. Búcsú Győrtől

Az ifjú képzeletében egyszerű minden: Pest zárva előttem és csak tanári állást vállalhatok (61-ben ilyen rendelkezések voltak érvényben), tehát elmegyek Győrbé, ez a nagyváros van legközelebb Pesthez, egy-két év múlva felkerülök. Aztán megismerkedünk a körülmények hatalmával, és az egy-két évből huszonkét esztendő lesz.

Győr minden kirándulónak nagyon tetszik. Engem is elbűvölt igazi városiassága, patinás házainak, utcáinak hangulata, élénk forgalma, nyugatias levegője. Majd fokozatosan megismertük a gyöngéit. – Az újságja kietlenebb, mint a Napló Debrecenben; nagyon érződik minden dimenzióban, hogy nincs egyeteme. Az ipari-kereskedelmi mentalitást nem enyhíti humán szellemiség. A német polgárt érthetően inkább a zene és a képzőművészet érintette meg, semmint a magyar szóbeliség, ezért a színháza, az irodalmi élete hagyományosan csenevész, a többi vidéki városhoz képest is. Nem véletlen, hogy a legújabb időkben is a szótlan balett talált itt igazi otthonra. – Volt költészeti biennálé, Kazinczy-díj, de ezek valójában mutatós szervezések voltak, és egyetlen ember teremtette őket: Z. Szabó László. – Rengeteg tanácskozásnak és mindenféle szimpóziónak adott Győr otthont, ami nem csekélység, ám valamiképpen ezzel is benső fogyatékoságait leplezte a város, noha törekvően. Saját produkció híján mások produkcióinak fórumot biztosítani – ez is tiszteletreméltó, csak nem elegendő! A legfontosabb mégis: magunkból gyöngyöket kiizzadni, magunkból teremteni! – A sportja illő volt ipari és kereskedelmi színvonalához, és úgy vélem, Verebes produkciója azért is lehetett mindenki büszkesége a városban, mert magukból a győriekből termelt gyöngyöt, s nem hozott anyag volt, mint a balett. Tehát Markó Iván olykori panasza csak részben volt indokolt: ez esetben nem csupán a futball és a balett versengett, hanem a saját a hozottal! Volt öt-hat egyívású barátom és egy atyai jóbarátom. Az ifjakkal a fiatalság éveiben, egy évtizedében rengeteget értekeztünk és elmélkedtünk, sokszor ünnepien éreztük magunkat, ám az ifjonti lázak csillapultával, a világmagyarázatok eredményeképpen kialakuló világkép stabilizálódásával előbb-utóbb lényegében gyökereire csupaszodik az ember, és ha a hozott gyökerekhez alkalmatlannak találja a talajt, akkor nem köti a helyhez igazán semmi, különösen, ha eleve sem ott képzelte el az életét. Ilyen esetben a dombra futó telek és a csúcsra épített faházikó is elhagyható.

A Kölcsey komolyságú és jellemű barát; a pszichológiai és politikai elemzésekben egyedülálló partner, „a legnagyobb magyar gaulle-ista” (ő hozzátette: Pálfy József után); anyai nagypám falujának sarja, egy ideig szállásadóm, majd barátom; a két festő, az újságíró természetesen feledhetetlen emlék. Életünket kísérő szellemek. Ki így, ki úgy megmarad bennünk.

Külön státusz illeti meg a felsorolásban Simon Jánost, akit most már csak pünkösdi társamnak nevezek magamban, most már, hogy a megismerkedésünk óta eltelt harmadik évtized végén sikerült a vele megélt kapcsolatomat szabatosan megfogalmaznom. A lélek tartós pünkösdje című írásomnak (Hitel, 1991/10.) ez az élmény az ösztönzője. Többet mondani róla kevesebb lenne, csupán annyit jegyzek meg, hogy szinte minden paraméterünkben diametrálisan különbözünk egymástól.

Furesa az emberi sors apró mozzanatokban is. Győrött a régi Apáca utcában kezdtem el pályámat 1961-ben, és amikor 1980-ban az Építőipari kollégiumába helyeztek, abba az

épületbe kerültem, amelyet csak egy templom választ el kezdésem színterétől. Rögvest az volt az érzésem: a kör bezárult, innen most már tényleg menni kell! Elég volt a készülődésből! – Persze a jámbor óhaj kevés: erős motiváció és valós esély szükségeltetik. 1983 őszére együttállt a kettő: feleségem kijelentette, hogy nem bírja tovább a feljárást, a különélést; ugyanakkor a pesti OTP pályázatán elnyertünk egy lakást, mert vállaltuk a teljes vételár azonnali befizetését. Nagyobb győri lakásunkat kisebb pestire válthattuk az OTP-fiókok interakciója keretében, 60 ezerrel megtoldva a nagyobb lakás árát.

23. Puccs, igazgató módra

Pestre költözvén, feleségem a mennyországban érezte magát, én a pokolban. Ő végre lakóhely szerint is megszabadult győri traumájától, fehér ember módjára járhatott be a főiskolára, egy városba került az anyjával, valamint tanuló leányaival. Nekem személy szerint a költözésből az adott viszonyok közepette csak kellemetlenségem és hátrányom származott: teljesen ismeretlen közegben lakhatóvá tenni a lakást; egy olyan lakást, amelyben nem találok a helyemet, mert nincs is (objektív körülmény); valamint elmenni egy olyan munkahelyre, amilyenén még tényleg nem fordultam meg: a pedagógia alagsorában, alvilágában. – Félévkor érkeztem, nem válogathattam. Gondoltam, tanév végén odébbállok. Nem sikerült. Csak rosszabb helyre mehettek volna. Másutt nem volt üresedés, illetve magasnak találták a fizetésem; értsd: nem vagyok kezdő korú. Visszatérni az iskola porondjára változatlanul nem kívántam.

Beálltam a taposómalomba, és igyekeztem új környezetem figyelmébe ajánlani: nem utcáról beszédült képesítés nélküli tacsó vagyok, hanem gyakorlattal és tapasztalattal bíró, élete csúcsára érkezett férfiú, aki a kisujjából rázza ki azt, ami itt naponta felfedezésszámba megy, és külön koncentráció révén valósul meg, ha véletlenül megvalósul: miképpen az enni tanuló gyermeknek sikerélmény, ha a kanál levest a szájüregébe irányítja a füle helyett. – Györött is adódtak konfliktusaim bőven, és ez nem is történhetett másként, ám ott legalább már tudták, kivel állnak szemben. Itt most egy pók szorgalmával kellett újrakonogatnom személyem köré a presztízs és a nimbusz védőhálóját, minthogy költözéskor azt nem hozhattam magammal.

A pedagógiai és az értelmiségi analfabétizmus és dilettantizmus árnyékában morzsolgattam napjaimat, elhatározván, hogy lehetőleg távol tartom magam mindentől és mindenkitől, mert ez olyan kusza, torz és mély világ, hogy ha itt beavatkozom, elnyel a hínár, és ha sikoltanom kell, innen aztán fel nem hallatszik a hangom!

Ám nemcsak a könyveknek, az embereknek is megvan a maguk sorsa! – Az ezer fős pedagógiai tröszt igazgatója 1985. február 27-én olyan drasztikus lépésre ragadtatta magát, amelyet nem tudtam szó nélkül hagyni. Fél óra leforgása alatt egy különítménnyel likvidáltatott egy nevelőközösséget, a rájuk bízott gyerekeket pedig szétköltöztette birodalmában. Az akció személyemet nem érintette, a személyiséget annál inkább! Izgatottan és megrendülve, azonnal kérdőre vontam az önkényeskedő igazgatót: – Mi ez? Puccs? – Az! – válaszolta.

Ebből született a harmadik jelentős publikációm, a *Puccs, igazgató módra* (Élet és Irodalom, 1985. május 10.)

Nemcsak a puccsnak és következményeinek, a cikknek és következményeinek is megvan a maga története.

Nem az ÉS-nél kezdtem. Az Új Tükörhöz vittem először. Ugyanis 1982-ben Fekete Sándor azt mondta, írhatok mindenről, csak futballról többé soha! Egyszer aztán próbára is tettem ezt az ajánlatot, de mindjárt kudarcba fulladt kísérletem, mert arról akartam írni, hogy az ötnapos

munkahét (a magas óraszámú!) pusztítást végez az iskolában és a gyerekekben. (Véleményem azóta sem változott, ám ez hosszú nóta, és külön tanulmány lenne megint.) – Tehát nem hittel és meggyőződéssel, de odavittem írásomat, mert ott ismertek.

Kezdetben úgy látszott, elfogadják, noha huzakodtunk a puccs szón, amelyhez én rendíthetetlenül ragaszkodtam. Ugyanis a történetek leglényegét abban láttam, hogy a megrögzött hatalom drasztikusan és puccsszerűen lépett fel a mozgó világ, a mozgó valóság ellenében. (Miként a Lázadás Liliputban írásakor 1956-ra, most Lengyelországra, Jaruzelskire gondoltam.) Ökrös László egyre azt hajtogatta, hogy puccsot csak a hatalom ellenében lehet végrehajtani. Hiába erősködtem: a cikkben épp az a reveláció, hogy ebben a torz valóságban olyasmis esik meg, ami egyébként képtelenség! Ám Ökrös kitarított az értelmező szótár cikkelye mellett. – Aztán rájöttem: a szóvita csak ürügy, kell itt lenni másnak is a háttérben! Még mindig „nem olvasta” Fekete a cikket; Ökrösnek a Köznevelésnél lévő felesége is óvhatta férjét a közléstől. – Végül Ökrös az ÉS-t ajánlotta s Zöldit mint agilis fiatal szerkesztőt.

Zöldi éppen egy külföldi filmfesztiválon volt, Faragó vette át tőlem a kéziratot. Hogy Faragó Vilmos milyen volt korábban mint szerkesztő, nem tudom. Cikkeit ismertem. Én ekkor azt tapasztaltam, hogy a helyzetet, a dolgokat világosan látó ember, aki elszánt híve a határozott és értelmes előrelépésnek, és az ügyben végig a legkorrektebbül viselkedett, ami sem Zöldiről, sem Batáról nem mondható el.

Faragónak tetszett az írás, Zöldi is elfogadta, csupán a párt- és szakszervezetre vonatkozó részt nem vállalta. – Lehet-e szerzőnek nagyobb elégtétel, mint az, ha a szervesen felépített cikkből kicenzúrázott mondanót a szerkesztő három hét múlva hiányolja? Hozzájutottam ehhez az élményhez is. – Zöldi a szemembe nézett: biztosan vállalom-e, amit írtam? A munkahelyemen is, fórumok előtt is! – Viszonzásul arra kértem: ha ellenem bármerről támadnak, értesítsen! – Így váltunk el.

A cikk május 10-én megjelent. – Az igazgató egy árva szót sem szólt nekem; sem akkor, sem később. A tröszt vezérkara messzire elkerülte épületünket. Közben másoknak persze sziszegett az igazgató, és szervezkedés indult: sok-sok aláírással levelet küldtek a szerkesztőségbe. Én a helyszínen tudtam erről, ám Zöldi nem értesített. Arról sem, hogy közölni fogja Rege Sándor bémunkáját, szintén egész oldalon, pedagógusnapi ajándékkul (május 31.), alattomban. Regét – aki senki szenvedő érintettet meg nem kérdezett, de tudtommal másokat sem – nyilvánvalóan felbérelték, hiszen elszólta magát, amikor azzal védekezett a munkaközösség tagjai előtt tiltakozásukkor: neki azt mondták, nem lesz válaszcikk! – Tetszenek érteni? Ő ezért tüzelt gátlástalanul! És ez szerinte – mentség!

Rege összehordott minden zagyvaságot, amit egy tényektől távoli íróasztalnál fantáziálni lehet: erőnek erejével engem akart rákosista figurának feltüntetni, a bűnbak-kereső hatalom kiszolgálójának, a széljárás kiszimatolójának, fogadott és fogadatlan prókátornak, leegyszerűsítőnek, a pedagógusok gyalázójának, gyanús politikai célozgatásokat elkövető kettős fenyegetettségben élő embernek – s ki tudná valamennyit felsorolni! – Merre húzódik a „vérvonal”? – kérdezte cikke címében. – Legalább most már tudja, Rege úr, hogy merre húzódott?

A cikk történetén belül a Bata-sztori – irracionális élményem. Állíthatom: az egyetlen szintisztán irracionális élménye életemnek.

Amikor bementem tiltakozni a Rege-cikk miatt, csak Zöldivel és Faragóval beszéltem. Illetve előttük üvöltöttem: mennyország-várással felcsigázott tömegek foglya a párt, ezért nem képes lépni; viszont a toronyórakat nem mi fogjuk szétlőni, akik mozdítani akarunk (utalás a Rege cikkében fellelhető Walter Benjamin-idézetre), hanem azok a tömegek, amelyek romló

viszonyaik közepette megelégedik a párt tehetetlenségét! – Faragó megjegyezte: ebben igaza lehet!

(Nálunk nem ez történt végül is, de másutt, több helyen: igen!) – Amikor kifordultam Zöldi szobájából, hárman-négyen voltak felgyűlve az ajtónál: nem mertek bejönni. – Kérdené tőlem az olvasó, ha tehetné: no és Zöldi mit felelt arra, hogy nem értesítette önt? Semmit. Zöldi László úgy tudott viselkedni ilyen helyzetben, hogy ilyen válasza nem került sor. Ebben profi volt, valamint a gyorsolvasásban!

Természetesen én megírtam a válaszcikkemet, Az elvárásolt puccsot.

Batával akkor találkoztam először, amikor a válaszcikk ügyében már többszörre jártam bent. Faragó szobájában történt, közben Zöldi is bejött. A Bata-szeánsznak tehát ők is tanúi voltak.

Faragó bemutat, Bata tegez, Faragó csodálkozik, hogy ismerjük egymást. – Személyesen nem ismertük. Én az egyetemen elsőévesként hallottam emlegetni az akkor aspiráns Batát mint szépreményű irodalomtörténészt és mint harcias, kemény vitatkozót, gerinces embert. Hogy ő engem miként, nem tudom. – Mondom neki: én írtam azt a cikket. Furcsa kifejezés van a szája körül. Szóba kerül Debrecen. Eddig, félig-meddig háttal állott, valamit piszkált az egyik íróasztalon, most szembefordult velem, mintha darázscsípés érte volna, vagy démon szállta volna meg: – Szóval te vagy az, aki benősültél a professzorcsaládba? (De még gúnyosan cifrázza is...) – Magánál van ez az ember? Miről beszél? Apósom sose volt professzor. És egyáltalán mi köze ahhoz, hogy kit vettem feleségül? És akárkit vettem, mi köze annak a puccs-ügyhöz és a Rege-ügyhöz? Hogy tartozik ez ide?

Hasonló hangulatú volt a folytatás is. – Bata úgy viselkedett, mintha alattomosan becsempésztem volna magam a lapba, belerántottam volna őt valamibe: ő volt felháborodva és megsértődve! – Egyre azt fújta, hogy a többség tiltakozott a munkahelyen. – Úristen, hát ide jutott ez az ember!? – És Zöldivel egyetemben azt firtatta: miért írtam a cikket tulajdonképpen. – Borzasztó nyavalya ez, hogy minduntalan valami nyomorúságos köznapi motívum után szaglászni az emberek, ahelyett, hogy megtanulnának olvasni és gondolkodni „emelt szinten”, igyekeznének felfogni egy írás szellemi mondandóját! – „Nem arra jöttél te rá, hogy te vagy ott a legokosabb, és igazgató akarsz lenni?” – kérdezte Bata. – És ha így lett volna? Hát csak az ostobák vezethetnek? (Variáció egy korábbi epizód hőséneke dicső kérdésére.) – „Nem fogod tönkretenni azt az embert!” – rikácsolta. (Mármint: Regét.) – „Mit képzelsz te? Még ha hivatásos lennél!” – Egyik döbbenetből a másikba estem. Rettenetes volt hallgatni ezt az elvakult szöveget és tapasztalni ezt az irracionális, fortyogó dühöt. És éppen egy Bata Imrétől, aki valamikor fogalom volt a debreceni egyetemen, sőt országszerte! – Megéltem már egyet-mást, de ilyen megveszekedettséget még nem láttam! – Zöldi is közbe-közbeszólt feszes, ingerlő modorában, úgy tartva felsőtestét a széken, mintha a gerinccesség mintapéldánya lenne. Az egyik szurka-piszkája után odaszóltam neki: Látom én most már, kivel állok szemben! – Erre Bata végképp kitört: – Most aztán már én mondom, hogy – dühében fontolgatta a szavakat, legszívesebben nyilván takarodj-ot mondott volna! – menj innen! – Rezzentlenül válaszoltam: – Én azt tanultam, hogy akkor üljek meg a széken leginkább, ha ki akarják rúgni alólam! – Erre halványan elmosolyintotta magát, és stílust váltott, mintha a démon kiszállt volna belőle: hát írjak egy másik változatot (válaszcikk), aztán majd meglátjuk! De rövidebbet, mert ez hosszú! – Higgadt megjegyzéseimre, miszerint Rege rágalmozó és ferdítő cikke sem volt rövid, megint hepciáskodni kezdett, de már finomabban: aki tud írni, az röviden is tud; nem kell mindenkinek írnia; aki nem tud, ne írjon! – (Legyen neki igaza!)

Folyt a huzavona. Bizonyára Zöldi keverte a kártyákat, és kígyó módjára úgy irányította mozgásomat, hogy Batával konfrontálódjam és Bata hiúsága mindinkább sértve legyen. – Végül június 24-én, hétfőn, a szerkesztőségi értekezlet után Bata közli: nem lesz válaszcikk, egyik változat sem jöhet; a maga részéről lezárta az ügyet. (Az volt az érzésem, hogy újabb telefont kapott.)

Érdemes volt azért itt megfordulnom párszor, mert pontos képet alkothattam arról, amit a messze távolból is el tudtam képzelni. – Megtudtam, hogy nem itt szerkesztik a lapot, a szerkesztőség csak fedőszerv. (Sejtettem.) – Zöldi kifejtette, hogy ez is (a szerkesztőség) munkahely; értsd: ők ugyanúgy sértve érzik magukat cikkektől, akár az igazgató és társai. (Világos beszéd volt!) – Megtudtam, hogy noha főnről, szavakban bizonyos frissítő irányvonal követésére biztatják a lapokat, ez még nem jelenti, hogy a következő főszerkesztői értekezleten nem kapnak fejmosást, ha a sugallt szellemben mernek írni. (Ez egy ilyen világ! – mondta Zöldi, s ebben biztosan igaza volt.) – Amikor cikkemmel kapcsolatban az akkor friss jelenség Gorbacsovra hivatkoztam, Zöldi atyás fölénytel megrótt: Gődény úr, maga mindent összeolvas! (Igen, de az én fejemben össze is állnak a dolgok, és értelmet nyernek!)

A végleges elutasítás napján rögvest levelet írtam Berecz Jánosnak, sajtópanasszal fordultam hozzá. Gyorsan jött a válasz: július 4-én írja, hogy az én cikkem az egyik lehetséges nézőpontból elemzi az intézetben kialakult áldatlan helyzetet, ezért természetesnek tartja, hogy a szerkesztőség helyt adott Rege cikkének is. (Apró érdekesség: Rege végig-hosszig az igazgató szempontjait közvetíti és álláspontját képviseli, az igazgató azonban június 21-én, plenáris értekezleten jelentette ki, hogy Rege cikkében hemzsegenek a torz tények és állítások, tehát az adatok nem származhatnak őtől. (Ez egy ilyen világ!)) – Különben sem azt panasztam, hogy közölték Rege cikkét, hanem azt, hogy nem adtak lehetőséget a válaszra! Ám Berecz „elhallotta” panaszom tárgyát, és a lapok önállóságára hivatkozva elhárította, hogy közbenjárjon válaszcikkem megjelentetése érdekében.

Ezzel az első menetnek vége.

Volt-e értelme megírni a cikket? – Ez bennem fel sem vetődött. Az eseményeket látva nem tehettem másként. – Mindenképpen a nyilvánosság támogatását jelentette cikkem a likvidált munkaközösségnek, valamint kényszerítette a tanács művelődési főosztályát, hogy szándékát meg is valósítsa: bontsa emberi léptékű elemekre ezt a mamut intézményt, és önállósítsa pedagógiailag az egyes épületeket. (Nem sokkal később a teljes önállóságot is elnyerték az épületek.)

De arra vigyázott a tanács, hogy azok, akik ezt kivívták, ne profitáljanak belőle! Igazolódásról, sikerről, győzelemről a „mi világunkban” szó sem lehetett!

Ezért is züllött szét a társadalom! – Ha a jobbra törekvő emberek még abban a ritka esetben sem „dicsőülhetnek meg” környezetük előtt, amikor lényegében elfogadják a kritikájukat és a javaslatukat, akkor mi ösztönözze a többieket, hogy mintául válasszák a küzdőket? – Hogyha sikerre, elismerésre semmiképpen sem számíthat a küzdő ember, akkor igazán csak elvétele, egy-két elszánt fog sorompóba lépni a jobbítás érdekében, semmivel sem törődve – ez pedig nem elegendő a társadalom üdvösségéhez!

Ám a tanács nemcsak arra vigyázott, hogy az élharcosok ne igazolódjanak a közösség előtt, hanem arra is, hogy a közösség se jusson nyereséghez a küzdők nyomán! – A puccs ellen tiltakozó épület nevelőtestülete, amely bukott vezetőitől elhagyottan hetek alatt „civil társadalommá” szerveződött, ép-egészséges értékrendet teremtett magának, és saját vezetőkkel rendelkezett – nem választhatott magának igazgatót. Egy megszüntetett kollégium vezérkarát ültették a nyakukba. – Ennek a húzásnak persze további áldatlan következményei lettek: az eseményekben közvetlenül vagy közvetve érintett fiatal kollégák sorra elmentek, és

jelenleg négy nyugdíjas korú őslény, valamint két tapasztalatlan és a történekről mit sem tudó fiatal alkotja a „demokratikus többséget”. És erre a legitimitációra támaszkodva folyik a szellemtelen, lélektelen, erkölcstelen garázdálkodás.

Közben, 1986 tavaszán a történekrnek volt még egy utójátéka. Sajnos nem nevezhető második menetnek, csupán utójátéknak. – A megszüntetett munkaközösség február 19-i dátummal levelet kapott Gázsó Ferenc miniszterhelyettéstől. Három pontban foglalta össze vizsgálatának eredményét:

1. A munkaközösség feloszlatása hibás lépés volt.
2. A munkaközösség tagjai jogosan emeltek kifogást a tanács művelődési főosztályához benyújtott panaszlevelüket követő hivatalos vizsgálati eljárás miatt.
3. A fővárosi vizsgálat eredményeként kialakult helyzet nem jelent igazi, megnyugtató megoldást.

A munkaközösség elsőként dobbantott tagja írja egy nyugat-dunántúli városból:

„Zsuzsáék voltak Gázsónál, mindent tudsz már. Nagyon jó lenne, ha Te! írnád meg az engedélyezett cikket. – Belevetettem magam az ellenzéki körökbe – tiltott irodalom stb. Ettől sem vagyok boldogabb, de mások a dimenziók. Kiderült, hogy annak idején a Te cikket sokan üdvözölték itt, akiket csak most ismertem meg. Ebben a körben nagy visszhangja volt. És várják az újat!”

Ám az „engedélyezés” teljesen megfoghatatlan volt! A közvetlen ügyintéző hölgy a minisztériumban valóban beszélt erről, sőt ugyanúgy vélekedett, mint a levélíró Judit, de az nem derült ki, hogy ki és hol intézte el, s konkrétan mit jelent a sajtóstop feloldása.

Gázsó levelével bementem Batához. Gratulált, és azt mondta: na, ennek igazán örülhettek! – De ez – biggyesztette le az ajkát – a mi dolgunkat nem érinti! Nekem nem Gázsó a főnököm, nem is Köpeczi Béla (miniszter), hanem a KB osztályán XY – és mondott egy soha nem hallott nevet. – Ő – folytatta – engem többre becsül, mint Regét; valószínűleg nekem van igazam; hajlandó csatlakozni, ha meg akarom verni Regét, – de a válaszcikket nem közölheti. – Ennél vakítóbb tabló aligha szükségeltetik!

Tőle is kaptam ajánlatot, mint 1982-ben Fekete Sándortól: írjak bármiről, csak erről ne!

Nos itt azonnal éltem az ajánlattal. Arról szeretnék írni, mondtam, hogy a tanácsok önállóságának növelése helyes törekvés ugyan, de minthogy a tanácsrendszer következetlenül van végiggondolva, a minisztériumot nem az országos tanács (országgyűlés) által választott végrehajtó bizottság (kormány) művelődési osztályaként fogják fel, hanem „az állami bürokrácia” részeként, amiből az következik, hogy a megyei szint (Pesten: a főváros) minősül gyakorlatilag a csúcshoz, vagyis az ügyek eggyel alacsonyabb szinten érnek véget, mint kívánatos lenne. [Az idősebbek emlékezhetnek, Végh Antal valamikor a járási szintet kárhóztatta. (Kapott is a fejére!) Azóta ennyit emelkedtünk.] – Furfangos gondolatom láthatólag tetszett Batának bévül, de mondani mosolyogva ezt mondta: hát erről ne! Veres Péter szerint mindig a lehetségeset kell csinálni. – Köszöntem, s eljöttem.

Megjegyzem, Gázsót mint miniszterhelyettést nemcsak egy főszerkesztő nem vette figyelembe: a tanácsok művelődési apparátusa sem! Ez persze nem Gázsó Ferencet minősíti, hanem azt az idióta elgondolást, amely az önállóság növelése ürügyén gyakorlatilag teljesen kivonta a tanácsi művelődési osztályokat a minisztérium ellenőrzése és felügyelete alól, ezzel megfosztva a mégiscsak szélesebb látókörű és emelkedettebb szellemű minisztériumot attól, hogy a tanácsi szervek kriminális hülyeségeit korrigálhassa; illetve attól, hogy bármilyen esélye legyen művelődéspolitikai elvek érvényesítésére a tanácsi osztályokkal szemben. –

Külön rejtély, hogy ugyanakkor meghagyták a minisztérium óriási apparátusát, ahol egymásba érnek az emberek. (Miért? Mi célból?)

A felső vezetést (minisztériumot) egy légüres tér kötötte össze a változtatással megcélzott szintekkel (munkahelyekkel). – Csodálkozhattunk-e a tehetetlenségén? – A gyakorlat a következő volt: Gázsó elvtársat a megyénél nagy tisztelettel fogadták, meghallgatták, bólogattak, majd távozása után a minden napsugarat elnyelő apparátcsikok tartottak egy igazi eligazító értekezletet, és helyretették a megzavart igazgatók fejét. Magyarán: Gázsó háta mögött legyintettek. És a legyintgetők zömmel ugyanabban a pozícióban vannak ma is. – Emberek, lehet reménykedni! Jön a reform!

Berecznek írtam egy újabb levelet, 1986. július 14-én. Ekkor reagáltam előző év július 4-i válaszelevelére is, megismételve valóságos sajtópanaszomat, valamint tájékoztattam arról – Gázsó levelét idézve –, hogy hiedelmével ellentétben egyáltalán nem rendeződött megnyugtatóan a dolog a helyszínen. Levelemet így fejeztem be: „Röviden úgy jellemezhetném a helyzetet, hogy kiderült: sem a fővárosi tanács illetékesei, sem az idegenből hozott új vezetők nem értették meg sem a munkaközösség sérelmét, sem a munkaközösség törekvéseit, de az úgynevezett C-épület nevelőtestületének ama törekvéseit és vágyait sem, amelyek egy kulturált pedagógiai műhely megteremtésére irányultak. – A tanács illetékesei egyszerűen lázadókat láttak bennünk, és úgy gondolkodtak, hogy „ezek” megfélemezéséhez egy erőskezű ember kell, akiről időközben kiderült, hogy erélytelen, viszont primitív és műveletlen. – Bevallom, nem tudom tovább követni a dolgot, és értelmetlennek, irracionálisnak tartom az egészet. – Utóirat: Bárhogy végződjék a minisztérium és a főváros huzakodása, ez a huzavona már „halottak” fölött zajlik, és közben az „ügy” is kimúlt.”

Erre a levelemre már nem érkezett válasz Berecz elvtárstól – sem gyorsan, sem lassan. – Mint említettem, az ügy torz elintézése következtében az akkori fiatalok sorra eltávoztak: négy férfi és két nő. Mostanra ők lennének a derékhad, ám helyükön úr tátong. Ők azok, akik hiányoznak! – Vannak létükért reszkető, éhhaláltól félő, maguknak kaparó, magukat éltető, a jövővel nem gondoló időntúli szenilisek; és vannak a „történelemről” mit sem tudó, tapasztalatlan és követelőző ifjoncok, akiket ez az impotens gárda nevetlenül hagyott felnőni. – Ennél egészségtelenebbet el sem lehet képzelni! – De képzeljük még hozzá: mi történhet ott, ahol a demokrácia és az önrendelkezés ingáját ebből a pozícióból indították!...

24. Mit jelent Gorbacsov?

A kérdés nem jelen idejű: 1985-ben vagyunk.

A május 1-i katonai díszelgést szemléli az új főtitkár, valamint a mindenkori főtitkárok szokásos kísérete. Koncentrálok a képernyőre. Semmilyen apróságot nem mulaszthatok el! Gorbacsov még csak pár hetes. Noha április 23-án, kedden megtartotta a fellépését követő első KB-ülést, amelyen jelentős beszédet mondott, a világ még csak találgat: politikai csípőriszálás folyik-e, avagy komolyan gondolja? – és ha komolyan: lesz-e hozzá ereje?

Figyelem a mauzóleum mellvédjén a kalapokat és a tányérsapkákat. Gorbacsovon kényszeredettség és fintorgást észlelek: nincs ínyére ez a parádé. A körötte álló civilek közül azok, akik a Kremlben tanultak szimattant, érzékelik, hogy nem kell nagyon vidámkodni. – Következik a zárókép: a gárdisták díszelgése. Úgy kihúzzák magukat, hogy szinte bökik Gorbacsov orrát a szuronyukkal, és a képébe vigyorognak: mi is itt vagyunk ám! A csizmák önhitten verik a taktust. – Nemcsak én látom így, mert nicsak: két vidéki civil és három képernyőszéli tábornok integet nekik, noha Gorbacsov rezzentlen, sőt a keze tüntetően mélytartásban marad. – Ezért volt érdemes végignézni a szovjet tévé közvetítését! Ezért a mákszemért. – Nyomban megjósolom: az öt integető nem lesz ott legközelebb a

mellvéden. Erről a helyről ugyanis nem lehet tetszés szerint, akármikor kalimpálni! – S lón: sorra eltűnik a porondról mind az öt.

Egyre inkább úgy értékelem magamban Gorbacsovot, hogy talán jelentősebb fordulatot hoz a fellépése, mint a XX. kongresszus. (Ez utóbbi 1956 júniusában felvételi tételem volt – frissiben – az egyetemen.) – Hamarosan megbízást kapok a Gondolattól, hogy fordítsam le Szemjonova Nagy Péter koráról értekező, merőben új szemléletű könyvét. (A mindennapokban és apró mozzanatokban vizsgálja a reformok hatását.) Fordítás közben nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy a peresztrojka kínkeserves nyüglődésének vagyok tanúja, jóllehet a könyv 1982-ben jelent meg a Szovjetunióban és Nagy Péterről szól. – Reformidőszak több is volt az orosz történelemben, ám úgy vélem, problematikájában egyik sem hasonlít annyira, oly teljesen Gorbacsov tervezett modernizációjának dilemmáihoz, mint Péter reformkora. Nem téveszthet meg bennünket a sokszor emlegetett Nagy Péter – Sztálin analógia, mert türelmetlenségük és kegyetlenségük ugyan összevehető, de lényeges tartalmi különbség van a két korszak célkitűzése között: míg Péter Európára hasonlítva akarta Európát utolérni, addig Sztálin (és az ő „kommunizmusa”) drasztikusan különbözve akarta túlszárnyalni! Mára már vitathatatlan: a drasztikus különbözés (vagyis: az európaira hasonlító keretek és formák lerombolása) katasztrofális csődhöz vezetett, – nemhogy túlszárnyalást eredményezett volna!

Hiábavalóan pedzettem a kiadónak, hogy ebből a kiadványból – ha gyorsan megjelentetik, megfelelő előszóval, illetve kísérő tanulmánnyal – akár slágerkönyvet lehet csinálni! – Feljajdultak: ajvé, peresztrojka! (Akkor még alig feltételezte valaki, hogy Gorbacsov más lesz, mint az eddigi hasbeszélők!)

Hiábavalóan pedzettem azért is, mert a könyvet kiadásra ajánló Szvák Gyula Lihacsov professzorhoz intézett nyílt leveléből (ÉS, 1986 május) kiderült: aggályos kérdései éppen arra vonatkoznak, hogy egyáltalán van-e értelme a felülről kezdeményezett modernizációnak Kelet-Európában, illetve megéri-e az árát? (A levél szerzője alulról építkező szerves fejlődést óhajt.)

Tudomásom szerint Lihacsov akadémikus nem válaszolt Szvák Gyulának, s bizonyára azért nem, mert csak azt felelhette volna: a kérdés akadémikus! – Ugyanis Kelet-Európának éppen az a baja, hogy nem nyugat-európai módon fejlődött, következésképpen annak a kívánalomnak az előadása, hogy fejlődjék nyugat-európai módra – jámbor óhajtás! – Aki nem érti azt, hogy Kelet-Európában még a nyugati jellegű szerves fejlődés lehetőségét is főntről és drasztikus fordulattal kell biztosítani időnként – az semmit nem ért Kelet-Európából, és jobban teszi, ha elköltözik innét! – A kérdés nem az, hogy főntről és erélyesen kell-e beavatkozni; az igazi kérdés az, hogy elég erélyes-e a beavatkozás ahhoz, hogy érdemben és mielőbb lendítsen a kelet-európai társadalmon (gazdaságon); illetve, hogy a főntről jövő erélyes beavatkozás akupunktúrás tüje a megfelelő dúcokat találja-e el, és ezáltal a beavatkozás kívánatosan, az egészségesedés irányában mozgósítja-e a szervezet (a gazdaság, a társadalom) energiakészletét?

Kelet-Európát – ugyanúgy, mint más elmaradott térségeket – a Nyugat szívóhatása, valamint a retardáció elsüllyedéssel fenyegető örvénye kényszeríti a reform-bakugrásokra; a Kelet politikusai éppen a teljes elszakadást vagy leszakadást elkerülendő kénytelenek időről időre erőszakot tenni a társadalmukon. Ez nem választás kérdése! – Úgy vélem, korunk Délkelet-Ázsiájának példájából éppen az a tanulság, hogy sokkal erélyesebben, alaposabban és kitartóbban kellett volna már eddig is végrehajtani a szükséges reformokat Kelet-Európában!

Kelet-Európában nem az volt a legfőbb baj, hogy egy-egy ilyen dobbantás következtében a társadalom, a gazdaság egész bennseje megrendült, rengett és remegett, belső szervek

szakadtak össze vagy le, – hanem az, hogy a folyamatok nem juttatták el a szervezetet az új, a szerves továbbépülésre képes konstrukcióig; nem tartottak a folyamatok annyi ideig, hogy működőképes, ép egészsé állhatott volna össze a szétzilált. Különösen érvényes ez a Szovjetunióra (Oroszországra), amely éppen azért jutott oda, ahová jutott, mert Nagy Pétert nem egy újabb Nagy Péter követte, hanem egy Lenin és egy Sztálin, akik éppen a péteri európai alapozást zúzták széjjel országukban, birodalmukban. Ennek az áldatlan, átkos tevékenységnek az erőszakos exportálása tette a környező kis országokat a Szovjetunióhoz hasonlóan az időből kiszakadottá, miközben a náluknál egykor sokkal elmaradottabb Délkelet-Ázsia messze maga mögött hagyta őket.

Annak a berendezkedésnek a pusztító képessége, amely leginkább Sztálin nevéhez fűződik, leginkább azon mérhető, hogy tönkre tudott tenni egy Németországot (NDK), le tudta züllesztetni még a németeket is, valamint hogy azokat a kis országokat, köztük hazánkat, amelyek a második világháború előtt már az európai integráció küszöbén állottak, messze a jóval elmaradottabb délkelet-ázsiai országok mögé vetette! (Ez a hátrány persze nem csupán a mi stagnálásunkból, hanem az ő rendkívül dinamikus fejlődésükből adódik.)

Gorbacsov előtt (vagy bármely más vállalkozó előtt) talán még nagyobb feladat áll, mint Nagy Péter előtt, mert Sztálin Szovjetuniója talán még messzebbre került Európától, mint amilyen messze a középkori Oroszország volt!

Az elmondottakból következik: úgy vélem, hogy akár tetszik nekünk, akár nem, akármilyen nosztalgiánk vagy ábrándunk van, – erős és kezdeményező főhatalom nélkül csak elhúzódóbb, csak fájdalmasabb, csak tökéletlenebb, fogyatékosabb, sikertelenebb lehet a szükséges fordulat végrehajtása. Ezt a főhatalmat nevezhetik akárminek, de lényege egy erős elnöki rendszer – ha ezt az elnököt miniszterelnöknek nevezik, akkor is! Mindez nem jelenti, hogy le kellene mondanunk a parlamenti demokráciáról, még kevésbé jelenti, hogy diktátort kell nevelnünk. De jelenti, hogy el kell fogadnunk a felülről jövő hathatós kezdeményezést, annak érdekében, hogy kívánatos alapokon megindulhasson az építkezés alulról; és a felülről ösztönzött, alulról építkező gazdaság kialakulásával egyenes arányban kiteljesedjék a társadalmi önszerveződés.

Tudomásul kell vennünk, hogy nem áll rendelkezésünkre annyi idő, hogy saját elfojtott kultúránktól remélhessük a gazdaság és a társadalom roncsolt szöveteinek kisarjadását. Kultúránkból is úgy menthetünk meg legtöbbet, ha a lehető leggyorsabban képesek leszünk talpraállni, mert gazdaságilag regenerálódva leszünk képesek leginkább küzdeni a kulturális degenerálódás ellen is! – Tehát a saját kultúra ebben a helyzetben nem kínál külön utat a minden értelemben vett felépülésünkhöz, a lehető leggyorsabb gazdasági felépülésünk viszont a lehető legbiztosabb garancia kultúránk értékeinek megmentésére is.

A kulturális veszteség elkerülhetetlen. Ezt fájjaljuk és fájjalhatjuk! De az igazi kérdés az: hogyan veszítünk kevesebbet? Ha elerőtlenedett kultúránkat élesztgetve, csak tőle remélve akkumulációt, botorkálva, poroszkálva, töpögetve próbálunk felépülni gazdaságilag, vagy pedig úgy, ha kultúránkról lélekben le nem mondva, de kész minták segítségével a lehető leggyorsabban felépülünk gazdaságilag, és az így szerzett eszközöket felhasználva, értenyülünk kultúránk ama elemeiért és emlékeiért is, amelyek ápolására, élesztésére a gyors láburaállás kényszerű időszakában nem futotta sem erőnkől, sem figyelmünkől.

25. Fordul a világ?

1984 decemberében vagy 1985 januárjában – mindenképpen a magyar pártkongresszus előkészületi időszaka volt – megakadt a szemem a Népszabadság egyik cikkén. Ha nem tévedek, *Negyven év* volt a címe. Eltettem és sokáig őriztem az írást, mert történelem-szagot

éreztem rajta. Nem vezető politikus írta, de alapos és komoly fejtegetést tartalmazott arról, hogy milyen lényeges változásra van szükség és mennyi mindennel le kell számolnunk, ha nem akarunk megfushadni és megfulladni.

Ám ahogy közeledett a kongresszus megnyitásának időpontja, mindinkább látni lehetett: nem mozdul itt semmi; folytatódik a hasbeszélés! – Siralmasan hitvány tanácskozás volt! – Még az időponttal sem volt szerencsénk: a Szovjetunió élén vadonatúj főtitkár, aki még sötét ló. Hajtogathatták, hogy a magyar politikát most már Budapesten csinálják, nem Moszkvában, mindenképpen légüres térben ülésezett a kongresszus, hisz független magyar politikát sem lehet úgy csinálni, hogy ne tudjuk (ne sejsük!), mi várható az óriás szomszédnál. – (El kellett volna halasztani! Normál esetben. Azonban a kádári szenilizmus vakságán és tehetetlenségén a halasztás sem segített volna!)

E kongresszus „fényében” Berecz János könyve, a *Folyamatosság és megújulás* is üres fecsegésnek tűnt immár, noha más körülmények között akár vezérlő brosúra is lehetett volna belőle. Bár volt egy nagy hibája: ekkor még Berecz sem akart hallani politikai-társadalmi változásokról, csupán gazdaságiakról. Márpedig az nyilvánvaló volt, hogy a gazdaság nem változtatható politikai-társadalmi mozdulatok nélkül.

Beteg társadalom a gazdaságával sem tud mit kezdeni. Persze a párt nem akart vagy nem volt képes tudomást venni arról, hogy a magyar társadalom beteg, mégpedig éppen az elfogadhatatlan realitásba betegedett bele. De sem Csoórinak, sem Csurkának nem lehetett igaza, noha pontos látéleletet adtak, sőt terápiás javaslatokkal is előálltak. Úgy vélem, Csoóri és Csurka publikációja kivételes helyet foglal el a 80-as évek magyar közírásában.

A „döglött kongresszus” hatása és következménye az lett, hogy egyre növekedett a Pozsgay-féle Népfrent súlya, létrejött a Monori Találkozó, valamint szaporodtak a különféle társaságok. – Felkeltette figyelmemet a Magyar Nemzetben az a közlemény, hogy Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság alakul (1986 május). Különösen tetszett, hogy nem egyetlen személy kultuszára szorítkozó szűkkeblű társulat akar lenni, hanem valójában nyilvános fórum minden bajunk, gondunk megbeszélésére. Vigh Károlyt már régóta ismertem a Nemzet hasábjairól, most Morvay László energikus és szókimondó nyilatkozataira is felfigyeltem. Mindketten bizalmat ébresztettek bennem. Hacsak tehettem, elmentem a Társaság nyilvános vitáira. Vigh Károly bölcs és megfontolt vitavezetőnek bizonyult; türelmes volt, nem korlátozott senkit, de közbeszólt ott, ahol kellett. Morvay pedig lobogásával éltette az összejöveteleket. – Úgy vélem, e társaság a vitaestjeivel az 56 előtti Petőfi Kör funkcióját töltötte be, bár sokkal szűkösebb, szerényebb keretek között és kevésbé hevesen. Mindamellet: jelentékenyen és szókimondóan.

Egyik társasági jelenésemmel közvetítettem a nevében is önállósulni kíváncsozó mátészalkai diákoktól kérését: segítsék az intézetet a Bajcsy-Zsilinszky név felvételében. – A közeli Tárpa a politikus egyik bástyája volt, sőt annyira szívéhez nőtt ez a kuruc mezőváros, hogy végső nyughelyéül is ennek temetőjét választotta.

Nyáron volt a 25 éves egyetemi találkozó, és ott két jóslatot hangoztattam. Az egyik szerint: minthogy a magyar pártkongresszus légüres térben ülésezett és nem végzett semmit, vagy összehívna hamarosan egy rendkívüli kongresszust, illetve pártértekezletet, vagy pedig 56 következik. (Valóban összehívtak pártértekezletet, noha nem kapkodták el!) Évfolyamtársam ózdi főkönyvelő férjének pedig azt mondtam: ezt az Ózdot egyszer mégiscsak fel kell számolni! (Lehetetlennek tartotta.)

Családom tagjain kívül munkahelyi szobatársammal fontolgattam naponta a változás esélyeit az egyre szörnyűbb, mert egyre bágyasztóbb pangás közepette. A stagnálás és a

kilátástalanság romboló hatását leginkább azokon a fiatal kollégáimon mérhettem, akikkel 1984-85-ben ismerkedtem meg itt Pesten a pedagógia már említett alcsarnokában.

1985 októberében érkezett hozzánk egy kis könyvtárolány, egyenesen a főiskoláról: frissen és gubancosan, hitetlenül is csodát várva, bizalmatlanul is reményt keresve. Olyan a természetem, hogy a káoszt és az elkenődöttséget nem sokáig tűröm magam körül (főleg, ha ifjú hölgyekből árad). Bemutatkozásunk után mindjárt úgy megnevettetem, hogy erőltlenül elnyúlt ültében az asztalon. Persze az ilyesmihez médium is kell: olyan tobzódva tudott nevetni, olyan felszabadult örömmel, hogy ez újabb és újabb produkciókra ösztönzött, és kerestem, mivel vidíthatom fel ismét ezt a prolongált kamaszkorát élő leányt. – Mind többet és többet beszélgettünk, kifogyhatatlanul.

Akkoriban fordítottam a Nagy Péter koráról szóló könyvet, az *Erkölcök és szokásokat*, ami önmagában is számtalan témát sugallt, egyrészt az ifjú és a leány felnőtté nevelődése köréből, másrészt a társadalmi kalamajkákban való eligazodás tekintetében. Természetesen Gorbacsovról és a várható fejleményekről is meg kellett hallgatnia előadásaimat, részben Szemjonova könyve ürügyén, részben attól függetlenül. De végül is téma volt az egész élet és az egész világ! – Van a könyvben egy Gyerzsavin versrészlet. Ennek fordítását vele beszéltem meg, és nekiajándékoztam.

Eleinte rengeteget akadékoskodott; minden állításomba belekötött, mindent cáfolt, tagadott, kétségbe vont, semmit el nem hitt, sőt még valószínűnek sem tekintette, amit mondtam – egyáltalán: bizalmatlanul méregetett és bizalmatlanul mérlegelte szavaimat. Az abszolút nihil kultuszában, illetve kényszerében élt, akárcsak kor- és sorstársai – talpalatnyi talaj és egyetlen biztos pont nélkül.

Nekem ő tapasztalatforrás és erőpróba volt. Mindig teljes koncentrátságban résen kellett lennem: ami az ő fején átment, az másutt sem akadhatott el! – Ő pedig rendezett és rendszerező gondolkodást, bizalmat, bizakodást, küzdőkedvet, kitartást s más efféléket tanulhatott tőlem. Lassan kiderült: mégis több képesség volt a szíve mélyén és az agya csücskében, mint másokéban. Mindinkább kitisztult a gondolkodása, mindinkább képes lett érzelmeiben, kapcsolataiban eligazodni, s emellett változatlanul betöltötte a lakmuszpapír vagy a szeizmográf szerepét: érzékenyen jelzett és kritizált, de már nem ellenségesen. Gyöngye leány léte fokozatosan a győri Simon János barátom örökébe lépett: pünkösdi társam lett.

– Nem változik itt semmi, majd meglátja! – mondogatta még később is olykor-olykor, a fiatalok öreges lemondásával. Én pedig szívósan hiteltem: fordul a világ, majd meglátja! – Ilyenkor persze mosolygott: megmosolyogta az öregek naivságát, de örült is annak, hogy van, aki a hitet képviseli a környezetében. Mert a roncsolt világ hínáros állóvizéből kikelt fiatalok roppant furfangos élőlények voltak, furfangosabbak József Attila csecsemőjénél (*Világosítsd föl*). Érthető: a költő csecsemője csak egy roncsolatlan rossz világba született bele.

Természetesen tudom, hogy jelentősebb színterek és műhelyek is léteztek, mint a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, ám egy avatatlan közembernek mégis e társaság nyilvános vitái kínálták a málló, széthulló világban a tájékozódás és a készülődés alkalmait, mégpedig rendszeresen. Ami 1986 őszétől e társaság estjein elhangzott és történt, az már a tényleges fordulat, valamint a pártállam utáni rendszer megalapozásának krónikájához tartozik. Az már egy másik történet.